

MONITORIMI RAPORTI
MONITORIMI I EKONOMISË SË FSHEHUR
NË MAQEDONI:
TENDENCAT DHE OPSIONET E POLITIKAVE

CENTER FOR
THE STUDY OF
DEMOCRACY

CRPM

Center for
Research and
Policy
Making

... policy impact since 2004

Monitoring the Hidden Economy in Macedonia: Trends and Policy Options

Project name: Promoting Good Governance and Economic Rights through Empowering Macedonian Civil Society to Monitor and Tackle the Hidden Economy in Macedonia

This project is funded by the European Union under the European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR) and co-funded by the Balkan Trust for Democracy (BTD)

Monitorimi i Ekonomisë së Fshehur në
Maqedoni:
Tendencat dhe Opsionet e Politikave

Përmbledhja

Përmbledhja ekzekutive.....	8
1. Hyrje.....	13
2. Ekonomia e fshehur: Shqyrtimi i koncepteve, definicioneve dhe matja	16
3. Konteksti i ekonomisë së fshehur në Maqedoni.....	20
4. Pyetësorët dhe indekset e ekonomisë së fshehur: Rezultatet për Maqedoninë	26
5. Punësimi i fshehur.....	30
6. Pajtueshmëria tatimore de Shmangia e tatimeve	43
6.1 Bizneset dhe pajtueshmëria tatimore	43
6.2 Qytetarët dhe pajtueshmëria tatimore	50
7. Mjedi afarist dhe ekonomia e fshehur në Maqedoni.....	55
8. Konkluzione dhe rekomandime	63
Shtojcat	71
1. Metodologjia dhe karakteristikat e mostrave	71
a. Pyetësori për popullsinë: karakteristikat e mostrës	72
a. Pyetësori për afarizmin: karakteristikat e mostrës.....	72
Literatura	74

Lista e figurave

Figura 1 – Punësimi i vëzhguar joformal (si % punësimit total baza y-o-y) Burimi: Pyetësori për fuqinë punëtore 2013 , Enti Shtetëror i Statistikës (EShS).....	21
Figura 2 – Ekonomia e pavëzhguar (EPV) në Maqedoni 2008-2012, si % e përshtatjes së BPV-së vjetore. Burimi: Raportet e EShS-së BPV	22
Figura 3 – Madhësia e ekonomisë së padeklaruar, si % e BPV-së	25
Figura 4 – Indekset dhe nënindekset e ekonomisë së fshehur (popullsia) Burimi: Pyetësori përfaqësues kombëtar për popullsi dhe afarizëm, tetor, CRPM 2014	26
Figura 5 –Përbërja e indeksit të ekonomisë së fshehur në pikëpamje krahasuese me Bullgarinë (biznesi).....	27
Figura 6 – Niveli i pajtimit të qytetarëve me çështjet lidhur me ekonominë e fshehur (popullsia).....	28
Figura 7 – Vlerësimet e të anketuarve rreth madhësisë se ekonomisë së fshehur në nivel të sektorit të tyre afarist përkatës dhe nivel kombëtar (afarizmi). (P. C13_A). Burimi: Pyetësori përfaqësues kombëtar, tetor, CRPM 2014 (afarizmi).....	28
Figura 9 – Struktura e papunësisë. Boshti i djathtë (%) për normën e papunësisë afatgjate. Burimi: ZSHS	30
Figura 8 – Norma e papunësisë në Maqedoni (në %). Burimi: ZSHS	30
Figura 10 – Veprimtaria ekonomike sipas structures etnike (popullsia).	31

Figura 11 – Punëtorët që e kanë pranuar rrogën e plotë ose të pjesshme në dorë gjatë 12 muajve të fundit në vitin 2013 për BE27 dhe në muajin e fundit të vitit 2014 për MQ (popullsinë). Burimi: Pyetësi i CRPM/CSD 2014 dhe i Eurofound 2013 http://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_files/ewco/surveyreports/EU1404011D/EU1404011D.pdf	33
Figura 12 – Baza për pagesën e sigurimit social/penzional përballë të dhënave të pyetësit të CSD për Bullgarinë (2013),	33
Figura 13 – Firmosja e kontratave me 'klauzula të fshehura', pyetësi për afarizmin (P.C12_B) (afarizmi)	34
Figura 14 – (Mos)pajtimi me pohimin ‘Më mirë të jem punëtor i padeklaruar me pagë më të lartë, sesa punëtor i deklaruar me pagë më të ulët’ dhe të ardhurat mujore familjare (popullsia) Shkëmbimi 1 EUR = 61.5 MKD	34
Figura 15 – Niveli i pajtimit me pohimin ‘Më mirë të jem punëtor i padeklaruar me pagë më të lartë sesa punëtor i deklaruar me pagë më të ulët’ (popullsia)	35
Figura 16 – Niveli i pajtimit me pohimin ‘Sigurimi shtetëror shëndetësor dhe penzional nuk ofron ndjesi të mjaftueshme të sigurisë’ (popullsia)	35
Figura 17 – Përqindja e popullsisë me kontrata të firmosuar për punën primare sipas nivelit arsimor % (P.3 vs. P.D3) (popullsia)	35
Figura 18 - Niveli arsimor sipas përkatësisë etnike (popullsia)	36
Figura 19 – Përqindja e popullsisë me kontrata të firmosura sipas nivelit arsimor dhe përkatësisë etnike (popullsia)	36
Figura 20 – Niveli arsimor i mostrës përballë përdorimit të internetit (P.D3 vs. P.D18) Burimi: Pyetësi mbi popullsinë i CRPM 2014, (popullsia)	37
Figura 21 - Cila është shuma e pagës që i paguan punëdhënësi juaj për kontributet e sigurimit social (P.7A). Burimi: Pyetësi mbi popullsinë i CRPM 2014 (popullsia)	38
Figura 22 – Përqindja e punëtorëve pa kontrata ose kontrata me 'klauzula të fshehta' (P.C23_B & P.C24_B) (afarizmi)	39
Figura 23 - Pagesa me para në dorë për marrëveshje të mëdha me shumicë (P.C12_H) (afarizmi)....	41
Figura 24 - Statistikat krahasuese për 6-të importuesit më të mëdhenj në Maqedoni. Burimi: Baza e të dhënave të Comext, 2015	43
Figura 25 – Transferet private (si përqindje e BPV-së).	44
Figura 26 - Si do të vlerësonit ekzistimin e tatimeve të llojllojshme në Maqedoni (në %)? (P. C17) (afarizmi)	45
Figura 27 – Si e vlerësojnë kompanitë “Firmarinen” sipas madhësisë së kompanisë (P.C17A vs. C5B) (biznesi)	45
Figura 28 – Faktorët më të rëndësishëm për ekzistimin e ekonomisë së fshehur (P. C14) (afarizmi)	46
Figura 29 – Masat për zbutjen e ekonomisë së fshehur (P. C15) (afarizmi)	46
Figura 30 - Sa shpesh kompanitë priren të raportojnë të ardhura më të vogla sesa ato realitet? (P. C12_C) (afarizmi)	47
Figura 31 - Sa shpesh kompanitë priren të manipulojnë me TVSH-në? (P. C12_L) (afarizmi)	47
Figura 33 - Përqindja e kompanive që paguajnë tatime më të ulëta sesa që duhet me zbatimin e trukeve kontabiliste (P. C25) (biznesi)	48
Figura 32 - Sa shpesh kompanitë priren të raportojnë qarkullim më të ulët sesa ajo realja (P. C12_G) (afarizmi)	48

Figura 34 - 'Sa shpesh ndodh dhënia/marrja e rryshfetit në sektorin e juaj' (P.C12_E) (afarizmi).....	48
Figura 35 - Pikëpamja e afaristëve për përfshirjen e kompanive në sektorin e tyre në 'mos dhënien e vërtetimeve dhe faturave' (Q.C12_F) dhe 'Mos pagesën e taksave, tatimeve dhe akcizave' (P.C12_D) (afarizmi)	49
Figura 36 – Niveli i mosbesimit në QeM sipas përkatësisë etnike (P3 v. P5.1), (popullsia).....	50
Figura 37 - Sa tatim të tatimit personal vjetor paguajnë qytetarët sipas të ardhurave të tyre mujore në amvisëri? (P.D27_B vs. P.27_B) (Popullsia). Norma e shkëmbimit valutor 1 EUR = 61.5 MKD.).....	51
Figura 38 - Sa tatim mbi pronë paguajnë qytetarët sipas të ardhurave të tyre familjare mujore? (P.D27_B vs. P.27B) (Popullsia). Norma e shkëmbimit valutor 1 EUR = 61.5 MKD).	52
Figura 39 - Vallë pajtoheni me pohimin në vijim: 'Nuk paguaj tatim, është shumë i lartë'? (D27_B) (Popullsia) Norma e shkëmbimit valutore 1 EUR = 61.5 MKD.....	52
Figura 40 – Sa është përqindja e popullsisë që pajtohet me pohimet individuale në vijim? (Popullsia).	53
Figura 41 – Të ardhurat mujore të amvisërive sipas përkatësisë etnike (P.D5 vs. D27_B), (popullsia). Norma e shkëmbimit valutor 1 EUR = 61.5 MKD.....	53
Figura 42 – Pengesat (16) e bërjes së biznesit në Maqedoni, në %. Forumi Ekonomik Botëror – Raporti i Konkurrueshmërisë Botërore 2010 – 2015 (afarizmi).....	55
Figura 43 - Tre probleme themelore me të cilat ballafaqohet Maqedonia (afarizmi).....	56
Figura 44 - Kënaqësia me ligjet/procedurat që ndikojnë në biznese (afarizmi)	56
Figure 45 - Satisfaction with public officials dealing with businesses (business)	57
Figura 46 – Problemet kryesore për afarizmin në Maqedoni (P. C8) (afarizmi)	58
Figure 47 - Level of agreement with issues related to functioning of businesses (Q. C9) (business)...	59
Figura 48 - Realizimi i furnizimeve publike pa tender (P.C12_I), (afarizmi).....	60
Figura 49 -Realizimi i të hyrave dhe të dalave joligjore të mjeteve financiare (P.C12_K), (afarizmi)...	60
Figura 50 - Realizimi i marrëveshjeve në natyrë ose shkëmbim të mallrave (P.C12_J), (afarizmi)	60
Figura 51 – Intervista sipas statusit të tyre ekonomik (P. D7_7) (popullsia).	72
Figura 52 – Struktura e kompanive të intervistuar sipas madhësisë së tyre (afarizmi).....	72
Figura 53 – Ndarja e kompanive sipas sektorit të tyre (afarizmi).....	73

Lista e tabelave

Tabela 1 – Lista e metodave më të zbatuara për matjen e veprimtarisë së ekonomisë së fshehur	17
Tabela 2 – Masat krahasuese të ekonomisë së fshehur	24
Tabela 3 – të dhënat e pyetësorit të CSD (2003-2013) për tendencat e ekonomisë së fshehur në Bullgari (në %), (popullsia).	32

Lista e kutive

Kutia 1 – Struktura e Indeksit të Ekonomisë së Fshehur (afarizmi).....	19
Kutia 2 – Struktura e Indeksit të Ekonomisë së Fshehur (popullsia).....	19
Kutia 3 – Pse është e nevojshme të përkrahet task forca kundër ekonomisë së fshehur në Maqedoni?	40
Kutia 4 – Zyra për të ardhura publike (ZAP). Burimi: Intervista të hollësishme me ZAP-in	54
Kutia 5 – Metodat më efikase për adresimin e ekonomisë së fshehur sipas Zyrës për të ardhura publike të Maqedonisë. Burimi: Intervista të hollësishme me ZSHS-në.....	61

Lista e shkurtesave

BE	Bashkimi Evropian
PF	Policia Financiare
QeM	Qeveria e Maqedonisë
KI	Këshilli i Inspektimit
ZNP	Zyra Ndërkombëtare e Punës
FMN	Fondi Monetar Ndërkombëtar
MPPS	Ministria e Punës dhe Politikës Sociale
BKRM	Banka Kombëtare e Republikës së Maqedonisë
DHP	Drejtoria e të Hyrave Publike
ISHP	Inspektorati Shtetëror i Punës
ISHT	Inspektorati Shtetëror i Tregut
EShS	Enti Shtetëror i Statistikës
BB	Banka Botërore

Ky publikim është përpiluar me ndihmën e Bashkimit Evropian. Përmbajta e këtij publikimi është përgjegjësi të plotë e CRPM/CSD dhe në asnjë mënyrë nuk mund të reflektojë pikëpamjet e Bashkimit Evropian.

© 2015 CRPM/CSD.

“Monitorimi i Ekonomisë së Fshehur në Maqedoni: Tendencat dhe Opsionet e Politikave

Autorë:

Ana Mickovska-Raleva MPhil, Analiste e lartë e politikave, Qendra për Hulumtim dhe Politikëbërje (CRPM)

Emil Shurkov M.Sc, Analist i ri i politikave, Qendra për Hulumtim dhe Politikëbërje (CRPM)

Redaktorë:

Ruslan Stefanov, M.Sc, Drejtor, Programi Ekonomik, Qendra për Studim të Demokracisë (CSD)

Todor Yalamov, PhD, Analist i lartë, Programi Ekonomik, Qendra për Studim të Demokracisë (CSD)

Daniela Mineva, M.Sc, Studiuese, Programi Ekonomik, Qendra për Studim të Demokracisë (CSD)

www.crpm.org.mk

CIP - Katalogizacija vo publikacija
Nacionalna i univerzitetska biblioteka "Св. Климент Охридски", Скопје

339.194(497.7)(047)

МИЦКОВСКА-Ралева, Ана

Мониторинг на скриена економија во Македонија : трендови и можни политики / [Ана Мицковска-Ралева, Емил Шурков]. - Скопје : Центар за истражување и креирање политики, 2015. - 73, 76 стр. : граф. прикази ; 30 см

Насл. стр. на припечатениот текст: Monitorimi i ekonomise se fshehur ne Maqedoni : tendencat dhe opsionet e politikave / Ana Mickovska-Raleva, Emil Shurkov. - Обата текста меѓусебно печатени во спротивни насоки. - Текст на мак. и алб. јазик. - Фусноти кон текстот. - Библиографија: стр. 70-73

ISBN 978-608-4586-46-3

1. Шурков, Емил [автор]. - I. Ралева, Ана Мицковска- види

Мицковска-Ралева, Ана

а) Сива економија - Македонија - Извештаи

COBISS.MK-ID 99426058

Mirënjohje

Qendra për Hulumtim dhe Politikëbërje (CRPM), Shkup, dhe Qendra për Studim të Demokracisë (CSD), Sofje dëshirojnë të falënderojnë personat dhe institucionet në vijim për kontributin e tyre në këtë raport me idetë, mendimet dhe bashkëshqyrtime të tyre: Dr. Aleksandër Stojanov, Drejtor Hulumtimi dhe Aleksandër Gerganov, Hulumtues i Lartë, CSD-në për sigurimin e drejtiveve të vlefshme për pyetësorët mbi hulumtimin e ekonomisë së fshehur si dhe për kalkulimin e indekseve; Profesorin Kolin Uilliams (Colin Williams) dhe Dr. Piter Roxhers (Peter Rogers), Universiteti i Shefilldit për këshillat rreth përpilimit të pyetësorit, sigurimin e kontakteve, si dhe informacioneve për përzgjedhjen e rishikimit më bashkëkohorë; Z. Ljubomir Mishkov, Universiteti i Shefilldit-it dhe Zsh. Rosica Xhekova (Rositsa Dzhekova), CSD për përkushtimin e kohës dhe përpjekjeve në cilësi të studuesve pranë Projektit për Hulumtime GREY Marie Suriesi (Marie Curiesi) për ndihmën e tyre në pjesën e hulumtimit të historikut. Për më tepër, dëshirojmë t'i falënderojmë personat dhe institucionet vijuese për gatishmërinë e tyre për të dhënë informacione të dobishme për atë sesi organizatat e tyre përkatëse e trajtojnë çështjen e ekonomisë së fshehur: Sllavica Kirovska, Drejtorja e të Hyrave Publike (DHP), Zlate Stojanovski, Inspektorati Shtetëror i Punës (ISHP), Suzana Petrovska, Policia Financiare (PF), Goran Veleski dhe Mlladen Fërçkovski, Ministria e Punës dhe Politikës Sociale (MPPS). Përveç kësaj, dëshirojmë të falënderojmë dhe organizatat vijuese për përfshirjen e tyre në shumicën e ngjarjeve të këtij projekti: Konfederatën Afariste të Maqedonisë (BCM), Qendrën e Maqedonisë për Bashkëpunim Ndërkombëtar (MCIC), Sindikatën e Industrisë, Energjisë dhe Minerave (SIER), Lidhjen e Sindikatave të Pavarura dhe Autonome të Maqedonisë (UNASM), Agjencinë e Punësimit (Partner) dhe shumë të tjera. E fundit por jo më pak, ne falënderojmë Luljeta Klica për redaktimin gjuhësor proofreading dhe Nehim Tairi për përkthimin e këtij raporti në gjuhën shqipe.

Përmbledhja ekzekutive

Në shumë debate Maqedonia përfshihet si vend me ekonomi të fshehur të lartë. Komisioni Evropian ka shprehur vazhdimisht shqetësime në raportet e rregullta për vendin, lidhur me madhësinë dhe përhapjen e praktikave të ekonomisë së fshehur. Ekonomia e fshehur ose puna e padeklaruar në Maqedoni paraqet shqetësim të veçantë për pushtetin për shkak të niveleve të larta dhe të vështira të papunësisë zyrtare dhe niveleve të ulëta të punësimit. Mirëpo, shumica e studimeve dhe hulumtimeve mbi këtë çështje përfshijnë një nivel të lartë të paqartësisë sepse ato u referohen disa rezultateve të ngushta e specifike të ekonomisë së fshehur, zakonisht deri në një kohë të caktuar, dhe me dinamikë të vështirë për t'u gjurmuar. Raporti aktual propozon një metodologji e cila do të mundësonte gjurmimin e dinamikës së ekonomisë së fshehur dhe komponentëve të tij (p.sh., qarkullimin e fshehur, punësimin e fshehur, etj.) me kalimin e kohës. Kjo do të mundësonte që Qeveria e Maqedonisë dhe partnerët e saj evropianë të mund të ndjekin ndikimin dhe të vlerësojnë efikasitetin e politikave të tyre për trajtimin e ekonomisë së fshehur.

Vlerësimet tregojnë se madhësia e ekonomisë së fshehur në Maqedoni është prej 24% deri 47% të BPV-së së saj sipas metodave të ndryshme të matjes. Mirëpo, edhe rezultatet më kujdesshme sugjerojnë se ky është problem social-ekonomik serioz për vendin. Në kohëra kur shtetet luftojnë me masa shtrëngimi të pas krizave, gjetja e mënyrave për rritjen e të ardhurave qeveritare shpeshherë i çon ato në çështjen e ekonomisë së fshehur si burim i mundshëm i të ardhurave dhe si objektiv për masa të reja sociale. Mirëpo, përvoja e paradokohshme në Greqi dhe në vende të tjera në Evropën Jugore dhe Lindore tregon se masat afatshkurta për trajtimin e ekonomisë së fshehur nuk ka mund të krijojnë rezultate të prekshme. Kjo kërkon krijimin e një platforme të bashkërenduar publike-private për krijimin e masave afatgjata për trajtimin e çështjeve të ekonomisë së fshehur dhe për gjurmimin e vazhdueshëm të progresit me kalimin e kohës.

Raporti aktual tregon se përqindja e rrogave të fshehura mbetet shqetësimi më akut, duke pasur të ardhura punësimi për rreth 40% të punëtorëve të Maqedonisë që së paku janë të padeklaruar në treg. Për më tepër, 7% e të gjithë punëtorëve të Maqedonisë punojnë pa kontrata dhe nuk u paguhen fare kontribute për sigurim social. Përfaqësuesit e intervistuar të afarizmit konfirmuan një gamë të gjerë të shkeljeve të *Ligjit të Punës*. Më shumë se gjysma e të intervistuarve pohuan se firmosja e kontratave me 'klauzola të fshehta' (duke mos e llogaritur pagesën e plotë) ishte gjë e zakonshme në sektorin e tyre. Për më tepër, evazioni i madh tatimor duket se vazhdon të paraqesë një problem serioz për ekonominë e Maqedonisë dhe sistemin social, ndërsa qeveria tenton t'i përshtatë ato me qëllim që të përputhen me parimet e ekonomisë së tregut pa mos imponuar një erozion tepër të gjerë të strukturës sociale dhe përfitimeve sociale ekzistuese.

Faktori më i rëndësishëm dhe shqetësues lidhur me ekonominë e fshehur në Maqedoni është norma në ulje, por prapë se prapë e lartë e papunësisë (27.3% në çerekun e parë të v. 2015). Norma tejet e lartë e papunësisë afatgjate (rreth 80% të të papunësuarve) në Maqedoni sugjeron se një pjesë e madhe e të papunësuarve duhet të jenë përfshirë me patjetër në ndonjë veprimtari të fshehur me qëllim të arritjes së, të paktën, nivelit themelor të jetesës. Këta punëtorë të padeklaruar ka të ngjarë të jenë të përfshirë në sektorin e industrisë dhe shërbimeve ku transaksionet zakonisht kryhen me pagesë në dorë, përfshirë dhe shërbimet e llojllojshme të zejtarisë, tregjet e gjelbra, etj. Përqindja e madhe e këtij sektori të ekonomisë së fshehur e bën edhe më të vështirë që qeveria të synojë forma të tjera të punësimit të padeklaruar, pa mos i shkelur të drejtat e njeriut të grupit të lartpërmendur. Një faktor tjetër që e nxit ekonominë e fshehur duket se është edhe kontrabanda e mallrave përtej kufijve, siç është e evidente nga pasqyrimi i kontabilitetit të statistikave. Kjo e fundit sugjeron se më shumë se një e treta e importit janë partnerë tregtarë të pallogaritur. Më shqetësuese, hulumtimi sugjeron se kompanitë, të cilat kanë lidhje të ngushta dhe mbrojtje nga qarqet politike dhe partiake, realizojnë një përqindje të madhe të importit të fshehur.

Të dhënat zyrtare të qeverisë tregojnë se pajtueshmëria tatimore edhe e amvisërive edhe e bizneseve është përmirësuar në kontinuitet në dhjetëvjeçarin e fundit. Megjithatë, hulumtimi i CRPM-së/CSD-së mbi ekonominë e fshehur tregon se një e treta e bizneseve të intervistuar konfirmojnë se manipulimi me TVSh-në dhe trupat e tjera të kontabilitetit me qëllim të shmangies së tatimeve janë të zakonshme në Maqedoni, në përmasa të ndryshme, në sektorët e tyre. Mandej, tatimet në masë të madhe shmangen nga pjesëtarët më të varfër të shoqërisë, gjë që i bën të paprivilegjuarit të rrezikuar sepse mund të përballen me kallëzime penale për mospagim të taksave ose të gjobohen me shuma të mëdha financiare. Nga ana tjetër, TVSh-ja u kthehet kompanive me vonesa të mëdha kohore dhe paraqet ngarkesë shtesë për kompanitë që janë pjesë e ekonomisë formale. Lëshimi i kuponëve fiskalë, gjithashtu, mbetet problem sepse më pak se gjysma e të anketuarve pohuan se gjithmonë kanë marrë kuponë fiskalë kur bëjnë pazar. Gjendja është e ngjashme edhe në sektorin e shërbimeve.

Ekzistimi i përqindjes së lartë të ekonomisë së fshehur në BPV-në e Maqedonisë rrezikon të zmadhojë tensionet sociale dhe të krijojë një mjedis në të cilin mund të lulëzojnë veprimtari të joligjore, gjysmë ligjore dhe korrupsioni. Për më tepër, shmangia e tatimeve është posaçërisht e përhapur në mesin e pjesëtarëve të varfër të shoqërisë, gjë që i bën të paprivilegjuarit të rrezikuar sepse mund të përballen me kallëzime penale për mospagim të taksave ose të gjobohen me shuma të mëdha financiare. Prandaj, është e domosdoshme që Qeveria e Maqedonisë të vazhdojë t'i kushtojë vëmendje të posaçme zgjidhjes së kësaj çështjeje dhe t'i bashkërendisë aktivitetet e saj me afarizmin, organizatat e shoqërisë qytetare dhe palët e tjera të interesuara.

Në pajtim me nismat e filluara nga shtetet e BE-28 pas krizës ekonomike të vitit 2008, Qeveria e Maqedonisë ka miratuar disa masa me qëllim të zbutjes së përqindjes së ekonomisë së fshehur në BPV-në e vendit. Këto masa rrjedhin edhe nga recetat neoliberales edhe nga ato socialdemokrate. Për shembull, qeveria ka futur në zbatim taksën e sheshtë mbi fitim dhe ka miratuar ligje për të thjeshtësuar procedurat për bizneset fillestare, ka themeluar një kornizë për reduktim progresiv të kontributeve për sigurim social, por gjithashtu ka futur dhe pagën progresive minimale dhe subvencionet për të vetëpunësuarit. Mandej, Qeveria para pak kohësh ka realizuar dhe disa fushata për ngritjen e vetëdijes publike me qëllim që të ballafaqohet me ekonominë e fshehur. Përkundër disa masave të paradokohshme drejt mundësisë të formalizimit të punës dhe afarizmit, përqendrimi kryesisht mbetet në masat represive dhe ndëshkimore, të cilat e kufizojnë gamën dhe efikasitetin e politikave publike që synojnë veprimtarinë e ekonomisë së fshehur.

Këto ligje dhe nisma të sapozbatuara kanë ndikuar në zvogëlimin e përqindjes së ekonomisë së fshehur në BPV-në e përgjithshme, si dhe e kanë thjeshtësuar dhe lehtësuar procesin e formalizimit të punës. Posaçërisht, të ardhurat tatimore nga kontributet e pensionit dhe invaliditetit dhe ato shëndetësore në Maqedoni janë rritur në masë të madhe kohëve të fundit edhe përkundër rënies së normave tatimore. Mandej, gjysma e drejtorëve afaristë të intervistuar pajtohen se sistemi tatimor aktual është i mirë dhe nxitës për rritjen e kompanive të tyre, duke treguar se reformat për thjeshtësimin tatimor dhe 'gijotina rregullative' ishin një hap në drejtimin e duhur. Për të siguruar qëndrueshmërinë e këtyre tendencave, qeveria këshillohet që të vendosë në zbatim vlerësimin dhe monitorimin e rregullt të peshës së punës të agjencive rregullatore mbi motivimin e bizneseve dhe amvisërive, p.sh., siç bëhet aktualisht vjelja e taksave dhe jetësimi i gjobave nga ana e autoriteteve tatimore. Vëmendje e posaçme nevojitet për punën e agjencisë doganore. Inspektoratet e punës duhet të inkurajohen të bëjnë dallimin ndërmjet veprimtarisë për sigurim të jetesës dhe fshehjes së motivuar të punësimit dhe të marrim masa në përputhshmëri me atë, duke i drejtpeshuar agjencitë e zbatimit të ligjit, lehtësimet dhe edukimin.

Rritja ekonomike në vitin 2015 dhe 2016 ka të ngjarë të zvogëlojë normën e papunësisë, të cilat së bashku me reformat rregullatore që synojnë politikën e punës, tatimet dhe inspektimet do të ndikojnë mbi shtrirjen e ekonomisë së fshehur dhe rrjedhimisht, rrezikun nga varfëria dhe përjashtimin social të punëtorëve të padeklaruar. Mirëpo, Qeveria e Maqedonisë duhet të punojë edhe mandej në ngritjen e kapaciteteve institucionale të agjencive rregullatore me qëllim të trajtimit të veprimtarive të ekonomisë së fshehur, si dhe të përmirësojë cilësinë e përgjithshme të të mirave publike, përfshirë sundimin e shtetit të së drejtës dhe qeverisjen e mirë. Kjo e fundit mund të jetë problematike sepse sipas Raportit Ekonomik Botëror të FMN-së, të dhënat për prillin e vitit 2015, të ardhurat e qeverisë kanë shënuar rënie që në vitin 2000 dhe kanë rënë fuqimisht nën 30% të BPV-së pas vitit 2011, që e kufizon kapacitetin e qeverisë të mbështesë dispozitat për sigurimin e të mirave publike me mjete financiare. Pasi që shpenzimet nuk kanë shënuar rënie krahasuar me rënien e të ardhurave, borxhi i përgjithshëm bruto i qeverisë është rritur që në vitin 2008, që ka të ngjarë të

ngushtojë edhe më tej hapësirën e manovrimit të qeverisë në të ardhmen. Prandaj, Qeveria e Maqedonisë duhet të zbatojë politika të zgjuara ndaj ekonomisë së fshehur duke përfshirë shoqërinë qytetare dhe afarizmin, si dhe media partnerët dhe të nis reforma të guximshme për përmirësimin rrënjësor të efikasitetit të ofrimit të të mirave publike.

Përkundër faktit se ekziston një konsensus dhe shpeshherë edhe presion nga BE-ja (nëpërmjet Raportit të Progresit të KE-së) për Maqedoninë që në mënyrë proaktive të luftojë ekonominë e fshehur dhe të rritë efikasitetin e bashkërendimit ndërmjet organeve të zbatimit të ligjit, politika të tilla duhet të implementohen me kujdes të duhur. Pjesë të ndryshme të ekonomisë së fshehur janë pjesë thelbësore të ekonomisë në zhvillim të Maqedonisë (p.sh., zëjtaria dhe ekonomia për mbijetesë, kurset private të mësimdhënësve, puna në ndërtimtari, shërbimet e riparimit të automjeteve, etj.), dhe si të tilla qeveria duhet të gjejë mënyra për t'i zvogëluar këto veprimtari dhe për t'i kufizuar efektet e tyre negative në mënyrë afatgjate, por duke e ruajtur burimin e të ardhurave dhe punësimin, si dhe veprimtaritë afariste, të cilat janë në afat më të shkurtër. Qeveria duhet të synojë të adresojë ekonominë e zezë dhe gri në mënyrë më të ashpër, duke filluar me shkelësit më të mëdhenj të ligjit, dhe të lërë që masat afatgjate dhe për rritje ekonomike të adresojnë ekonominë joformale (për mbijetesë) dhe mikrobizneset. Gjetja e ekuilibrit të duhur është një detyrë delikate dhe e vështirë për Qeverinë e Maqedonisë dhe partnerët e saj. Strategjitë për legalizim mund të kenë efekt pozitiv direkt në kuptimin e eliminimit të mospajtueshmërisë tatimore dhe shmangies tatimore, por gjithashtu mund të ngushtojë dhe tregjet për shkak të kostonë së transaksionit/pajtueshmërisë ose të krijojë preferenca jokorrekte për lojtarët e tregut, të cilët janë të lidhur me qarqet e organeve të zbatimit të ligjit. Kështu, fundi i fundit, kostoja sociale dhe monetare e një programi që e zvogëlon ekonominë e fshehur në një sferë konkrete mund të jetë më e lartë sesa kostoja dhe pasojat negative të vetë ekonomisë së fshehur. Gama e ekonomisë së fshehur tregon për mangësi në ndërveprimin ndërmjet palëve publike dhe private, duke filluar nga rregullativa e tepërt, mungesa e disiplinës tatimore dhe fiskale të sipërmarrjeve ose mekanizmat e ndërlikuar për regjistrim të kompanisë, deri në organet joefikase të inspektimit dhe sistemit joefikas gjyqësor.

Megjithëse është evidente se masat që i ka miratuar qeveria para pak kohe, me qëllim të adresimit të ekonomisë së fshehur, kanë pasur një ndikim pozitiv, kjo analizë sugjeron se duhet të miratohet një qasje gjithëpërfshirëse me qëllim të adresimit të efekteve anësore negative të veprimtarisë së padeklaruar në mënyrë edhe më efikase. Përpjekjet sistematike për shfrytëzimin e fluksit zyrtar dhe jozyrtar të remitançave për formalizimin e ekonomisë duhet të jenë pjesë përbërëse e kësaj qasjeje gjithëpërfshirëse. Gjithashtu është e domosdoshme dhe shkëmbimi i përmirësuar i të dhënave ndërmjet organeve të ndryshme qeveritare dhe organizatave të shoqërisë qytetare për luftimin e suksesshëm të pasojave negative që vijnë nga puna e padeklaruar dhe të gjitha shtresat e ekonomisë së fshehur. Do të ishte shumë e rëndësishme nëse themelohen marrëdhënie partneriteti me afarizmin dhe qytetarët me qëllim të krijimit të efekteve të suksesshme nga politikat mbi ekonominë e fshehur. Gjithashtu do të ishte shumë e rëndësishme që qeveria të adresojë në mënyrë më

gjithëpërfshirëse shqetësimet e përsëritura në raportin e progresit të Komisionit Evropian lidhur me mungesën e evalvimit të duhur formal të masave të ndërmarra, çështjet e bashkërendimit të vazhdueshëm ndërmjet agjencive të shumëllojshme të zbatimit të ligjit, p.sh., organet tatimore, doganore dhe të punës, mungesën e personelit, mungesën e financave për inspektoratet e punës, etj.

Organizatat e shoqërisë qytetare në Maqedoni, gjithashtu, do të duhet të ngritin kapacitetet e tyre që të luajnë një rol më aktiv në monitorimin dhe adresimin e çështjes së ekonomisë së fshehur nëpërmjet aktiviteteve për mbikëqyrje dhe promovim të praktikave më të mira në këtë fushë. Gjithashtu nevojiten evalvime më të mira të rezultateve dhe performancës së politikave ekzistuese dhe hulumtime të mëtutjeshme profesionale në këtë fushë me qëllim që të ndodhin efektet afatshkurta dhe afatgjata. Marrja e hapave të reja dhe avancimi i praktikave të mira evropiane të realizuara tashmë, të cilat e përmirësojnë gjendjen e përgjithshme makroekonomike të Republikës së Maqedonisë, është dhe do të jetë strategjia më efikase për zbutjen e çështjes së ekonomisë së fshehur.

1. Hyrje

Ekonomia e fshehur është një ndër shumë termet që i referohet veprimtarisë ekonomike edhe në fjalorin akademik edhe atë politik, që është i ndryshëm nga rregullat dhe procedurat e themeluara zyrtare për prodhimin dhe ofrimin e mallrave dhe shërbimeve. Shpeshherë përdoren mbiemra si “hije”, “nëntokë”, “joformale”, “e padeklaruar”, “gri”, “e zezë” dhe “e pavëzhguar” në vend të mbiemrit “e fshehur” për të përshkruar dukurinë e njëjtë; zgjedhja e fjalëve varet nga faktorë të ndryshëm që shpeshherë nuk kanë të bëjnë me kuptimin etimologjik. Ky raport e përdor termin ekonomia e “fshehur” përballë termeve të tjera për tri arsye kryesore: a) përfshin spektër më të gjerë të veprimtarive ekonomike – p.sh. tregje të zeza/gri, sektori joformal (prodhimi për mbijetesë), etj., që e përfshijë më mirë diversitetin e realiteteve në vendet e Evropës Juglindore; b) përfshin indekset e ekonomisë së fshehur (popullsinë dhe bizneset) dhe ekspertizën ekzistuese të Qendrës për Studim të Demokracisë që e studion ekonominë e fshehur në Bullgari, një shtet me tipare të ngjashme ekonomike me Maqedoninë; dhe c) të mos krijohet habi midis lexuesve dhe të dallojnë nga qasjet e tjera që përdoren për të studiuar dukurinë siç është ai që përdoret nga institutet kombëtare të statistikave, që e vlerëson ekonominë e “pavëzhguar” sipas BPV-së nëpërmjet sistemeve të llogarive kombëtare.

Puna e padeklaruar, mashtrimi, evazioni i tatimeve, kontributeve për sigurim social dhe shëndetësor dhe korrupsioni i ndërlikur (për parandalimin e zbulimit dhe ndëshkimit të tyre) janë ndër manifestimet kryesore e të dëmshme të ekonomisë së fshehur në të gjitha vendet. Kriza e vazhdueshme e borxheve greke dhe ajo në Eurozonë e ka rritur interesin e qeverive që të adresojnë ekonominë e fshehur dhe të zvogëlojnë këto manifestime. Maqedonia dhe vendet e tjera të Ballkanit perëndimor, të cilat kanë vuajtur nga nivelet e larta të papunësisë dhe varfërisë, janë ndikuar shumë nga këto ngjarje, duke pasur në fokus kryesor krijimin e vendeve të punës dhe politikave që synojnë papunësinë dhe të ardhurat fiskale, shqetësime këto për tërë rajonin, përfshirë dhe Maqedoninë. Perspektiva e rritjes së ulët në BE, gjendja e vështirë gjeopolitike në relacion BE-Rusia dhe kriza e vazhdueshme në Greqi, i kanë kufizuar mundësitë e Maqedonisë për zhvillim. Megjithatë, perspektivat për vitin 2015, sipas parashikimeve të Bankës Botërore dhe FMN-së, janë për një rritje prej rreth 3% të BPV-së (2.7% në Ç4 2014). Vlerësimet e Bankës Kombëtare të Republikës së Maqedonisë janë edhe më të lartë që arrijnë deri në 4% të normës së rritjes për vitin 2015 dhe 2016 (Kadievska-Vojnovik, 2014), që ofron mbështetje të mirë për çështjen e ekonomisë së fshehur. Mirëpo, kriza e zgjatur politike në Maqedoni i ka paralizuar institucionet, ka bllokuar planet për adresimin e ekonomisë së fshehur dhe mund të rezultojë me normë shumë më të ulët të rritjes deri në fund të vitit 2015 dhe në vitin 2016.

Përderisa ekonomia e fshehur prodhon pasoja të llojllojshme (përfshirë nganjëherë dhe pasoja pozitive në afat të shkurtër ose mesëm) dhe valët e saj përhapen në shumë shtresa shoqërore, gjithmonë ka një ndikim negativ afatgjatë mbi grupet shoqërore më të rrezikuara

dhe margjinalizuara. Ky ndikim zhvillohet edhe më tej në një rreth vicioz, kulturë joformaliteti, në rritjen e mosbesimit në sistemin tatimor dhe administrativ, financimin e pamjaftueshëm të shërbimeve dhe mallrave publike – përjashtime sociale, arsimore, shoqërore dhe getoizim, korrupsion dhe pabarazi. Shpeshherë shihet si efekt i gjorë anësor i ekonomisë së sotme, “ekonomia joformale ishte shndërruar në tipar permanent, por i nënshtruar dhe i varur, i zhvillimit kapitalist (Portes, Castells dhe Benton 1989),”¹ që prodhon shtresa të ndryshme të veprimtarisë së ekonomisë së fshehur në shoqëri të ndryshme. Rrjedhimisht, veprimtaritë e zgjeruara të ekonomisë së fshehur i cenojnë vlerat themelore mbi të cilat janë ndërtuar shoqëritë demokratike, kështu duke e thelluar edhe më tej një dukuri tjetër, gjegjësisht pabarazinë. “Mesatarisht, krahasuar me punëtorët formalë, punëtorët joformalë kanë fitime më të ulëta dhe ballafaqohen me rreziqe më të mëdha, kanë më pak gjasa që t’i gëzojnë mundësitë ekonomike dhe mbrojtjen ligjore, si dhe janë më pak të aftë të ushtrojnë të drejtat e tyre ekonomike dhe zërin kolektiv.”² Nëse shteti nuk e rikthen në mënyrë legjitime besimin dhe pajtueshmërinë, atëherë shpeshherë krimi i organizuar e merr kontrollin dhe e zëvendëson shtetin në shumicën e funksioneve të tij, duke bërë devijime përkatëse gjatë realizimit të veprimtarisë së tyre. Mirëpo, një qasje që përfshin kryesisht masa represive dhe ndëshkimore, të cilat zbatohen në mënyrë të barabartë për të gjitha subjektet afariste pa dallim madhësie, qarkullimi (xhiro), etj. do të përkeqësoj problemin edhe më shumë, ndërsa masat preventive (ndërgjegjësimi, rritja e përkushtimit, edukimi) do të vjetërsohen.

Si shtet kandidat për në BE, Maqedonia duhet të adresojë patjetër ekonominë e fshehur në mënyrë gjithëpërfshirëse dhe të sigurojë që të gjitha politikat dhe masat të jenë në përputhje me praktikën më të mirë të BE-së, ndërsa njëkohësisht të eksplorojë zgjidhje novatore që u përshtaten rrethanave lokale. Përkatësisht, Indeksi i Ekonomisë së Fshehur (indeksi HE) i paraqitur në këtë raport shërben si vegël e dobishme për të asistuar në krijimin dhe monitorimin e implementimit të masave dhe politikave të përshtatshme për të adresuar ekonominë e fshehur. Ky Raport për monitorimin e ekonomisë së fshehur ofron një analizë gjithëpërfshirëse të gjendjes aktuale të ekonomisë së fshehur në Maqedoni duke u bazuar në gjetjet e Analizës së sfondit rreth shkaqeve dhe pasojave të veprimtarisë së ekonomisë së fshehur dhe Indekseve të Ekonomisë së Fshehur për popullsinë dhe bizneset në Maqedoni. Për shkak të mungesës së të dhënave shumëvjeçare për indeksin, raporti i krahason ato me vlerën e indeksit për Bullgarinë për vitin 2013 që të sigurojë vlera krahasuese. Ky raport synon të ndihmojë politikëbërësit dhe palët e interesuara në Maqedoni të gjejnë zgjidhje të qëndrueshme për çështjen e ekonomisë së fshehur, me një vështrim të posaçëm për pozitën dhe të drejtat e grupeve më të rrezikuara shoqërore në shoqërinë e Maqedonisë. Diskutimet dhe rezultatet e raportit bazohen në një llojllojshmëri burimesh, përfshirë dhe hulumtime nga zyra, të dhëna origjinale të pyetësorit nga amvisëritë dhe bizneset, takime për politikën dhe lajmërimi për mediat të përpiluara gjatë

¹ Chen, Martha, Alter (2012). *Ekonomia joformale: Definicionet, Teori dhe politika*. Marrë në internet 07.03.13 nga: http://wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/Chen_WIEGO_WP1.pdf

² ILO (2013). *Inspektimet e punës dhe puna e padeklaruar në BE*. Marrë prej: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/publication/wcms_220021.pdf

punëtorive me palë të interesuara, përfshirë shoqërinë qytetare, institucionet qeveritare përkatëse, etj. Për më tepër, ky raport ka përfituar edhe nga konsultimet me palët e interesuara për formimin e Task-forcës mbi ekonominë e fshehur në Maqedoni, e cila mund të shërbejë si një forum i dobishëm publik privat për gjetjen e zgjidhjeve dhe evalvimin e opsioneve të politikave në të ardhmen.

2. Ekonomia e fshehur: Shqyrtimi i koncepteve, definicioneve dhe matja

Koncepti i ‘ekonomisë së fshehur’ nuk është i ri për publikun në Maqedoni dhe sferën akademike, megjithëse vetë termi nuk është përdorur deri më tani. Termi më i përhapur ka qenë ekonomia ‘gri’ ose ‘joformale’, që është përdorur nga institucionet shtetërore në dokumente strategjike (Plane veprimi), media, si dhe shumica e akademikëve. Përcaktohet si ‘veprimtari ekonomike që janë ligjore, por janë (qëllimisht) të peregjistruara dhe nuk janë të evidentuara për qëllime tatimore.³ Megjithatë, përdorimi afarist ndërkombëtar i termit ekonomia “gri” i referohet situatës dhe tregjeve, ku produktet importohen në mënyrë ligjore dhe shiten duke i paguar të gjitha taksat e nevojshme, por jashtë dhe në shkelje të kanaleve të distribuimit të prodhuesit (për më shumë informacione shih Sugden, 2009). Me përmirësimin gradual të sistemit për mbrojtjen e të drejtave të pronësisë intelektuale në Maqedoni pritet që termi “gri” do të përdoret më shumë për të treguar importet dhe mallrat e tilla “paralele” jozyrtarisht.

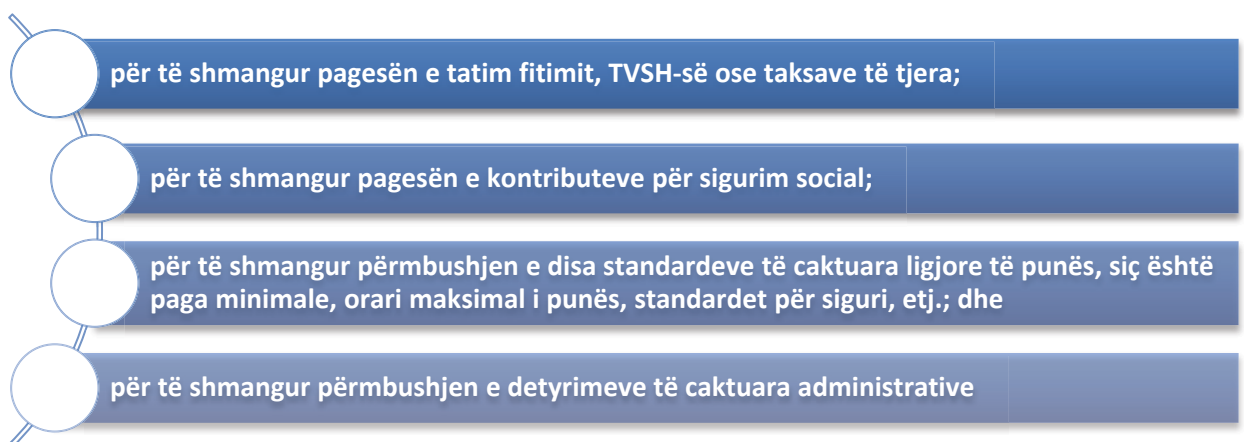
Njëkohësisht, ekonomia joformale duket se po ndryshon në mënyrë konstante duke shtuar forma të reja të joformalitetit, të cilat gradualisht institucionalizohen dhe shndërrohen në biznese të reja formale. Aktualisht “pjesëmarrja në ekonomi” gjendet në mes të proceseve të tilla për kompanitë si p.sh. Uber, Airbnb, HomeJoy, Snapcar dhe TaskRabbit. Kritikët thonë se ato thjesht sigurojnë teknologji dhe ruajnë fytyrën e punëtorëve joformalë. Në të kaluarën, qeveritë vendosën të legjitimojnë shumë punëtorë joformalë duke kërkuar prej tyre të paguajnë një taksë të thjeshtë për patentim. Në realitet, askush nuk e dinte vëllimin aktual të veprimtarive ekonomike dhe kështu ata mbeten disi të fshehur dhe vetëm të vlerësuar, por vetëm deri në një masë të llogaritur për BPV-në. Një shembull i formave të reja të veprimtarisë ekonomike joformale është duke luajtur lojëra që mund të fitojnë para në internet (p.sh. Bitcoins⁴), që gjithashtu mund të shndërrohet në ofrimin shërbimeve dhe produkteve virtuale e që u kushton lojtarëve të tjerë para të vërteta. Disa qeveri tashmë kanë filluar t’u vënë taksat fitimeve të tilla ose së paku shkëmbimit të parave virtuale në para të thata (në rast se lojtari ka bërë ndonjë fitim). Kështu, e lëmë ekonominë joformale t’i referohet veprimtarive ekonomike jashtë kufijve të zakonshëm formal e organizues dhe jashtë sektorëve/tregjeve ekzistuese.

Në përgjithësi, janë përdorur një llojllojshmëri e termeve dhe përkufizimeve nga ekonomistë dhe politikëbërës në literaturën relevante varësisht nga pikëpamja e tyre institucionale. Dukurisë social-ekonomike i janë dhënë një sërë etiketimesh, përfshirë joformale, jozyrtare, të peregjistruar, të parregullt, hije, nëntokë, e zezë, joligjore, e palejueshme, devijuese, gri, paralele, të pavëzhguar, të paevidentuar, ekonomia jo në pajtueshmëri, madje dhe me një referim më të gjerë në çdo gjuhë. Megjithëse të gjitha termet dhe definicionet e prekin

³ Plani i veprimit për ekonominë gri 2014, MPPS, 2013

⁴ Shih çfarë janë Bitcoins në: <https://bitcoin.org/en/>

materien e ngjashme ose të njëjtë të veprimtarive të paevidentuara ekonomike, ato dallojnë pak nga njëra-tjetra varësisht nga qëllimi dhe forma e tyre. Për shembull, Komisioni Evropian përqendrohet më shumë në punën e padeklaruar, që përkufizohet si “çdo veprimtari e paguar që është ligjore sipas natyrës së tyre, por nuk janë të deklaruara para autoriteteve publike, duke konsideruar dallimet e sistemeve rregullatore të Vendeve Anëtare.”⁵ Ky përkufizim përfshin veprimtari të llojllojshme, por i përjashton veprimtaritë kriminale. Modeli i Bankës Botërore për ekonominë joformale⁶ i identifikon shkaqet dhe përbërjen e ekonomisë së fshehur. Disa autorë kryesorë të kësaj fushe, siç janë Schneider dhe Williams (2013), pohojnë se ekonomia në hije: “përfshin të gjithë prodhimin në treg të mallrave dhe shërbimeve ligjore, të cilat janë fshehur qëllimisht nga autoritetet publike për arsyet vijuese:

Burimi - Schneider, Friedrich; Williams, Colin “Ekonomia e Fshehur,” Instituti për Çështje ekonomike 2013, fg 23-27, Marrë më datë 01.06.2014 nga:

<http://www.iea.org.uk/sites/default/files/publications/files/IEA%20Shadow%20Economy%20web%20rev%207.6.13.pdf>

Feige (1979), i cili ishte ndër të parët që bëri studim akademik të kësaj çështjeje flet për ekonominë të parregullt dhe nëntokësore. Shkolla të ndryshme të mendimit rekomandojnë metoda të ndryshme – direkte dhe indirekte për matjen e ekonomisë së fshehur. Metodrat më të zbatuara janë të listuara në Tabelën 1

Tabela 1 – Lista e metodave më të zbatuara për matjen e veprimtarisë së ekonomisë së fshehur

Qasjet direkte	Qasjet indirekte
<ul style="list-style-type: none"> • Studime përfaqësuese të veprimtarisë së ekonomisë së fshehur • Studime për buxhetim të kohës • Audite tatimore • Studime për hendeqet tatimore • Statistika me pasqyrim 	<ul style="list-style-type: none"> • Metoda monetare • Metodrat e diskrepancës të të ardhurave dhe shpenzimeve • Metodrat e diskrepancës së ofertës dhe kërkesës • Metodrat për inputet fizike (karshi prodhimit zyrtar) (harxhimi i elektricitetit) • Tregues të shumëfishtë – shkaqe të shumëfishta

⁵ Komunikimi i Komisionit Evropian COM(2007) 628 final. Marrë nga: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0628:FIN:EN:PDF>

⁶ Chen, M., A., *Ekonomia joformale: Definicionet, teoritë dhe politikat* (2012). Marrë nga interneti më datë 07.03.13 në: http://wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/Chen_WIEGO_WP1.pdf

Në rastin e vlerësimit të ekonomisë së fshehur në Maqedoni dhe gjetiu, mbizotërojnë **metodat indirekte**. Shumica e hulumtuesve dhe institucioneve janë përqendruar në modelin dinamik dysektorial të ekuilibrit të përgjithshëm⁷, Metodën e konsumit të elektricitetit (ECM)⁸, Treguesit e shumëfishtë – Shkaqet e shumëfishta (MIMIC)^{9,10} dhe metodën e ofertës dhe kërkesës për zbatimin e përshtatjeve të BPV-ve kombëtare për mosgjithëpërfshirje si vegël matëse për vlerësimin e ekonomisë së pavëzhguar (EPV)¹¹. **Metodat direkte**, nga ana tjetër, janë zbatuar në pyetësorë të përkohshëm për popullsinë të vendeve përkatëse¹², pyetësorë për sipërmarrje¹³ dhe pyetësorë për fuqinë punëtore¹⁴. Megjithëse, në përgjithësi, hulumtuesit akademikë kanë prirje t’i favorizojnë metodat indirekte dhe t’i kritikojnë, në masë të madhe, metodat direkte, akademia e pavarur dhe politikëbërësit kanë prirje që t’i favorizojnë metodat direkte sepse ato sigurojnë informacione më kohore, të cilat duken më të sakta sesa parashikimet për vitin aktual duke u bazuar në të dhëna të vonuara prej disa viteve më parë. Metodatat direkte kanë fuqi të detyrueshme, edhe pse i nënshtrohen debatit të madh nëse të anketuarit ofrojnë të dhëna të besueshme dhe të vlefshme dhe se cilat karakteristika të këtij fenomeni shoqëror duhet të maten – ato mund të sigurojnë shpejt të dhëna të shëndosha empirike nëse ndonjë reformë e caktuar e pengon ekonominë e fshehur.

Pjesëmarrja në ekonominë e fshehur ka një motivim, arsytim dhe yrnek disi të ndryshëm varësisht nga ajo nëse i konsiderojmë dhe bizneset (madje të paregjistruara) ose individët (të punësuarit). Morris dhe Polese (2015) ofrojnë studime të rastit nga shtete të ndryshme për atë se pse njerëzit futen, qëndrojnë ose dalin nga ekonomia e fshehur. Fajnzylber dhe Maloney (2007) ofrojnë argumentime pse, në disa raste, firmat kanë produktivitet më të madh kur punojnë nën hije, ndërsa me qëllim të nxjerrjes së tyre prej andej, masat e politikave duhet të jenë të tilla që të ofrojnë produktivitet të lartë për to edhe në ekonominë formale. Firmat zakonisht kanë fuqi më të madhe për pazarllëk karshi punëtorëve dhe ato i diktojnë vendimet, kurse puna e padeklaruar ose e fshehur lidhet me të ardhurat e fshehura me qëllim të realizimit të parave të gatshme për pagesën e rrogave. Mirëpo, në disa periudha të caktuara, kombinimi i faktorëve ekzogjenë (p.sh. ndryshim të legjislacionit ose presion nga autoritetet e inspektimit) me faktorët endogjenë (punëtorët parapëlqejnë rroga neto më të ulëta sepse kjo do t’u mundësojë të kenë kredi/hipoteka më të larta. Këta faktorë shpien në zvogëlimin e nivelit të ekonomisë së fshehur në Bullgari menjëherë pas hyrjes në BE. Mirëpo, në disa raste, puna e fshehur nuk është vetëm si dalje nga tregu formal, por si përjashtim (Perry, 2007) dhe si rrjedhojë e ngulitjes sociale (White,

⁷ Elgin, C. and Öztunali, O. (2012) *Ekonomitë në hije në mbarë botën: Model Based Estimates*. Stamboll: Universiteti Bogazici, Dega e ekonomisë.

⁸ Garvanlieva, V., Andonov, V., Nikolov, M. (2012) *Ekonomija në hije në Maqedoni*. Shkup: Qendra për analiza ekonomike

⁹ Ibid,

¹⁰ Schneider, F., Buehn, A. dhe Montenegro, C. (2010) *Ekonomitë në hije në mbarë botën. Vlerësime të reja për 162 shtete prej v. 1999 deri 2007. Policy Research Working Paper 5356*. Uashington D.C.: World Bank Group.

¹¹ SSO

¹² Stankovic, M. dhe Stankovic, B. (2012). *Aspektet sociale dhe ekonomike të ekonomisë në hije në Republikën e Maqedonisë: Studim*. Social Science Research Network [Online]. Në: <http://ssrn.com/abstract=2162922> (më datë 30 qershor 2014).

¹³ Banka Botërore. (2014) *Pyetësori për sipërmarrje 2013. Profili i shtetit Maqedoni*. Uashington D.C.: World Bank Group.

¹⁴ Zyra shtetërore e statistikave (ZSHS)

1992). Kështu, politikëbërësit duhet të kenë tregues, të cilët mund të dallojnë perspektivën – nëse bëhet fjalë për individ ose kompani, dhe pjesërisht të zbulojnë arsyetimin për zhytjen në veprimtari të ndryshme të ekonomisë së fshehur. Kjo arrihet në raportin aktual nëpërmjet implementimit të dy indekseve të ekonomisë së fshehur – duke u bazuar në pikëpamjen e afarizmit (për strukturën e indeksit shih Kutinë 1) dhe duke u bazuar në pikëpamjen e qytetarëve (për strukturën e indeksit shih Kutinë 2), të cilat janë të përfshira në raportin aktual.

Kutia 1 – Struktura e Indeksit të Ekonomisë së Fshehur (afarizmi).

1. **Madhësia e ekonomisë së fshehur** – ky indeks bën përmbledhje të perceptimit të pronarëve dhe drejtuesve afaristë të ekonomisë së fshehur në vend, si tërësi, si dhe brenda sektorit të tyre të veprimtarisë ekonomike. Përfshin dy nën-indeksë:
 - 1.1. vlerësimin subjektiv të përqindjes së ekonomisë së fshehur në vend, në tërësi;
 - 1.2. vlerësimin subjektiv të përqindjes së ekonomisë së fshehur brenda sektorit të veprimtarisë ekonomike.
2. **Marrëdhëniet e fshehura të punës** – reflektojnë praktikën e punësimit të punëtorëve pa kontrata formale ose me kontrata që nuk e reflektojnë pagën e vërtetë. Përfshin dy nën-indeksë:
 - 2.1. përqindjen e punëtorëve pa kontrata në sektorin përkatës;
 - 2.2. përqindjen e punëtorëve me kontrata por me “klauzula të fshehura” në sektorin përkatës (paga me zarf).
3. **Qarkullimi (xhiroja) i fshehur** – ngërthen shtrirjen deri ku mbizotërojnë mënyra të ndryshme të fshehjes së xhiros në sektorin përkatës të veprimtarisë ekonomike. Ky indeks përfshin dy nënindekset në vijim:
 - 3.1. mosdhënia e faturave për shitje të caktuara në sektorin përkatës;
 - 3.2. raportimi i të ardhurave më të ulëta sesa të ardhurat aktuale në sektorin përkatës;
 - 3.3. raportimi i fitimit më të ulët sesa fitimi aktual në sektorin përkatës;
 - 3.4. import/eksporti joligjor në sektorin përkatës.
4. **Rishpërndarja e fshehur** – përfshin praktikën e firmave të fshehjes /mospagimit të tatimeve, taksave dhe/ose akcizave, si dhe mashtrimin me TVSH-në duke zbatuar truqe të kontabilitetit. Përbëhet nga dy nënindekset në vijim:
 - a. Fshehja/mospagimi i tatimit, taksave dhe akcizave në sektorin përkatës;
 - b. Mashtrim me TVSH-në në sektorin përkatës.

Burimi – Qendra për Studim të Demokracisë (CSD)

Kutia 2 – Struktura e Indeksit të Ekonomisë së Fshehur (popullsia).

1. **Punësimi i fshehur** – ky indeks bën përmbledhje të viktimizimit të punësimit në kuptimin e mënyrave të mëdha për fshehjen e taksave dhe kontributeve për sigurim social dhe pensional në kurriz edhe të shtetit edhe të punëtorit. Përfshin tri nënindeksë (punën e padeklaruar, sigurimin social të fshehur dhe sigurimin shëndetësor të fshehur):
 - 1.1. Vendet pune të padeklaruar
 - 1.1.1. Përqindja e të punësuarëve pa kontrata formale
 - 1.1.2. Përqindja e të punësuarëve me klauzula të fshehura
 - 1.2. Sigurimi i fshehur social
 - 1.2.1. Përqindja e të punësuarëve pa sigurim social
 - 1.2.2. Përqindja e të punësuarëve me sigurim social pjesërisht të fshehur
 - 1.3. Sigurimi i fshehur shëndetësor
 - 1.3.1. Përqindja e të punësuarëve pa sigurim shëndetësor
 - 1.3.2. Përqindja e të punësuarëve me sigurim shëndetësor pjesërisht të fshehur
2. **Qarkullimi (xhiroja) i fshehur** – përfshin shtrirjen deri ku dokumentet dhe llogaritë fiskale nuk lëshohen gjatë transaksioneve. Ky indeks përfshin nënindekset në vijim:
 - 2.1. shpeshësinë e moslëshimit të faturave tatimore për shitje të caktuara mëdha;
 - 2.2. shpeshësinë e moslëshimit të faturave tatimore për shërbime të caktuara;
 - 2.3. shpeshësia mesatare e moslëshimit të faturave fiskale për blerjen e grupeve të caktuara të mallrave nga shitoret me pakicë.

Burimi – Qendra për Studim të Demokracisë (CSD)

3. Konteksti i ekonomisë së fshehur në Maqedoni

Gjatë 24 viteve të fundit, ekonomia e Maqedonisë ka përjetuar një zhvillim të fuqishëm, por shpeshherë kaotik të NVM-ve, që çoi në miratimin masave dhe politikave të reja, shpeshherë konfrontuese dhe të paqarta, sidomos në kuptimin e ligjeve që e qeverisin ekonominë. Zbatimi i ligjit dhe gjyqësori janë faktorë kryesorë për funksionimin efikas të ekonomisë së tregut. Drejtësia e ngadalshme, si dhe lidhjet familjare dhe politike të zyrtarëve të lartë të zbatimit të ligjit me afaristë të fuqishëm kanë krijuar qarqe të paprekurve me kalimin e viteve. Qytetarët nuk kanë besim tek qeveria dhe shërbimet e saj publike, si dhe fitojnë paga që janë të pamjaftueshme për të akumuluar kursime të majme, prandaj parapëlqejnë të pranojnë rroga joformale në vend që të kursejnë për sigurimin social dhe shëndetësor. Të gjithë këto faktorë, së bashku me shtytjen afariste për minimizimin e kostos së bërjes së biznesit, shkaktuan rritje të ekonomisë së fshehur në vend. Ekonomia e fshehur në Maqedoni është përhapur edhe më shumë pas krizës ekonomike globale të vitit 2007 sepse qytetarët janë përballur me mungesë të financave. Rrjedhimisht, Maqedonia ka përjetuar investime të huaja direkte më të ulëta për frymë krahasuar me vendet e tjera të rajonit, qasshmëri më të ulët kreditore, si dhe një deficit të madh tregtar; prandaj, njerëzit janë nxitur të migrojnë në ekonominë e fshehur me qëllim të krijimit të të ardhurave, gjë që ka rezultuar në rritjen e normës së papunësisë¹⁵.

Varësisht nga metoda e zbatuar, ekonomia e fshehur në Maqedoni lëviz nga 24% të BPV-së duke e zbatuar metodën ECM (Metoda për konsumin e elektricitetit) (CEA, 2012), deri në 30% të BPV-së sipas Ministrisë së Ekonomisë (duke i përdorur vlerësimet e LFS-së nga Novkovska, 2013¹⁶), e deri në vlerësimet tronditëse të ekonomisë së fshehur prej 46,9% si përqindje e BPV-së duke

“Problemi më i madh kur raportohet rreth ekonomisë së fshehur është pamundësia për të gjetur statistika dhe të dhëna zyrtare lidhur me këtë çështje. Gjithashtu, vetëm një pjesë e të tanguarve (institucionet, punëdhënësit, punëtorët) janë të gatshëm të flasin haptazi në këtë temë. Zakonisht, përgjigjet që i marrim nga institucionet shtetërore janë tepër të përgjithshme dhe rrallë herë mund të përdoren si tregues të besueshëm të situatës reale.”

përdorur metodën MIMIC (Treguesit e shumëfishtë shkaqet e shumëfishta), (CEA, 2011). Me zbatimin e metodës ECM, Qendra për veprimtari ekonomike (CEA) vlerëson se ekzistojnë rreth 70,000 njerëz që në fakt punojnë, por të regjistruar si të papunë në Maqedoni. Arsyeja e parë dhe më kryesore për zbatimin e metodës ECM është sepse konsumi i elektricitetit në një vend në përgjithësi supozohet të jetë proporcional me veprimtarinë e përgjithshme

¹⁵ Nikolov et al. 2012, *Ekonomija në hije në Maqedoni*, Qendra për analiza ekonomike (CEA)

http://www.cea.org.mk/documents/studij/CEA%20SHADOW%20ECONOMY%20IN%20MACEDONIA%20FINAL_4.pdf

¹⁶ Novkovska, B. (2008) *Matja e punësimit jostandard dhe joformal në Republikën e Maqedonisë*. Dokument i prezantuar në punëtorinë *Matja e punësimit joformal në vendet e zhvilluara WIEGO*, Kennedy School of Government, Universiteti Harvard, 31 tetor – 1 nëntor 2008. Marrë nga:

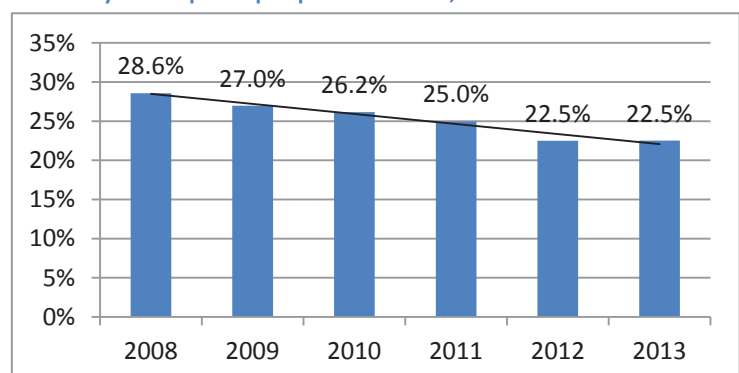
http://wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/Novkovska_Measuring_informal_empl_Macedonia.pdf

ekonomike. Kjo nënkupton se rritja e konsumit të përgjithshëm të elektricitetit paraqet një tregues të rritjes (zyrtarisht dhe jozyrtarisht) në përgjithësi të BPV-së. Si rrjedhojë, ndryshimet në konsumin e elektricitetit të cilat nuk korrespondojnë me ndryshimet në veprimtarinë e përgjithshme ekonomike të vendit tregojnë një ndryshim proporcional të madhësisë së ekonomisë së fshehur brenda veprimtarisë së përgjithshme ekonomike. Megjithatë, kjo metodë mund të ketë mangësi strukturore, pasi që nuk i konsideron normat e efikasitetit energjetik sipas intensitetit të ndryshëm të energjisë së sektorëve, amvisërive dhe bizneseve.

Duke veçuar diskrepancën ndërmjet rezultateve të krijuara nga këto metoda, të gjitha ato tregojnë se përqindja e ekonomisë së fshehur është e madhe dhe sistematike dhe se duhet të adresohet dhe mbikëqyret në mënyrë të vazhdueshme. Një shumicë e jashtëzakonshme prej 73,9% të firmave raportojnë se janë në konkurrencë me subjekte ekonomike të peregjistruara (dhe kështu të gjithë të punësuarit në to kontribuojnë në punën e fshehur), ndërsa 54,9% raportojnë se konkurrentët e sektorit joformal paraqesin një pengesë të madhe për rritjen e bizneseve të tyre (Banka Botërore, 2000). Ekonomia e peregjistruar, e cila vepron plotësisht jashtë librave sinjalizon mosbesim të plotë në institucionet formale dhe ofron shembuj ku kufijtë e tregjeve dhe firmave Koaziane janë të dallueshme vetëm për insajderët afatgjatë në mungesë të shtetit formal. Nga pikëpamja e politikave, është prioritet që së pari të inkorporohen bizneset, të regjistrohen kontratat e punës dhe pastaj të konsiderohen lehtësime për pajtueshmëri më të lartë tatimore.

Pjesëmarrja në ekonominë e fshehur ka një motivim, arsyetim dhe yrnëk disi të ndryshëm varësisht nga ajo nëse i konsiderojmë dhe bizneset (madje të peregjistruara) ose individët (të punësuarit). Morris dhe Polese (2015) ofrojnë studime të rastit nga shtete të ndryshme për atë se pse njerëzit futen, qëndrojnë ose dalin nga ekonomia e fshehur. Fajnylber dhe Maloney (2007) ofrojnë argumentime pse, në disa raste, firmat kanë produktivitet më të madh kur punojnë nën hije, ndërsa me qëllim të nxjerrjes së tyre prej aty, masat e politikave duhet të jenë të tilla që të ofrojnë produktivitet të lartë për ata edhe në ekonominë formale. Firmat zakonisht kanë fuqi më të madhe për pazarllëk karshi punëtorëve dhe ato i diktojnë vendimet, kurse puna e padeklaruar ose e fshehur lidhet me të ardhurat e fshehura me qëllim të realizimit të parave të gatshme për pagesën e rrogave. Mirëpo, në disa periudha të caktuara, kombinimi i faktorëve ekzogjen (p.sh. ndryshim të legjislacionit ose presion nga autoritetet e inspektimit) me faktorët endogjen (punëtorët parapëlqejnë rroga neto më të ulëta sepse kjo do t'u mundësojë të kenë kredi/hipoteka më

Figura 1 – Punësimi i vëzhguar joformal (si % punësimit total baza y-o-y)
Burimi: Pyetësori për fuqinë punëtore 2013, Enti Shtetëror i Statistikës

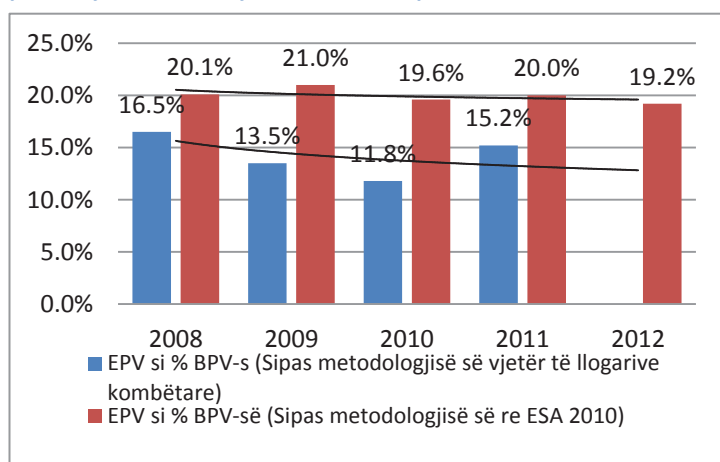

të larta. Këta faktorë çojnë në zvogëlimin e nivelit të ekonomisë së fshehur në Bullgari menjëherë pas hyrjes në BE. Mirëpo, në disa raste, puna e fshehur nuk është vetëm si dalje nga tregu formal, por si përjashtim (Perry, 2007) dhe si rrjedhojë e ngulitjes sociale (White, 1992). Kështu, politikëbërësit duhet të kenë tregues, të cilët mund të dallojnë perspektivën – nëse bëhet fjalë për individ ose kompani, dhe pjesërisht të zbulojnë arsyetimin për zhytjen në veprimtari të ndryshme të ekonomisë së fshehur. Kjo arrihet nëpërmjet implementimit të dy indekseve të ekonomisë së fshehur – duke u bazuar në pikëpamjen e afarizmit (për strukturën e indeksit shih Kutinë 1) dhe duke u bazuar në pikëpamjen e qytetarëve (për strukturën e indeksit shih Kutinë 2).

Meqenëse hulumtimi (AT Kearney, 2014) ka treguar një korrelacion të fuqishëm ndërmjet normës tatimore të vendit dhe shtrirjes së ekonomisë së fshehur, Qeveria e Maqedonisë në vitin 2007 dhe 2008 vendosi të miratojë sistemin e taksës së sheshtë, me të cilin tatimi personal u ul në 12% në vitin 2007, kurse në vitin 2008 në 10% në tërë vendin për të gjitha grupet që krijojnë të ardhura. Megjithatë ekonomia e fshehur si përqindje në BPV-në, siç është vlerësuar nga shumë studime akademike, mbetet e lartë, ekzistojnë vlerësime, siç është ajo e Garvanlieva et al (2012) se efektet e kësaj mase të veçantë kanë qenë: disiplina e përmirësuar tatimore, thjeshtësim të rritur të sistemit tatimor, mjedis më i mirë afarist, tërheqje më e madhe e investimeve të huaja direkte (FDI), kontribute të rritura për buxhetin, si dhe presion për zbutjen e veprimtarive të fshehura ekonomike. Mirëpo, mangësia e kësaj mund të jetë erozioni afatgjatë i arkëtimit tatimor të qeverisë. Të dhënat kanë treguar se të ardhurat totale qeveritare si përqindje në BPV-në kanë qenë në rënie të vazhdueshme në Maqedoni që në vitin 2002, që i dëmton kapacitetet afatgjata të autoriteteve për të ofruar shërbime publike në mënyrë efektive. Kjo sidomos mund të ndodhë në periudhat e stagnimit të prolonguar të rritjes.

Sipas pyetësorit për fuqinë punëtore 2013 të realizuar nga EShS-ja, punësimi i fshehur si përqindje në punësimin total në vitin 2013 ishte 22.5% (Figura 1). EShS-ja e përdor punësimin e fshehur për të përfshirë të gjithë punëtorët e padeklaruar (ata pa mbulim social dhe juridik), pa marrë parasysh nëse punojnë: në firma të rregullta, subjekte të pargjistruara ose të painkorporuara, sipërmarrje individuale ose në sektorin e amvisërisë. Punësimi i fshehur është zvogëluar gradualisht gjatë disa viteve të kaluara, një tregues i kalimit të fuqisë punëtore në punësimin formal. Duke konsideruar krizën ekonomike të paradokohshme dhe ndikimin e saj të prolonguar, kanë lindur shqetësime për rritjen e ekonomisë së padeklaruar.

Figura 2 – Ekonomia e pavëzhguar (EPV) në Maqedoni 2008-2012, si % e përshtatjes së BPV-së vjetore. Burimi: Raportet e EShS-së BPV

Përshtatjet e rishikuara të EPV-së për BPV-në për 2008-2012 mund t'i gjeni në <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/3.4.14.04.pdf>

Mirëpo, vlerësime të tjera konfirmojnë se “kriza aktuale ekonomike nuk e ka kthyer mbrapsht tendencën e mëparshme të rënies së vazhdueshme të ekonomisë së padeklaruar si proporcion në BPV-në” (Williams dhe Renoy, 2013).

EShS-ja gjithashtu ka zbuluar një rënie në Ekonominë e pavëzhguar (EPV). Mirëpo me zbatimin e metodologjisë së re të ESA 2010 të llogarive kombëtare, **EPV tregon një tendencë më të rrafshët që ka mbetur rreth 20% të BPV-së** përgjatë periudhës kohore 2008-2012. EPV-ja u referohet të gjitha veprimtarive prodhuese që nuk mund të përfshihen nga burime themelore të të dhënave, të cilat shfrytëzohen për grumbullimin e llogarive kombëtare. Këto veprimtari përfshijnë: veprimtari nëntokësore, joformale (përfshirë dhe veprimtari të realizuara nga amvisëritë që synojnë destinimin e tyre final) jologjore, si dhe veprimtari të tjera të cilat nuk janë të hequra për shkak të mangësive në grumbullimin e të dhënave themelore. Ekonomia e pavëzhguar (EPV) është ndoshta termi më i afërt me ekonominë e fshehur krahasuar me termet e tjera, mirëpo zyrat kombëtare të statistikave zakonisht e nënvlerësojnë atë për shkak të arsyeve të ndryshme: **e para**, politikisht, nëse vlerësimet janë mjaft të mëdha, opozita do të kritikonte qeverinë për keqmenaxhim të autoriteteve tatimore, **e dyta**, për vendet anëtare të BE-së, ekonomia e pavëzhguar më e lartë do të nënkuptonte pagesa më të mëdha nga buxheti i BE-së, dhe **e treta**, probabiliteti se qytetarët nuk do të besonin se ekonomia e pavëzhguar më e lartë do të sillte normë të lartë të rritjes.

Në pajtim me të dhënat e siguruar nga BKRM, pjesëmarrja mesatare e parave të gatshme në fluksin e parave të vendit gjatë periudhës kohore 2001-2010 ishte përcaktuar jashtëzakonisht në 44%. Sipas BKRM-së, në vitin 2012 79% e vlerës së transaksioneve totale të realizuara me kartela pagesore iu atribuuan tërheqjes së parave të gatshme nga bankomatet (ATM)¹⁷. **Paratë e gatshme paraqesin anonimitet gjatë transaksioneve pagesore dhe nuk mund të gjurmohen, kështu quke u bërë një vegël e fuqishme dhe stimul i ekonomisë së fshehur.** Nga ana tjetër, mbizotërimi i parave të gatshme për shkak të mungesës së mbrojtjes juridike për subjektet afariste, shmangia e detyrimeve të subjekteve ekonomike dhe mekanizmat joefikase të rimbursimit, i kushtëzon kompanitë të kërkojnë pagesa të plotë me përdorim të parave të gatshme¹⁸ (Nenovski, 2012).

Banka Botërore (Hudson et al., 2012) vlerëson se konkurrenca joformale e Maqedonisë në ekonominë e fshehur është thuhetse 20% më shumë sesa mesatarja e Evropës Juglindore. Raporti sugjeronte se fshehja është reciprokisht e ndërlidhur me inspektimet rajonale dhe kreditë bankare. Faktorët e tjerë, përveç inspektimeve dhe kredive bankare, siç janë faktorët ekzogjen me rritjen e jostabilitetit politik, problemet logjistike dhe problemet lidhur me marrjen e lejeve të ndryshme, të gjitha këto kanë prirje që të rrisin problemet që iu shkaktohen firmave që fshehin. Mirëpo, nuk janë të barabarta të gjitha firmat që fshehin, siç tregon për Bullgarinë Yalamov (2012) - firmat endogjene me qarqet politike më së shpeshti

¹⁷ http://www.nbrm.mk/WBStorage/Files/WebBuilder_Prezentacija_Strategija_PS_2013_2017.pdf, p.20

¹⁸ Nenovski, Tome; (2012) “Ekonomia gri në Maqedoni: Aspektet, implikimet makroekonomike dhe zgjidhjet e mundshme të problemit”, (20 Gazeta e zhvillimit të qëndrueshëm, Vëll. 5, botimi 10, mars 2014. Marrë nga: <http://www.fbe.edu.mk/JoSDv10.pdf>

(me sukses) fshehin dhe ua hedhin ligjeve. Firmat që nuk kanë lidhje do të paguajnë rryshfet që të kryejnë punë, që nuk merren me seriozitet nga firmat që kanë lidhje. Nuk ka arsye të dyshohet se firmat e lidhura politikisht në Maqedoni do të dallonin nga ky yrnek. **Pjesa e madhe e importit të fshehur për Maqedoninë (ndërmjet 20 deri 33% e importit bëhet prej partnerëve të rëndësishëm tregtarë) sugjeron se Agjencia e Administrimit Doganor është e lidhur me importues të fuqishëm politik.** Si kundërshtë, ata financojnë partitë politike/rizgjedhjen e padronit; mirëpo kjo është më e lirë sesa rryshfetet që jepen nga firmat që nuk kanë lidhje.

Tabela 2 – Masat krahasuese të ekonomisë së fshehur

	Joformale:	Impakti Mesatare	Karakteristikat	Joformale:	Impakti Mesatare
	Konkurrenca %			Konkurrenca %	
Shteti	48.7	2.06	Të ri	41.9	1.57
Shqipëri	48.8	1.35	Jo të ri	45.4	1.57
Bosnjë dhe Hercegovinë	48.7	1.67	Të vogla	50.8	1.69
Bullgari	40.0	1.48	Mesme	42.8	1.60
Kroaci	69.6	2.08	Të Mëdha	39.0	1.35
IRJ e Maqedonisë	51.6	1.45	Të huaja	36.0	1.17
Hungari	63.2	1.55	Grupë	43.4	1.37
Kosovë	37.5	1.69	Rurale	45.4	1.54
Moldovë	32.7	0.95	Qytezë	44.8	1.57
Rumani	34.3	1.40	Qytezë e madhe/Qytet	45.0	1.61
Slovakia	53.6	1.61	Eksport i madh	26.6	1.06
Slllovenia	37.4	1.29	Eksport i mesëm	41.9	1.45
Ukraina	24.2	1.06	Eksport i ulët	47.6	1.65
	41.5	1.78	Të gjitha firmat	45.1	1.57

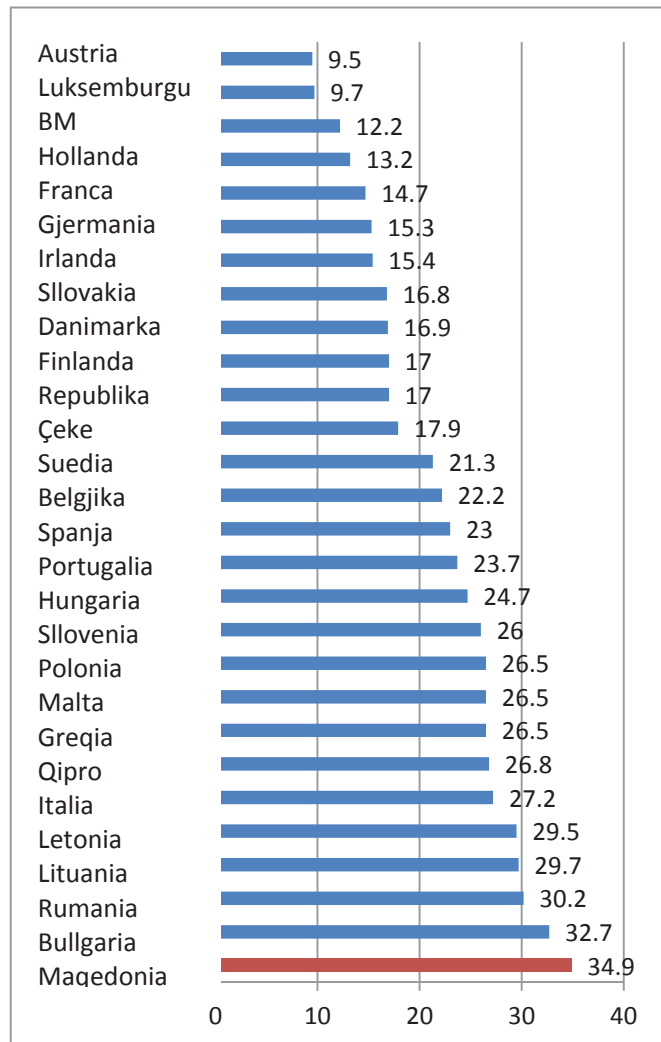
Burimi: Banka Botërore (2012) Vlerësimi i ndikimit të ekonomisë joformale në bizneset e Evropës Juglindore
<http://opus.bath.ac.uk/31397/> Më datë 29 qershor 2015.

Duke e pare kontekstin më të gjerë rajonal, vlerësimet tregojnë se ekonomia në hije në Maqedoni është më e larta në rajon. Schneider et al (2010) argumentojnë se sa i përket vendeve të Evropës Lindore dhe Azisë Qendrore (shumica e kanë kaluar tranzicionin) ‘madhësia e qeverisë dhe variabilja e lirisë fiskale (të dyja e ngërthejnë ngarkesën e përgjithshme të shtetit) janë shkaqe shumë të rëndësishme statistikore’ për normën e ekonomisë së fshehur, si dhe normën e inflacionit, normën e rritjes së forcës punëtore të përgjithshme dhe rritjen e BPV-së për frymë. Mirëpo, liria ekonomike u konstatua se ishte në korrelacion negativ me normën e ekonomisë së fshehur në këto vende. Në fund, analiza tregon se ‘zvogëlimi i ngarkesës rregullatore dhe përmirësimi i lirisë afariste/ekonomike në vendet e tranzicionit dhe të OECD-së shpie në zvogëlim më të madh të ekonomisë së fshehur sesa në vendet në zhvillim’.¹⁹

¹⁹ Schneider, F., Buehn, A. dhe Montenegro, C. (2010) *Ekonomitë në hije në mbarë botën. Vlerësime të reja për 162 shtete prej 1999 deri 2007. Policy Research Working Paper 5356.* Uashington D.C.: World Bank Group.

Analiza e Eurofound-it (2013) vëren se metoda e Schneiderit ofron vetëm 'vlera relative, me ndihmën e qasjes së kërkesës së monedhës për disa shtete (Austria, Gjermania, Polonia dhe Zvicra)', të cilat janë kalibruar në vlera absolute.²⁰ Mirëpo, ato i përdorin të dhënat e Schneiderit për të krahasuar ekonominë e padeklaruar në Maqedoni me shtetet e BE-27. Të dhënat tregojnë se Maqedoni ka mbetur prapa të gjitha shteteve të BE-27, megjithëse Bullgaria dhe Rumania janë shumë afër. Meqenëse Maqedonia synon të integrohet me fqinjët e saj Evropian si shtet me status kandidat, 'ekonomia joformale paraqet një sfidë shumë të rëndësishme', sipas Komisionit Evropian²¹. Adresimi i ekonomisë joformale është prioritet kryesor që Maqedonia të bëj hapa drejt aderimit përderisa ekzistimi i sektorit të konsiderueshëm joformal shpie në shtrembërime të mëdha në ekonomi²², si dhe mund të nxit jostabilitet politik në favor të opsioneve të ndryshme politike.

Figura 3 – Madhësia e ekonomisë së padeklaruar, si % e BPV-së
Burimi: Schneider, (2011); sipas Eurofound, 2013

²⁰ Eurofound (2013), *Adresimi i punës së padeklaruar në IRJ të Maqedonisë*

²¹ EU Inside, 2014, <http://www.euinside.eu/en/news/western-balkan-countries-suffer-high-unemployment-lack-of-reforms>
Të dhënat u morën më datë 30 qershor 2015.

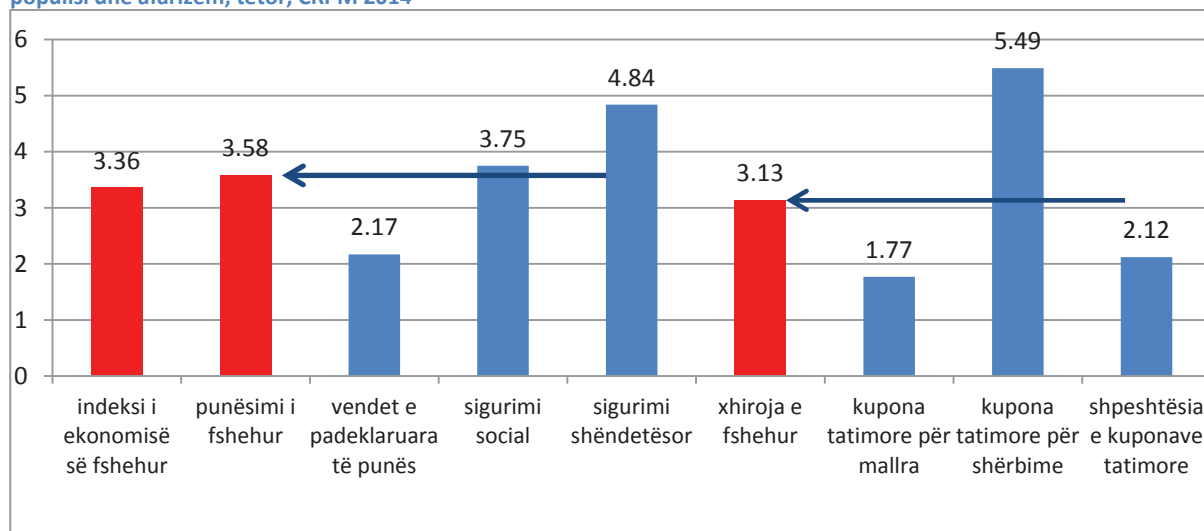
²² Komisioni Evropian, 2006, *Profili i Shtetit: Maqedoni* http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/the_Former_Yugoslav_Republic_of_Macedonia/economic_profile_en.htm Të dhënat u morën më 1 korrik 2015.

4. Pyetësorët dhe indekset e ekonomisë së fshehur: Rezultatet për Maqedoninë

Duke u bazuar në krahasimin e vlerave të indekseve për ekonominë e fshehur për popullsinë dhe bizneset, qytetarët e vlerësojnë më të lartë mbizëtorimin e ekonomisë së fshehur (indeksi i 3,36) sesa e vlerësojnë pronarët dhe drejtuesit e firmave (indeksi i 2,73). Ky, gjithashtu, ishte rasti dhe me Bullgarinë në vitin 2003 dhe 2009, që ishin dy vitet më të dobishme për ekonominë e atij vendi për dekadën e parë të shekullit. **Kontributi më i madh për atë dallim vinte nga të fshehurit në ekonominë e shërbimeve dhe nga mospagesa e plotë e kontributeve për sigurim shëndetësor.** Qytetarët janë të vetëdijshëm dhe e njohin ekonominë e fshehur dhe të përhapur si pjesë të pandarë të jetës së përditshme; ata e njohin ndikimin e tij negative në ekonominë lokale dhe se krijon konkurrencë jolojale. **Gjithashtu, ata konsiderojnë se mitoja është një sjellje përgjithësisht e toleruar dhe se është një ndër faktorët për mbizotërimin e ekonomisë së fshehur.**

Siç pritej, perceptimet e afarizmit rreth nivelit të ekonomisë së fshehur në Maqedoni dallojnë në masë të madhe kur i referohen sektorit të vet dhe në nivel kombëtar. Firmat japin vlerësime më të ulëta për veprimtaritë e ekonomisë së fshehur brenda sektorit të tyre krahasuar me nivelin kombëtar. Nënindeksi për madhësinë e ekonomisë së fshehur bazuar në vlerësimet e ekonomisë kombëtare ($i=3,98$) është më i lartë se 1 pikë e plotë e indeksit sesa vlerësimet e bazuara në degë individuale (sektori i veprimtarisë ekonomike), që tregojnë vlerësime më të afërta ndërmjet sektorëve dhe ekonomisë në tërësi, në krahasim me indekset e Bullgarisë (ku diskrepanca është më e lartë ose afër pikës 2 të indeksit). Përderisa nën-indekset për punën e fshehur, të vlerësuar nga afarizmi, janë shumë afër njëra tjetrës, **nën-indekset e qytetarëve paraqesin diskrepancë të fuqishme ndërmjet shmangies së sigurimit shëndetësor dhe punës së padeklaruar, ndërsa e para është detyrimi që më së shumti shmanget.**

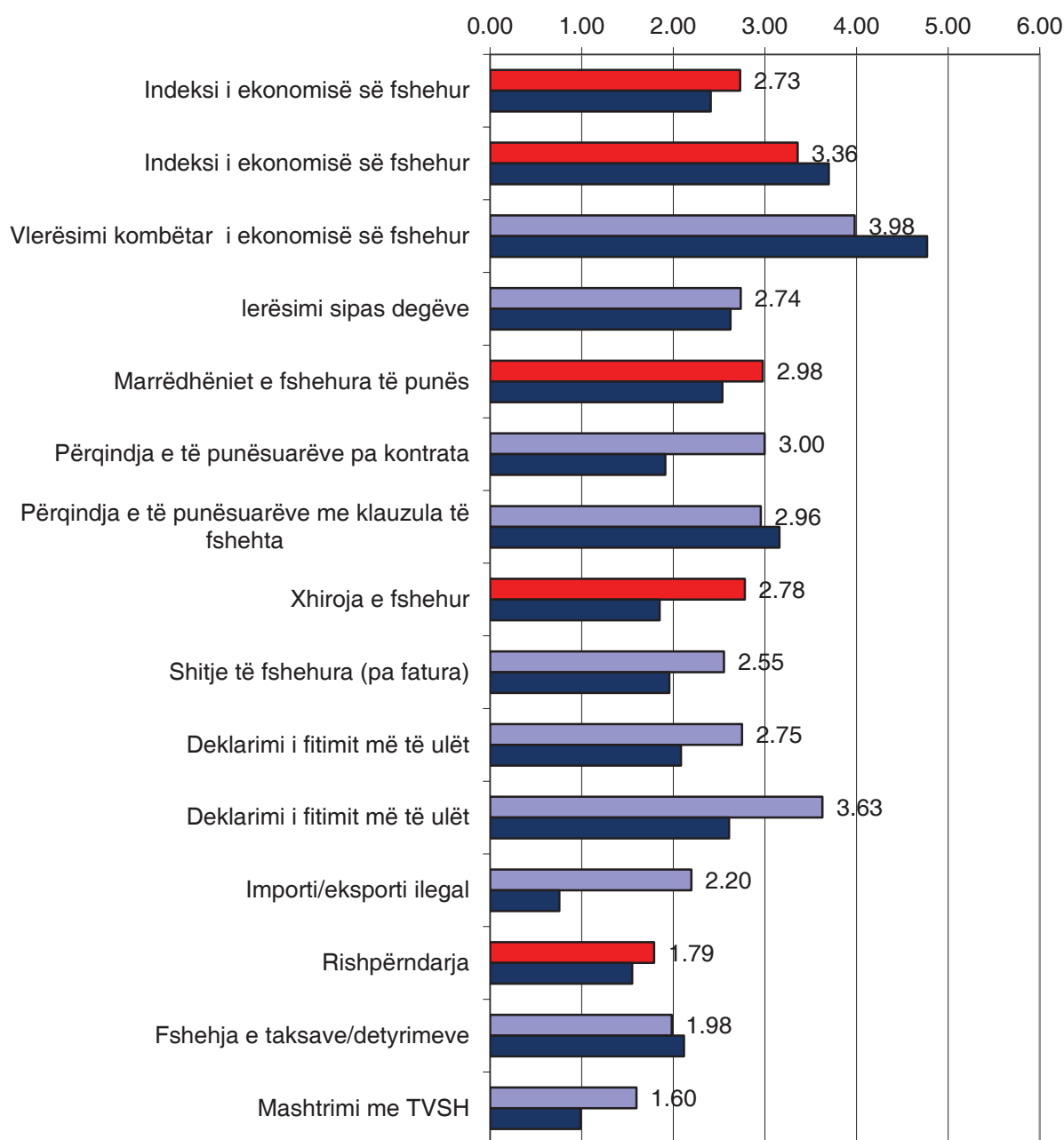
Figura 4 – Indekset dhe nënindekset e ekonomisë së fshehur (popullsia) Burimi: Pyetësi përfaqësues kombëtar për popullsi dhe afarizëm, tetor, CRPM 2014

Shënim - Shtyllat e kuqe i referohen indeksit dhe dy nën-indekseve të tij. Shtyllat e kaltra u referohen nën-indekseve.

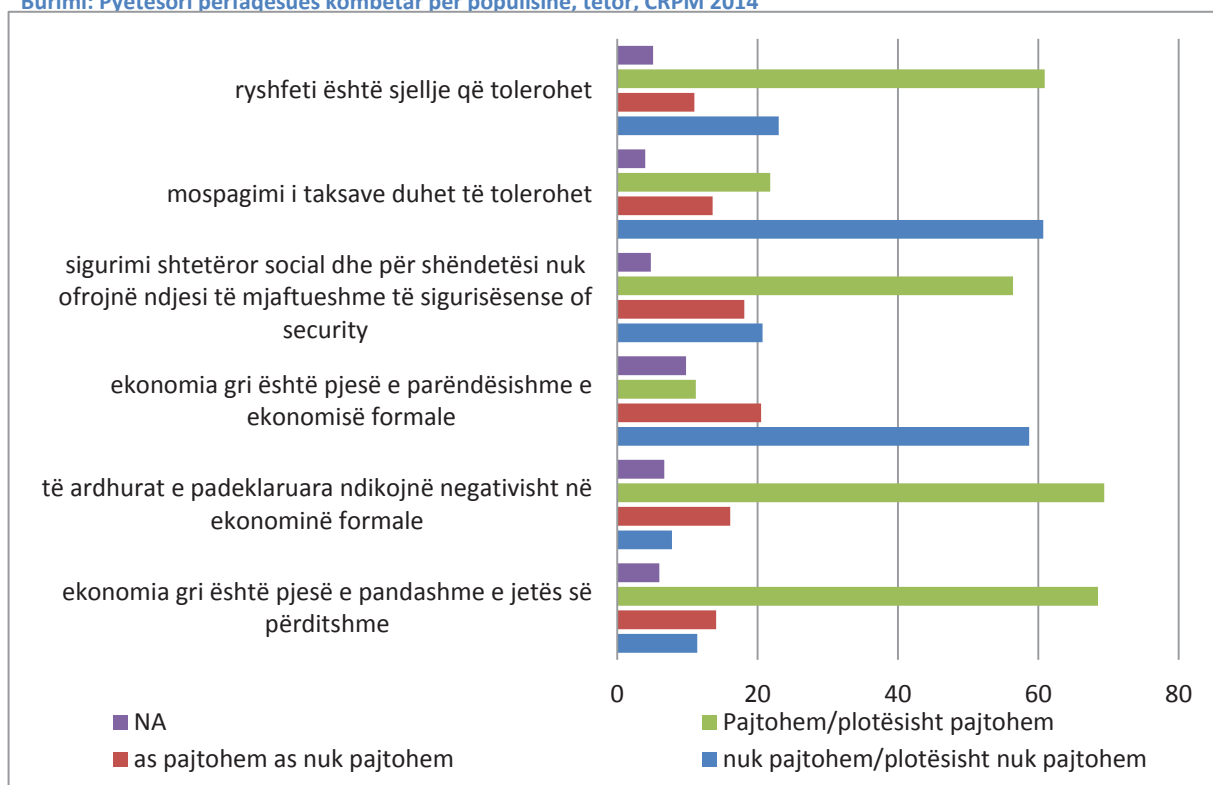
Në të dyja rastet – afarizmi dhe qytetarët, nën-indeksi për punën e fshehur është më i lartë se indeksi total, duke treguar se puna e padeklaruar konsiderohet si faktori më serioz i ekonomisë së fshehur në vend. Në vazhdim, gjendja duket dhe më e keqe në sy të popullsisë karshi pronarëve dhe drejtuesve të firmave. Kjo nuk është befasi sepse njerëzit prirën të shohin veten e tyre si viktimë ose humbës nga mospasja e mbrojtjes sociale, ndërsa shumica e firmave e shohin ekonominë e fshehur si mënyrë për të zvogëluar koston për fuqinë punëtore.

Figura 5 –Përbërja e indeksit të ekonomisë së fshehur në pikëpamje krahasuese me Bullgarinë (biznesi).
Burimi: CRPM dhe CSD

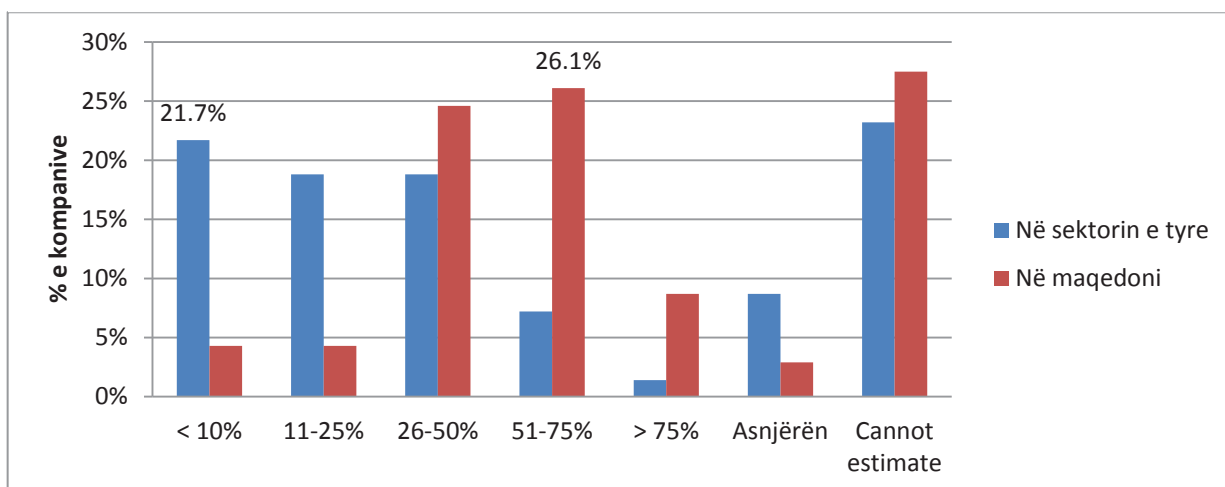
Shënim: Shtyllat e kaltra të errëta i referohen Bullgarisë, tetor 2013

Figura 6 – Niveli i pajtimit të qytetarëve me çështjet lidhur me ekonominë e fshehur (popullsia).
Burimi: Pyetësi përfaqësues kombëtar për popullsinë, tetor, CRPM 2014

Përderisa shumica e të anketuarve (më shumë se 60%) besojnë se mospagimi i taksave nuk duhet të tolerohet, megjithatë çdo i katërti, një pjesë e madhe e popullsisë, konsideron se duhet të tolerohet. Ky opinion ka të bëjë me **bindjen se ekonomia gri është pjesë e pandashme e jetës së përditshme (68.5% e popullsisë)** dhe për faktin se shumica e të anketuarve konsiderojnë se sigurimi social dhe shëndetësor kombëtar nuk ofrojnë një sens të mjaftueshëm të sigurisë (56.4% e popullsisë). **Prandaj, njerëzit konsiderojnë se pagesa e kontributeve tek këto fonde nëpërmjet taksave të detyrueshme është e padrejtë.**

Figura 7 – Vlerësimet e të anketuarve rreth madhësisë së ekonomisë së fshehur në nivel të sektorit të tyre afarist përkatës dhe nivel kombëtar (afarizmi). (P. C13_A). Burimi: Pyetësi përfaqësues kombëtar, tetor, CRPM 2014 (afarizmi).

Futja në zbatim e taksës së sheshtë prej 10% për tatimin mbi të ardhurat në vitin 2008 ndodhi njëkohësisht edhe për Maqedoninë dhe Bullgarinë. Mirëpo, reduktimi respektiv në

ekonominë e fshehur mund t'i atribuohet taksës së sheshtë vetëm në Maqedoni. Për Bullgarinë, reduktimi respektiv i ekonomisë së përgjithshme të fshehur u arrit më saktë nëpërmjet futjes në zbatim të regjistrimit të obligueshëm të kontratave të punës në Institutin Kombëtar për Sigurim Social qysh në fillim të vitit 2003 dhe përcaktimin e pragut minimal për sigurim social, gjë që e zvogëloi shmangien e tatimeve (Nonchev et. al., 2011).

5. Punësimi i fshehur

Papunësia strukturore nga periudha e tranzicionit pas viteve të '90ta, si dhe papunësia afatgjate graduale prej rreth 80% të të papunësuarëve vazhdon të paraqes problem për qytetarët dhe politikëbërësit. Qysh në vitin 2014, norma e papunësisë është ulur në 27.6% (265,370 njerëz), me tendencë për rënie të mëtutjeshme, mirëpo qytetarët (57% prej tyre) besojnë se ky është problem i madh me të cilën ballafaqohet Maqedonia ditëve të fundit. Të ardhurat e ulëta dhe varfëria janë në rreth 40%.

Përkundër rënies së konsiderueshme (nga 36.0% në v.2004 – **Error! Reference source not found.**), papunësia, sidomos në këtë shkallë, paraqet një ndër faktorët më të rëndësishëm për gjenerimin e veprimtarive të fshehura ekonomike – njerëzit kanë shumë nevojë për punë, pa marrë parasysh çfarë kontrate dhe nëse do të firmosin fare kontratë. **Vetëm 2,7% e të anketuarve qartë**

pohuan se ekonomia e fshehur paraqet problem. Përderisa të gjithë të papunësuarit shtetëror janë problem më i madh, logjikisht, të papunët dhe ato që vijnë nga familje më të varfëra kryesisht shqetësohen për papunësinë, kurse të punësuarit, nga ana tjetër, ankohen për të ardhura të ulëta, ndërsa njerëzit me të ardhura relativisht të larta shqetësohen për jostabilitetin politik, problemet etnike dhe korrupsionin. Madje edhe brenda kontekstit të krizës ekonomike të vitit 2008, norma e papunësisë është zvogëluar me 6.2% në vitet pasuese, duke treguar kapacitete në rritje të ekonomisë së Maqedonisë për absorbimin e punëtorëve të ri dhe njëkohësisht të ofrojnë kushte më të mira për kalimin nga ekonomia joformale në atë formale.

Përkundër strategjive të shumta për zbutjen e normës së papunësisë, papunësia e përgjithshme afatgjate çdo vit qysh në vitin 1996 mbetet mbi 80% (83%, 2013 vler. – **Error! Reference source not found.**). Njëlloj edhe , papunësia e të rinjve (mosha 15-24) mbetet e lartë, në 50.4% të papunësisë totale në vitin 2014, me tendencë për rënie të mëtutjeshme. Sipas të dhënave të fundit të ZSHS-së,

Figura 9 – Norma e papunësisë në Maqedoni (në %). Burimi: ZSHS

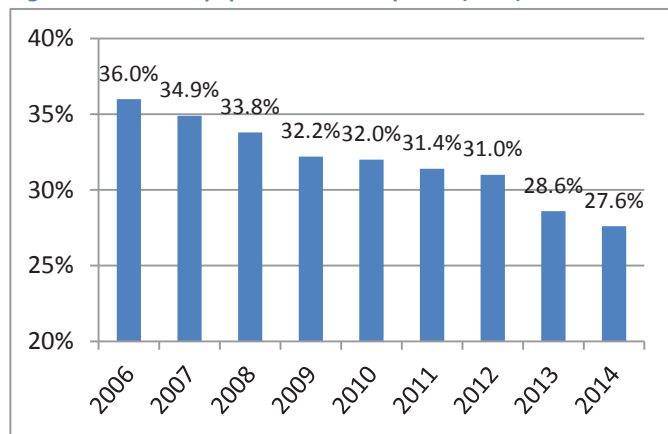
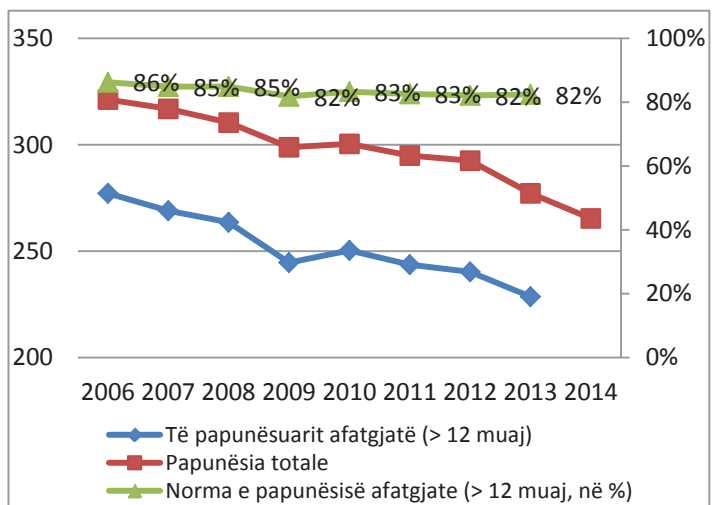

Figura 8 – Struktura e papunësisë. Boshti i djathtë (%) për normën e papunësisë afatgjate. Burimi: ZSHS

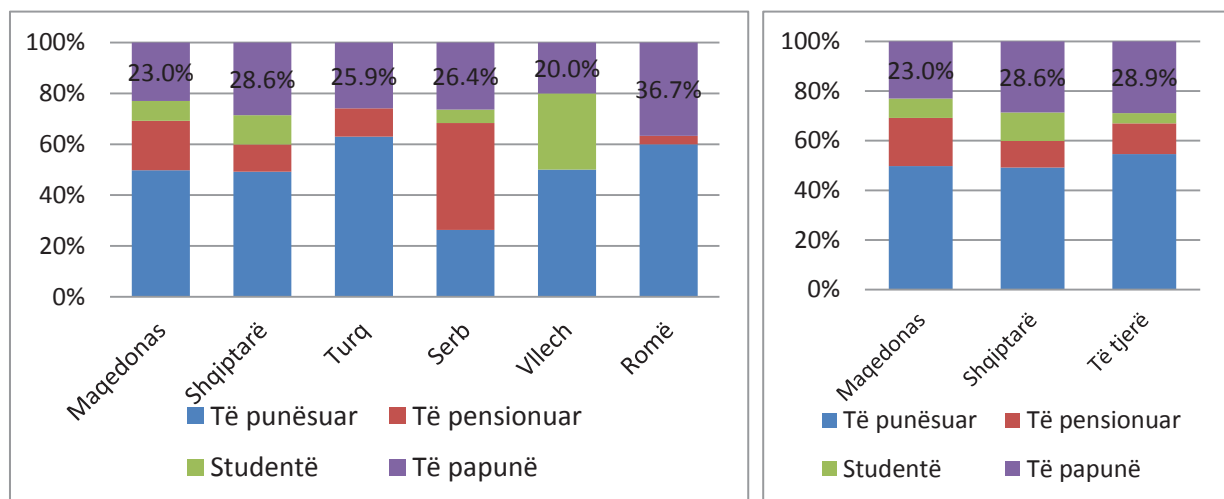

papunësia e të rinjve në Ç1 të v. 2015 ra në 50% të papunësisë së përgjithshme për herë të parë pas 17 vite.²³ Nga ana tjetër, norma e përgjithshme e papunësisë sezonale, papunësia afatgjate (si % e papunësisë totale) dhe papunësia e të rinjve në BE28 në vitin 2014 ishte 11.5% (Ç3), 48.7% (Ç1), dhe 21.6% (Ç3) veç e veç.²⁴

Në Ç3 2015, pati disa masa të përpiluara nga Agjencia e Punësimit të Maqedonisë, në bashkëpunim me Ministrinë e Punës dhe Politikës Sociale (MPPS) që synojnë adresimin e normave të larta të papunësisë afatgjate dhe të rinjve duke ofruar përfitime të veçanta për kompanitë që do të punësojnë brenda kategorive të punëtorëve. Mirëpo, ende është herët të vlerësohet se si funksionon ky program ose interesimin e kompanive për të punësuar fuqi

Figura 10 – Veprimtaria ekonomike sipas structures etnike (popullsia).

Burimi: Pyetësori për popullsinë CRPM 2014 (1116 të anketuar)

punëtore të tillë.

Pyetësori i CRPM-së e plotëson zbrazëtirën e të dhënave të ZSHS-së për prejardhjen etnike lidhur me papunësinë duke ofruar vlerësime empirike të marginalitetit etnik në ofertën e punës së Maqedonisë. Duke e analizuar strukturën e të papunëve sipas prejardhjes etnike (shih Figurën 10) mund të vërehen norma të larta të papunësisë (28,6%) dhe studentë (11,5%) në mesin e shqiptarëve dhe maqedonasve (23 dhe 7,8% veç e veç), ndërsa afër gjysma e të dy komuniteteve theksuan se kanë qenë të punësuar në kohën kur janë anketuar. Këto shifra nuk janë shumë larg shifrave të theksuara në statistikat e ZSHS-së mbi normën kombëtare të papunësisë (27,3%). **Turqit duket se e kanë normën më të lartë të punësimit (63%) kurse Romët normat më të larta të papunësisë (36%).** Mirëpo, është e vështirë të jepen argumente të forta për pjesën tjetër të grupeve etnike për shkak të shpeshtësisë më të vogël të mostrës.

Në situata kur ekziston normë e lartë e papunësisë, çfarëdo vend punë është i mirëseardhur pa dallim mjedisit të punës dhe respektimit të të drejtave të punës. Prandaj, punëtorët

²³ Enti Shtetëror i Statistikës (ZSHS), Njoftim për shtyp për tregun e punës së Maqedonisë (09.06.2015). Marrë nga: <http://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstenie.aspx?id=98&rbr=1710>

²⁴ Njoftim përshtyp e Eurostat, 01.07.2014, Euro Indikatorët tetor 2014. Marrë nga: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6033691/3-31102014-BP-EN.PDF/fb5a7034-d11b-498c-b997-43a691c85c8f>

prirjen të pranojnë llojlloj marrëveshjesh në afat të shkurtër të cilat janë kundër interesave të tyre, së paku në afat më të gjatë, siç është puna pa kontratë ose me kontratë, por me 'klauzula të fshehta'. Edhe pse, mungesa e kontratave rrallë herë u cek në pyetësorin e popullsisë lidhur me profesionin primar, por kjo ishte mjaft e zakonshme lidhur me profesionin sekondar. Nga ana tjetër, kontratat me klauzula të fshehta ishin më evidente kur iu referohej punëve sekondare.

Thuajse gjysma e të gjithë të anketuarve (48%) pohuan se kanë punë primare. Shumica dërmuese e tyre (84%) kanë kontratë pune me punëdhënësin, kurse **6,6% pohuan se punojnë pa kontratë** dhe 9% janë të vetëpunësuar. Zakonisht, **ata që punojnë pa kontrata janë të punësuar në sektorin privat**²⁵. Ata që kanë punë të dytë të paguar krahas punës së tyre primare përfaqësojnë 11,8% të popullsisë, ndërsa prej tyre **7,9% konfirmuan se punojnë pa kontrata** dhe 1,5% janë të vetëpunësuar. Për dallim, shifrat e fundit të vitit 2013 për Bullgarinë, për shembull, tregojnë se 4% me punësim primar dhe 32,2% me punësim sekondar punojnë pa kontrata (shih tabelën 2).

Tabela 3 – të dhënat e pyetësorit të CSD (2003-2013) për tendencat e ekonomisë së fshehur në Bullgari (në %), (popullsia).

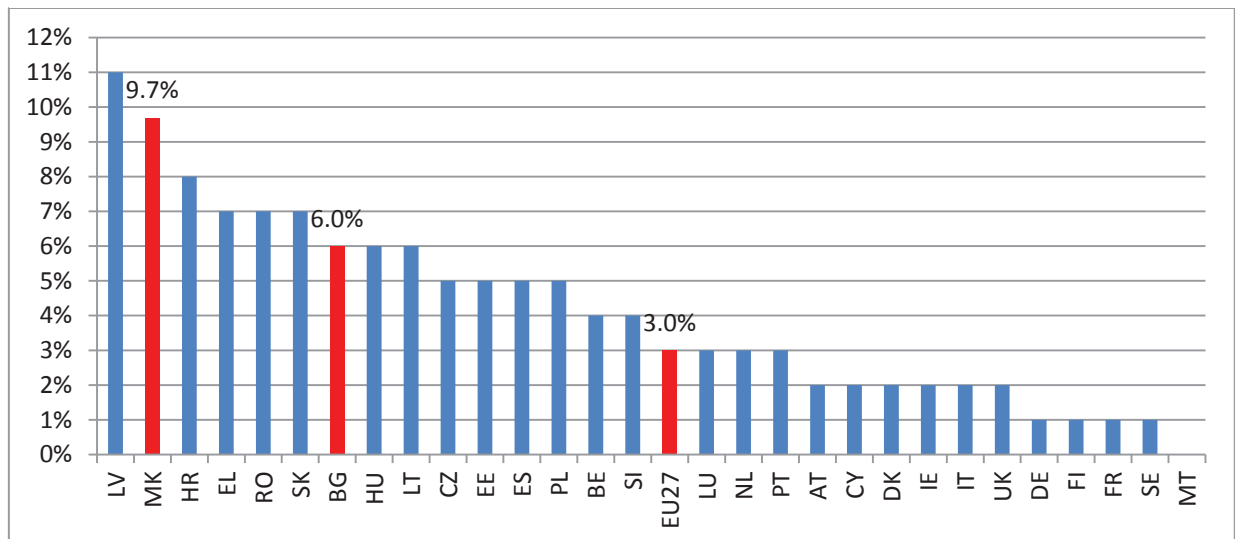
	2003	2004	2008	2009	2010	2012	2013
Pa kontratë pune – punësim primar	6,0	5,9	5,6	5,9	3,4	3,0	4,0
Pa kontratë pune – punësim sekondar	77,4	59,1	51,5	51,0	38,1	29,0	32,2

Përveç kësaj, më shumë se gjysma e punëdhënësve të intervistuar (të gjithë në sektorin privat), për pyetësorin e afarizmit, konfirmuan se në sektorin ku janë të përfshirë ata, ekzistojnë punëtorë që punojnë pa kontrata, edhe pse përqindja e vlerësuar dallon në masë të madhe, duke filluar prej 5% deri 50% të punëtorëve. Më tutje, një e treta u përgjigjën se kjo ndodh gjithmonë ose në shumicën e rasteve, 30% pohuan se ndodh ndonjëherë, kurse një e katërta pohuan se kjo nuk ndodh në sektorin e tyre. **Në përgjithësi, është evidente se kjo praktikë nuk është e pazakonshme në mesin e kompanive, edhe pse është vështirë të përcaktohet shtrirja e saj (gjithashtu sepse mostra e afarizmit nuk përfshin kompanitë e paregjistruara).**

²⁵ Nganjëherë të punësuarit në sektorin publik punojnë punë tjera në hije, sepse zyrtarisht është e ndaluar të kenë punë të dytë – policët, mësime dhënësit, etj.

Pasiqë **'pagat në zarf'** paraqesin edhe një tipar tjetër të punës së fshehur, të anketuarit e pyetësorit të popullsisë gjithashtu u pyetën nëse gjatë muajit të fundit kanë pranuar një pjesë të rrogës në llogarinë e tyre bankare. Një pjesë e madhe prej **9,7%** do të kishin pranuar

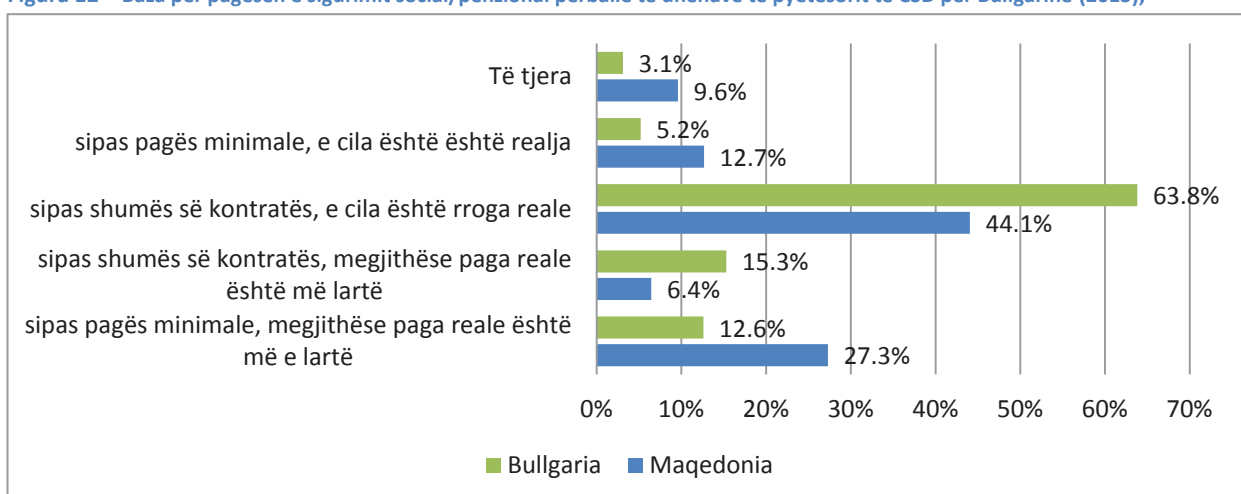
Figura 11 – Punëtorët që e kanë pranuar rrogën e plotë ose të pjesëshme në dorë gjatë 12 muajve të fundit në vitin 2013 për BE27 dhe në muajin e fundit të vitit 2014 për MQ (popullsinë). Burimi: Pyetësi i CRPM/CSD 2014 dhe i Eurofound 2013 http://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_files/ewco/surveyreports/EU1404011D/EU1404011D.pdf

'pagë në zarf', mirëpo shumat e raportuara dallonin shumë, prej 500 deri 25.000 MKD (prej 10€ deri 400€), kurse shumica kanë pranuar prej 2.000-6.000 MKD në dorë (prej 30€ deri 100€). Duke i krahasuar këto numra me neto rrogën mesatare në Maqedoni (21.217²⁶ MKD ose 345€), nxirret përfundim se pjesa më e madhe e **'pagave në zarf'** fillon prej **9,4% deri në 28,3% të neto rrogës mesatare në Maqedoni..**

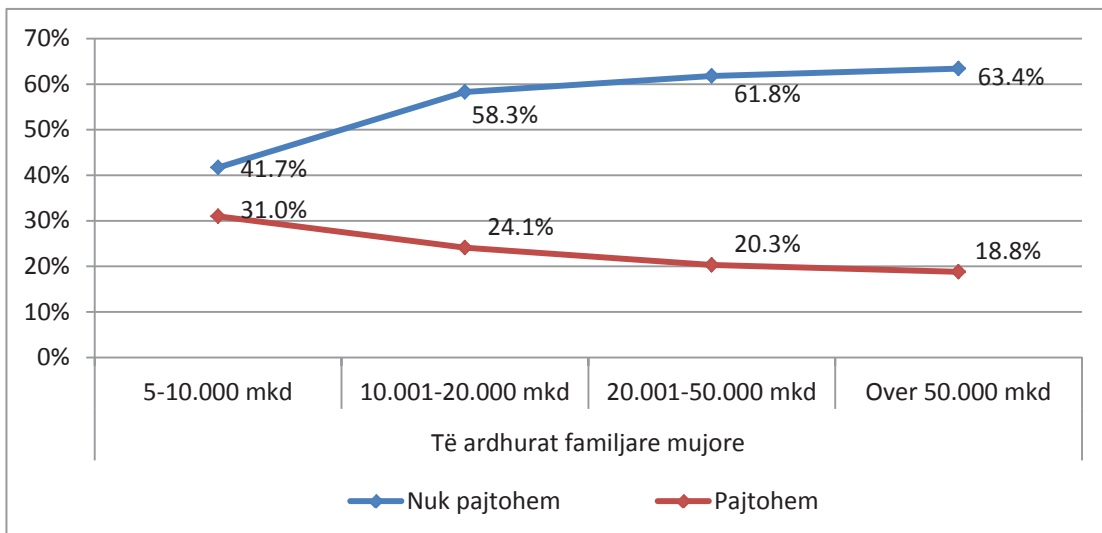
Më tutje, duke i krahasuar pagat në zarf me shtetet tjera të BE-së²⁷ (Figura 11) Maqedonia me 9,7% të popullsisë së saj që pranojnë të gjithë pagën ose një pjesë të saj në zarf është shteti i dytë me performancë më të keqe në BE dhe përbën normë tri herë më të lartë se mesatarja e BE-27 (3%). **Madje edhe në krahasim me shtetet e rajonit (Kroacinë, Rumaninë dhe Bullgarinë), Maqedonia sërish përfaqëson normë më të lartë të personave me paga në zarf.**

Figura 12 – Baza për pagesën e sigurimit social/penzional përballë të dhënave të pyetësorit të CSD për Bullgarinë (2013),

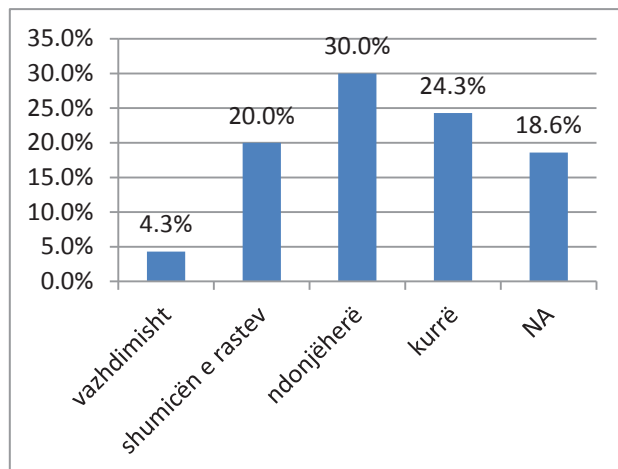
Pasiqë, këto shifra duken të nënvlerësuara madje edhe për shtetet e BE-së e sidomos për shtetet me punësim të madh të imigrantëve (shpeshherë pjesërisht ose plotësisht të fshehura) si Franca, Gjermania dhe BM ose nuk llogariten bakshishet fare (kurse baskshishet mund të jenë pjesë e majme e pagave në disa sektorë). Duke pasur parasysh ndjeshmërinë e çështjes, një formulim tjetër u përdor si pyetje kontrolli, p.sh.: ‘Sa është baza e pagesës për sigurimin tuaj social/penzional?’. Përgjigjet treguan një tendencë edhe më shumë

Figura 14 – (Mos)pajtimi me pohimin ‘Më mirë të jem punëtor i padeklaruar me pagë më të lartë, sesa punëtor i deklaruar me pagë më të ulët’ dhe të ardhurat mujore familjare (popullsia) Shkëmbimi 1 EUR = 61.5 MKD
 Burimi: Pyetësi kombëtar për popullsinë, realizuar gjatë 10/2014 me mostër përfaqësuese prej 1116 të anketuarve

shqetësuese. Konkretisht, **27,3% raportuan se sigurimi social/penzional iu është paguar në nivelin minimal të pagës (që në vitin 2014 ishte 8.800 MKD ose 143€), edhe pse paga e tyre është më e lartë, kurse 6,4% në bazë të shumës së përfshirë në kontratë, edhe pse paga e tyre aktuale është më e lartë** (shih Figurën 12). Duke konsideruar se shumica që paguhet për kontribute për sigurim social duhet të korrespondojë me shumën e transferuar në një llogari të caktuar bankare, supozohet se pjesa tjetër e rrogës është paguar me para në dorë ose nëpërmjet kontratës për shërbime të përkohshme. **Kjo tregon se proporcioni i punëtorëve që pranojnë paga në zarf, përfshirë dhe kontratat për shërbime të përkohshme si një instrument të shmangies së kontributeve për sigurim social, përbën një të tretën e popullsisë së punësuar.**

Figura 13 – Firmosja e kontratave me 'klauzula të fshehura', pyetësi për afarizmin (P.C12_B) (afarizmi)

Treguesi mjaft shqetësues për pagesat e pakompletuara të sigurimit social, në kombinim me nocionin se 7% e të anketuarve (pothuajse vetëm nga sektori privat) raportuan se sigurimi i tyre penzional nuk paguhet fare, tregon se **rroga e rreth 40% të punëtorëve në punësim primar është plotësisht ose pjesërisht e fshehur/padeklaruar.** Është interesante se madje gjysma e të

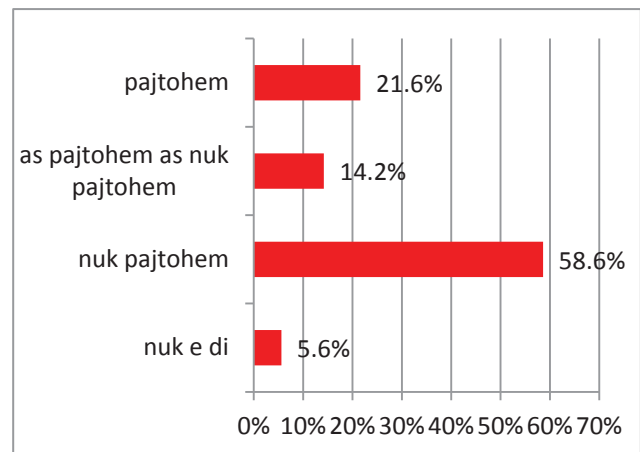
anketuarve që u deklaruan si të vetëpunësuar nuk i paguajnë kontributet e tyre për sigurim social në bazë të pagës aktuale që e pranojnë. Arsyet mund të bazohen në nocionin se kontributet për sigurim social janë tepër të larta, gjë që e pohuan rreth 40% të përfaqësuesve të anketuar të firmave.

Praktika e **firmosjes së kontratave me ‘klauzula të fshehta’** u konfirmua edhe nga përfaqësues të kompanive, gjysma e të cilëve pohuan se kjo ndodh në sektorin e tyre dhe **përfshin prej 5% deri 50% të punëtorëve**, varesisht nga vrojtimit individuale. Në përgjithësi, më shumë se gjysma e punëdhënësve u përgjigjen se kjo ndodh në shumicën e rasteve ose ndonjëherë, fakt ky që tregon se kjo dukuri mbizotëron në mesin e kompanive të Maqedonisë.

Çfarëdo qoftë motivimi për vendimet e tilla, shkak për këtë gjendje nuk qëndron vetëm te punëdhënësit, por dhe te punëtorët. Duke e vlerësuar nivelin e pajtimit me pohime të ndryshme lidhur me ekonominë e fshehur, është evidente se niveli aktual i kënaqësisë me pagën, për shumë punëtorë, është më shumë i rëndësishëm sesa siguria afatgjate që e ofron sigurimi social. Koncretisht, **21,6% u përgjigjen se më mirë të jenë punëtorë të padeklaruar me pagë më të lartë sesa i deklaruar me page më të ulët** (shih Figura 15).

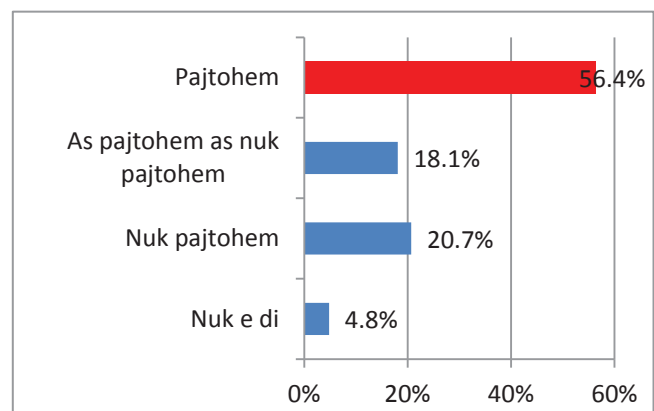
Mirëpo, ky opinion duket se ka të bëjë me gjendjen financiare të individit/familjes. Individët që e vlerësonin veten më të varfër, më shumë preferonin paga të larta sesa sigurim social me page të ulët, krahasuar me ata që e vlerësonin veten se janë diku në mes ose të pasur. Duke shikuar nga pikëpamja e të ardhurave familjare, të anketuarit me të ardhura mujore prej 5.000-10.000 MKD kishin më shumë gjasa të pranojnë

Figura 15 – Niveli i pajtimit me pohimin ‘Më mirë të jem punëtor i padeklaruar me pagë më të lartë sesa punëtor i deklaruar me pagë më të ulët’ (popullsia).

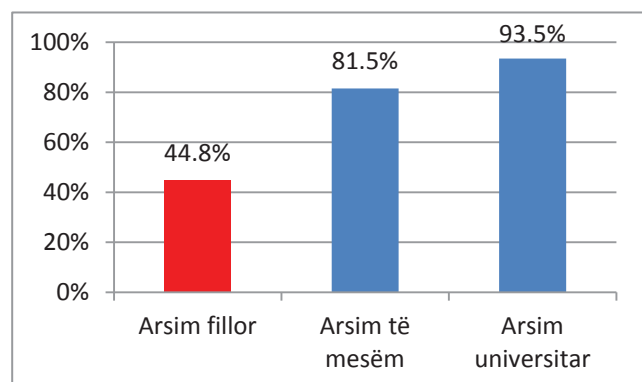
Burimi: Pyetësi kombëtar për popullsi, realizuar gjatë 10/2014 me mostër përfaqësuese prej 1116 të anketuarve

Figura 16 – Niveli i pajtimit me pohimin ‘Sigurimi shtetëror shëndetësor dhe penzional nuk ofron ndjesi të mjaftueshme të sigurisë’ (popullsia)

Burimi: Pyetësi kombëtar për popullsi, realizuar gjatë 10/2014 me mostër përfaqësuese prej 1116 të anketuarve

Figura 17 – Përqindja e popullsisë me kontrata të firmosuar për punën primare sipas nivelit arsimor % (P.3 vs. P.D3) (popullsia)

punë të padeklaruar sesa ato me të ardhura mujore mbi 20.000 MKD (Figura 13). Kjo është në favour të argumentimit se **problemi i punës së padeklaruar është në masë të madhe i ndërlidhur me nivelet e larta të varfërisë dhe në fakt është një mekanizëm i përballjes së individëve kur tentojnë t’ia dalin deri në fund me financat që i kanë në dispozicion.** Sidoqoftë, ky lloj i opinionin dhe sjelljes pasuese e rrit rrezikun që grupet e rrezikuara ekonomisht të bëhen edhe më të rrezikuara në rast se do të kenë nevojë për mbulim të sigurimit social.

Shpjegimet shtesë për pranimin e punës së padeklaruar mund të jenë fakti se **skemat e sigurimit social të shtetit perceptohen nga shumica e popullsisë si skema që nuk ofrojnë sens të mjaftueshëm të sigurisë** (Figura 16). Kështu, ata do të preferonin një siguri të përkohshme që vjen me page më të lartë sesa një garanci të pasigurt të sigurimit afatgjatë në sistemin e sigurimit social publik. Kjo, edhe një herë, e konfirmon rëndësinë e besimit në institucione dhe në sistem në përgjithësi, si një formë të ‘kontratës psikologjike’ ndërmjet qytetarit dhe shtetit, që është e rëndësishme për moralin tatimor.

Kur bëhet fjalë për profesionin sekondar/shtesë, gjendja është më shqetësuese, duke pasur parasysh se në të shumtën e rasteve (80%) kryhet pa kontrata. Nëse ekzistojnë kontrata, kjo është në afat të caktuar, kontratë autoriale ose ndonjë kontratë tjetër të përkohshme. Në pajtim me këtë, kontributet për sigurim social dhe shëndetësor nuk paguhen gjithashtu nga 80% të rasteve, ndërsa mbi 50% të të anketuarëve nuk e raportojnë dhe/ose nuk paguajnë tatim personal për veprimtarinë e tyre shtesë.

Të dhënat nuk tregojnë dallime gjinore në lidhje me të pasurit e kontratës **zyrtare (të firmosur) për punën primare**, në të cilën rast 82,4% e meshkujve të punësuar dhe 86,2% të femrave të punësuar pohuan se kanë firmosur kontrata. E njëjta vlen dhe për dallimet në gjini (86,1% në moshë 18-34; 81,5% në moshë 35-54; 90,3% në moshë 55+). Mirëpo, ekzistojnë dallime të dukshme lidhur me nivelin arsimor ku 44,8% e punëtorëve me arsim

Figura 18 - Niveli arsimor sipas përkatësisë etnike (popullsia)

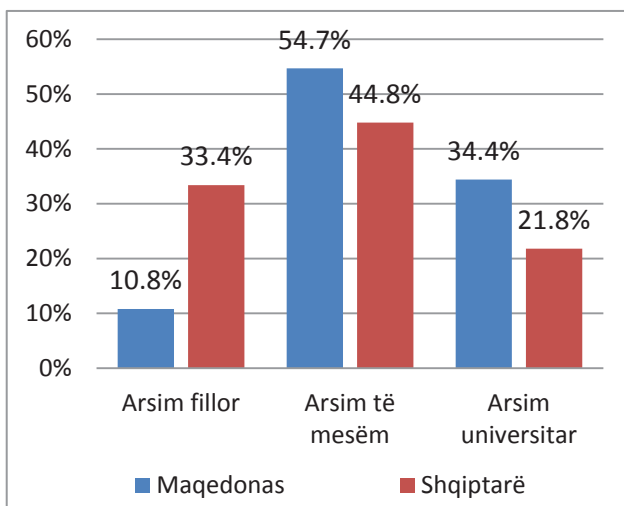
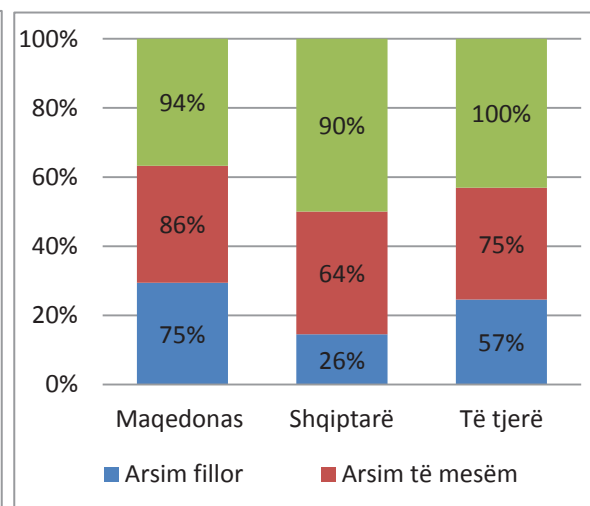

Figura 19 – Përqindja e popullsisë me kontrata të firmosura sipas nivelit arsimor dhe përkatësisë etnike (popullsia)

fillor, 81,5% e punëtorëve me arsim të mesëm dhe 93,5% me arsim universitar pohuan se

kanë kontrata pune për punën e tyre primare (Figura 17). Të dhënat tregojnë qartë, nuk është aspak befasi, se **probabiliteti i të punuarit me kontrata të firmosura po rritet me nivelin e arsimit, kurse koj sidomos është dramatike kur kalohet prej arsimit fillor në ato të mesëm.**

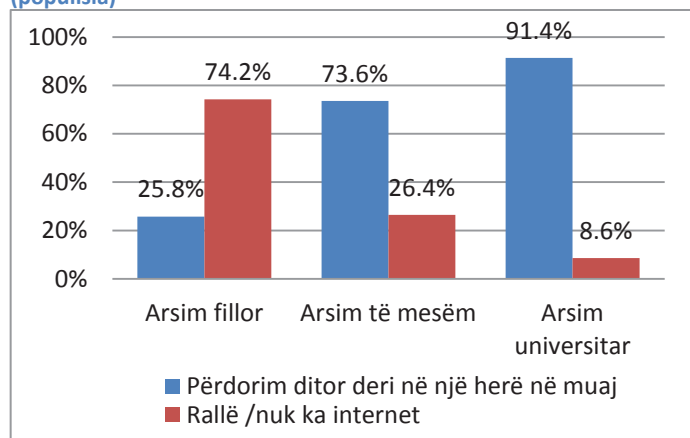
Në pajtim me përkatësinë etnike të të anketuarve, të dhënat tregojnë se shqiptarët janë më pak të gatshëm të punojnë me kontrata të firmosura pune (71.7%) krahasuar me maqedonasit (88.9%). Ekziston një tregues i fuqishëm se arsimi mund të luaj një rol në shpërndarjen e kontratave të firmosuar që është evidente duke e shikuar nivelin arsimor sipas përkatësisë etnike. Nga një e treta e shqiptarëve (33.4%) që janë me arsim fillor, ose më pak, vetëm 26% kanë kontrata të firmosura. **Siç është treguar më lartë, duke kaluar nga arsimi fillor në atë të mesëm, rritet probabiliteti i të pasurit një kontratë të shkruar.** Mirëpo, shqiptarët etnik nuk përfitojnë në masë të njejtë nga ky model dhe vetëm 64% e punëtorëve me arsim të mesëm kanë kontrata të shkruara krahasuar me maqedonasit (86%) dhe komunitetet tjera etnike (75%)²⁸ me nivel të njëjtë të arritjes arsimore.

Popullsia është e rrezikuar në mënyrë të barabartë në relacion me pagat në zarf pa dallim gjinie, moshe, përkatësie etnike ose arritjeje arsimore. Lidhur me dëshmitë jozyrtare të praktikës së kthimit të një pjese të rrogës sërish te punëdhënësi pasiqë i është paguar zyrtarisht punëtorit, duhet të theksohet se këto të dhëna janë jopërfundimtare.

Lidhur me pagesën e kontributeve për sigurim social, të dhënat nuk tregojnë dallime në moshë. Mirëpo, dallimi gjinor është i pranishëm ku meshkujt ka më shumë gjasa të jenë viktimat të mospagimit nga punëdhënësit e tyre, kështu bëhen më të rrezikuar, dhe 80,4% e burrave dhe 89,6% e grave pohojnë se punëdhënësit e tyre i paguajnë kontributet e tyre për sigurim social. **Dallimet sa i përket arsimit të popullsisë janë të dukshme ku punëdhënësi paguan kontribute për 42,3% të punëtorëve me arsim fillor, 83,3% me arsim të mesëm karshi 91,5% me arsim universitar;** një tregues që është mjaft afër të dhënave lidhur me nivelin arsimor karshi kontratave të firmosura. Probabiliteti për pagimin e kontributeve për sigurim social rritet me nivelin arsimor.

Ngjashëm me shpërndarjen e kontratave të shkruara sipas përkatësisë etnike, shqiptarët janë më pak të gatshëm që t’iu paguhen kontributet e sigurimit social. **Sipas të dhënave, punëdhënësi paguan kontribute për 74,8% të punëtorëve shqiptarë krahasuar me 89% të punëtorëve maqedonas, dhe siç**

Figura 20 – Niveli arsimor i mostrës përballë përdorimit të internetit (P.D3 vs. P.D18) Burimi: Pyetësori mbi popullsinë i CRPM 2014, (popullsia)

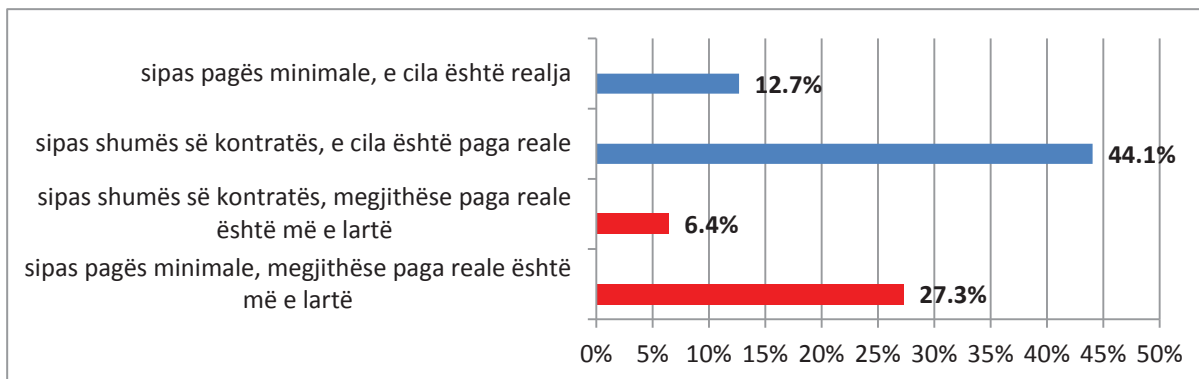

²⁸ The Figura 19 shows for example that from all employed Macedonian respondents with primary education only 75% of that particular strata have written contacts, then 86% of the ones with secondary education and 94% of the ones with tertiary education.

është paraqitur më lartë, kjo ka gjasa të jetë e ndërlidhur me nivelin e arsimit. Niveli i arsimit mund të ndikojë në mënyrën sesi punëtorët i kuptojnë të drejtat dhe obligimet e tyre, si dhe deri në çfarë mase janë të gatshëm të luftojnë për të përfituar nga ato të drejta.

Një efekt tjetër shtesë mund të jetë niveli i përdorimit të internetit të popullsisë, i cili sipas shifrave të fundit të vitit 2014 në Maqedoni ishte 68,3%²⁹. Të dhënat tona tregojnë një përdorim shumë më të ulët të internetit në mesin e atyre me arsim fillor ku 74,2% të tyre kanë pasur qasje të rralë ose aspak në. Interneti është një medium që ofron qasje në media dhe blogerë të pavarur, informacione publike, dhe më e rëndësishmja, qasje në e-shërbime qeveritare dhe vegla online të cilat mund t'i abancojnë të drejtat dhe liritë individuale të punëtorëve (p.sh. denoncim pothuajse anonym për korrupsionin dhe formave të ndryshme të papajtueshmërisë së punëdhënësve). **Përdorimi më i ulët i internetit në mesin e më pak të arsimuarëve tregon se ata janë edhe më të rrezikuar ndaj efekteve negative të pjesëmarrjes në ekonominë e fshehur.**

Figura 21 - Cila është shumja e pagës që i paguan punëdhënësi juaj për kontributet e sigurimit social (P.7A). Burimi: Pyetësori mbi popullsinë i CRPM 2014 (popullsia)

Të ardhura të majme qeveritare po humben për shkak të shmangies së kontributeve për sigurim social, kurse stimulet ndahen ndërmjet punëtorëve dhe punëdhënësve duke fituar kështu të dyja palët varësisht nga marrëveshja e ndërsjellë. Siç u tregua në **Error! Reference source not found.**, një e treta (33,7%) e punëtorëve i kalkulojnë dhe paguajnë kontributet e tyre për sigurim social sipas shumave të pagave, të cilat janë më të ulëta sesa pagat e tyre aktuale. Të dhënat sugjerojnë se popullsia është e rrezikuar në mënyrë të barabartë nga kjo praktikë dhe se nuk ka dallim të rrezikut në bazë të moshës, arsimit dhe përkatësisë etnike.

Lidhur me pagesën e kontributeve për sigurim shëndetësore, të dhënat nuk tregojnë dallim në moshë. Mirëpo, ngjashëm me kontributet për sigurim social, dallimi gjinor sërish është i pranishëm, ku meshkujt kanë më shumë gjasa të jenë viktimë e mospagesës nga ana e punëdhënësve të tyre që përbëjnë 79.9%, kurse 88,2% e femrave thonë se punëdhënësit i paguajnë kontributet e tyre për sigurim shëndetësor. Dallimet lidhur me arsimin e popullsisë janë të dukshme pasi që punëdhënësit paguajnë contribute për 42,3% të punëtorëve me arsim fillor, 82,8% me arsim të mesëm dhe 89.9% me arsim universitar;

²⁹ Enti Shtetëror i Statistikës, Ç1 2014, marrë nga: <http://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstenie.aspx?id=77&rbr=1517>

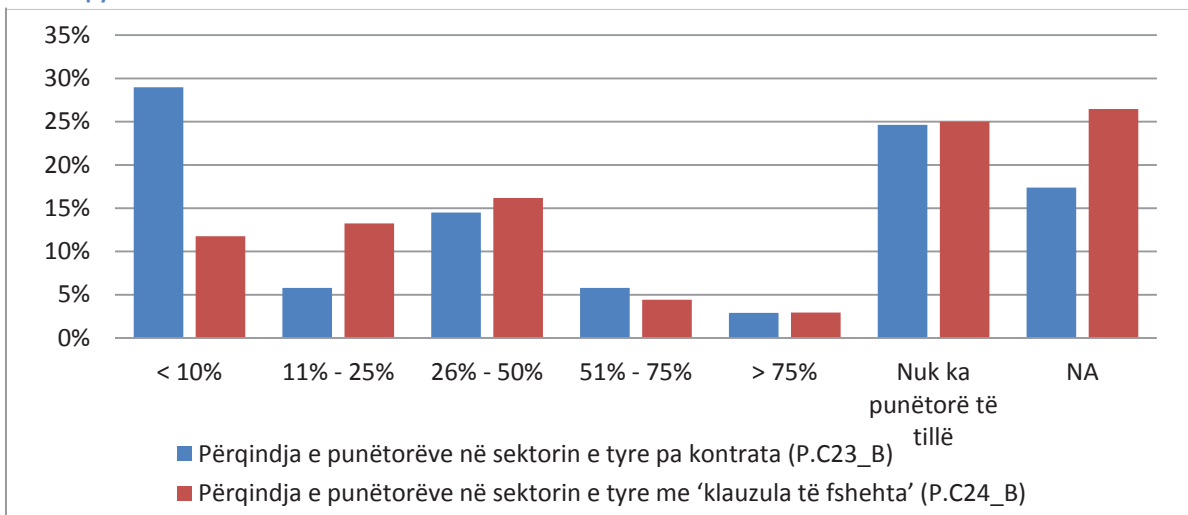
tregues ky që është mjaft afër me të dhënat e paraqitura (në Figurën 19) lidhur me arritjen arsimore karshi kontratave të firmosura. Probabiliteti i të pasurit të paguara kontributet për sigurim shëndetësor po rritet ashtu sikur ishte rasti me pagesat për kontributet e sigurimit social. Duke shikuar përkatësinë etnike, demonstrohet se shqiptarët janë më pak të gatshëm të paguajnë kontribute për sigurim shëndetësor krahasuar me maqedonasit. Punëdhënësit paguajnë kontribute (71,8%) krahasuar me maqedonasit (88,6%).

Siç u theksua më herët në këtë tekst, pasojat negative të ekonomisë së fshehur i godasin më së shumti grupet më të rrezikuara në shoqëri (grupet me të ardhura të ulëta, me arsim të ulët, femrat e papunësuara në afat më të gjatë kohor, etj.), ndërsa në rastin e maqedonasve, përkatësia etnike duket se e përkeqëson problemin edhe më tej duke pasur parasysh se pabarazia e të ardhurave është më e madhe në mesin e shqiptarëve.

Një dukuri tjetër interesante, veçanërisht për tregun maqedonas të punës, me siguri për shkak të normës së lartë të papunësisë, është praktika korruptuese e kërkimit të rryshfetit me qëllim të sigurimit të vendit të ri të punës. Sipas të dhënave të pyetësorit të CRPM/CSD, **10,8% e të anketuarëve konfirmuan se ose është kërkuar dretëpërdrejtë rryshfet prej tyre që të punësohen ose njohin dike që i kanë kërkuar rryshfet.** Vetëm 6,7% e të anketuarëve ishin të gatshëm të zbulojnë shumën e rryshfetit e cila ka qenë prej 4.000 deri 360.000 MKD (65 deri 6.000 EUR) ose **ryshfeti maksimal i 17 neto rrogave mesatare në Maqedoni.**

Përqindja e punëtorëve që punojnë pa kontrata të shkruara ose kontrata me klauzula të fshehura është e konsiderueshme, ndërsa vetëm 25% e përfaqësuesëve të afarizmit konfirmojnë se brenda sektorit të tyre, sipas opinionit të tyre, nuk ka punëtor që është punësuar pa kontratë ose me kontrata me 'klauzula të fshehta' (shih Figura 22).

Figura 22 – Përqindja e punëtorëve pa kontrata ose kontrata me 'klauzula të fshehta' (P.C23_B & P.C24_B) (afarizmi)
Burimi: pyetësori afarist i CRPM 2014

Maqedonia, ashtu si në shumicën e shteteve të BE-28, zbaton masa për adresimin e punës së fshehur, të cilat kryesisht përqendrohen në masa represive përkundër disa masave të paradokshme drejt formalizimit të punës (programi i vetëpunësimit) dhe nxitjes së përkushtimit. Mirëpo, siç është treguar në pyetësorin e realizuar nga CRPM, proporcioni i punëtorëve që marrin **'paga në zarf'** ose **paga nëpërmjet kontratave për shërbime të**

përkohshme, është rreth një e treta e popullsisë së punësuar. Madje edhe nëse konsiderohen vetëm të dhënat se rrogat e **40% të të punësuarëve në profesion primar janë të deklaruarra pjesërisht ose plotësisht** paraqet një tregues se hapësira për përmirësim është e madhe dhe mund të bëhet edhe më shumë punë. Shkëmbimi i përmirësuar i të dhënave dhe bashkërendimi ndërmjet organeve qeveritare është i një rëndësie të madhe për luftimin e punës së padeklaruar, së bashku me rritjen e një numri të lehtësimeve për furnizuesit që t'i bashkangjiten ekonomisë së deklaruar, si dhe masa për rritjen e

Kutia 3 – Pse është e nevojshme të përkrahët task forca kundër ekonomisë së fshehur në Maqedoni?

Aktivitetet e Ministrisë për Punë dhe Politikë Sociale (MPPS), si coordinator kombëtarë i masave qeveritare për adresimin e ekonomisë së fshehur, do të përfitonin në masë të madhe nga përkrahja dhe përfshirja e komunitetit afarist dhe palëve të tjera të interesuara. Edhe pse disa asociacione afariste marrin pjesë në miratimin e planit të veprimit kundër ekonomisë së fshehur dhe këshillohen gjatë procesit, shumica e partnerëve sociale e konsiderojnë këtë partneritet si iniciative ekskluzive qeveritare. Procesi i duhur i koordinimit të planit ë veprimit me aktorë të tjerë do të përmisohej nëse qeveria do të kishte më shumë gatishmëri të dëgjojë pikëpamjet dhe këshillat e shoqërisë më të gjerë qytetare, të cilët mund ta pasurojnë partneritetin social. Qeveria, kurse konkretisht Ministria e Punës dhe Politikës Sociale (MPPS) dhe Ministria e Ekonomisë, e cila gjithashtu ka juridiksion në disa aspekte për adresimin e ekonomisë së fshehur, duhet të luajnë rol thelbësor në zgjerimin e komunikimit ndërmjet të gjithë aktorëve, siç janë vetëqeverisjet locale dhe OJQ-të. Përveç Këshillit Social dhe Ekonomik ku janë anëtarë disa nga këto organizata/institucione, nuk ekzistonn asnjë formë tjetër e bashkëpunimit për qëllime të përbashkëta, që shpie në veprime të shpërndara dhe të pa bashkërenditura në situatë të avokimit për politika të caktuara. Raporti actual e ngrit zërin për formimin e një Task Force për Ekonominë e Fshehur si zgjidhje gjithëpërfshirëse për përfshirjen e shoqërisë më të gjerë në krijimin e politikave.

Task Forca për adresimin e ekonomisë së fshehur është një mekanizëm institucional për përfshirjen e organizatave të shoqërisë qytetare, komunitetin afarist dhe aktorë shtetëror për gjetjen e zgjidhjeve për transparencën dhe llogaridhënien demokratike. Kjo nismë duhet të implementohet nga organe lokale të ndihmuara nga Qendra për Hulumtim dhe Politikëbërje (CRPM). Task Forca synon një qasje pjesëmarrëse me përfshirjen e një rrjeti të OJQ-ve nga sektori privat, siç janë sindikatat, asociacionet e punëdhënësve, odat ekonomike dhe organizata tjera të pavarura së bashku me Zyrën e të ardhura publike, inspektoratet, Policinë financiare, Doganat, Bankën kombëtare të Maqedonisë dhe Ministrinë e ekonomisë, financave dhe punës dhe politikës sociale.

ndërgjegjësimit publik rreth rreziqeve dhe mangësive e të qëndruarit në tregun e fshehur.

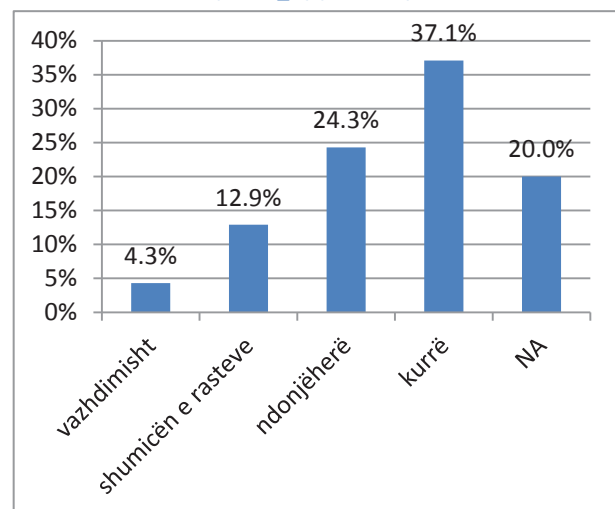
Ministria e Punës dhe Politikës Sociale (MPPS) është organi kryesor që e rregullon veprimtarinë e të gjitha institucioneve të tregut të punës dhe për krijimin e shtyllave

kryesore për kontributet e sigurimit social dhe masave përkatëse, si dhe i implementon dhe zbaton këto politika nëpërmjet Agjencisë së punësimit (AP), Fondin për sigurim social dhe penzional, Agjencinë për ndihmë sociale³⁰ dhe Inspektoratit shtetëror të punës (ISHP).³¹ Në vazhdim, MPPS-ja është e ngarkuar për hartimin dhe implementimin e Planit të veprimit për reduktimin e ekonomisë gri (Ministria e ekonomisë, 2013; MPPS, 2014), e cila i menaxhon detyrat përkatëse ndërmjet disa organeve qeveritare.

Edhe pse rasti i Maqedonisë tregon një përqendrim të madh në masat parandaluese dhe represive, viteve të fundit është evidente një tendencë drejt miratimit të masave më rehabilituese dhe masave që nxisin përkushtim. Inspektorati shtetëror i punës (ISHP) është organi kryesorë për zbatimin e legjislacionit të punës dhe kështu është përgjegjës për të ushtrua kontroll mbi punën e padeklaruar. Një rënie prej 78% të punëtorëve të zbuluar të padeklaruar në vitin 2009 është një tregues që tregon se rritja e kontrollit të ISHP-së çoi në rezultate positive edhe pse një pjesë të kësaj rënie mund t'i atribuohet rënies së përgjithshme të punësimit për shkak të krizës ekonomike të vitit 2008.³² Për më tepër, **numri i punëtorëve të zbuluar të padeklaruar vazhdon të shënoj rënie**, ndërsa shpeshësia e inspektimeve të inicuar nga ankesat e parashtruara nëpërmjet kërkesave të shkruara, në internet dhe thirrjeve telefonike (call center) vazhduan të rriten, duke përfaqësuar 8,8% të inspektimeve totale të realizuara në vitin. Organizata ndërkombëtare e punës, për vitet e mëparshme, vlerësoon se vetëm 4% e inspektimeve totale ishin të inicuar pas parashtrimit të ankesave.³³

Të dhënat në dispozicion nuk lejojnë të nxirren konkluzione direkte për efikasitetin e një organi tjetër qeveritar që zbaton masa represive dhe parandaluese, Inspektoratin shtetëror të tregut (ISHT). Mirëpo, kjo veprimtari është rritur me kalimin e viteve prej 26,599 në 2011 deri 40,582 në 2013. Për më tepër, të dhënat për urdhërpagesat e lëshuara dhe nga gjobat e grumbulluara për shkak të kundërvajtjeve, të cilat janë në domenin e Inspektoratit shtetëror të tregut³⁴ mund të japin pak më tepër njohuri. Normat e

Figura 23 - Paguesa me para në dorë për marrëveshje të mëdha me shumicë (P.C12_H) (afarizmi)

³⁰ Agjencia për ndihmë sociale. Marrë nga: http://www.mtsp.gov.mk/institucii-ns_article-zavod-za-socijalni-dejnosti.nsp

³¹ Përdërisa tradicionalisht organ nën ombrellën e MPPS-së, pas formimit të Këshillit të Inspektimit, ISHP është pjesë administrative e këtij institucioni.

³² Mojsoska-Blazevski, N. (2011) *Strategjitë mbështetëse për rikuperimin nga kriza në Evropën Juglindore: Country Assessment Report: Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë*. Gjenevë: ILO. Marrë më datë 10.05.2014 nga: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/publication/wcms_167032.pdf

³³ Organizata ndërkombëtare e punës (2011b) *Labour inspection country profile: Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë*. Gjenevë: ILO [Online]. Marrë nga: http://www.ilo.org/labadmin/info/WCMS_114938/lang--en/index.htm

³⁴ Fletorja zyrtare e RM, Nr. 35/97, 23/99, 7/02, 20/02, 24/2007, 81/2007

grumbullimit të urdhërpagesave në vitin 2011 ishin vetëm 4%, ndërsa në Ç3 2014 arritën në 6%. Norma e grumbullimit të gjobave ishte prej 9% në 2013 deri 14% të të gjitha gjobave të lëshuara deri në Ç3 2014.³⁵

Këshilli për mbikëqyrje të inspektimit³⁶ (ISC) në vitin 2014, i cili i mbikëqyr dhe bashkërendit aktivitetet e 29 inspektorateve të ndryshëm shtetëror, duhet të jetë në gjendje t'i lehtësojë, brenda juridiksionit të tij, përpjekjet e qeverisë së Maqedonisë për të pakësuar mangësitë tashmë të vërejtura brenda inspektorateve, përkatësisht: **a) inspektimet e pamjaftueshme të përbashkëta³⁷, b) organizimin e dobët,³⁸ c) dhe shkëmbimin e pamjaftueshëm të të dhënave dhe ndërlidhshmërinë.³⁹** Për më tepër, ai do të rishikojë punën e inspektorateve aty ku janë raportuar ose zbuluar parregullsi, do të organizojë programe trajnimi, certifikim të inspektorëve, si dhe në përgjithësi, do të punojë drejt rritjes së efikasitetit të inspektorateve dhe uljes së kostove.

Masat rehabilituese, nga ana tjetër, kryesisht implementohen nga Agjencia e punësimit dhe koordinohen nga MPPS-ja, si dhe zakonisht synojnë grupet më të rrezikuara në kuptimin e punës së padeklaruar siç janë papunësia e të rinjve, papunësia afatgjate (më shumë se 12 muaj), papunësia strukturore, grate e

“Definitivisht frika nga mos humbja e vendit të punës dhe nivelit të ulët të ndërgjegjësimit për efektet negative nga kjo çështje i bën ata të hezitojnë të flasin për këtë dukuri në një situatë kur nuk janë të sigurtë nëse do të fitojnë mbrojtjen e duhur nga shteti nëse vendosin të ndajnë problemin me opinionin publik dhe të qëndrojnë pas pohimeve të tyre me emër e mbiemër.”

papunësuar, popullsinë rome, etj. Mirëpo, përderisa disa programe tregojnë rezultate positive, disa të tjera kanë rezultate dhe efekte të kufizuara. Për shembull, programi për **formalizimin e bizneseve⁴⁰ (aktualisht pjesë përbërëse e programit për vetëpunësim), rregullimi i punësimeve sezonale dhe nxitja e formalizimit në sektorin e bujqësisë** tregojnë rezultate pozitive. Mirëpo, programet shumë të rëndësishme që synojnë grupet më të rrezikuara të shoqërisë së Maqedonisë tregojnë rezultate të vogla ose të kufizuara duke konsideruar madhësinë e normës së papunësisë dhe strukturën e tij. veçanërisht, **subvencionimi i punësimit të shfrytëzuesëve të ndihmës sociale** kontribuo në vetëm **60 punësime në vitin 2014, kurse aktivitetet për integrimin e popullsisë rome në ekonominë formale⁴¹** kontribuan vetëm me 13 punësime në vitin 2013 nga 91 aplikantë, që paraqet normë suksesi prej 14% për këtë program konkret.

³⁵ Mickovska R. A; Shurkov E. *Analiza e hollësishme mbi përhapjen dhe tendencat e ekonomisë së fshehur në Maqedoni* (CRPM/CSD 2014). Marrë nga: <http://www.crpm.org.mk/?p=13971> (f.55-56)

³⁶ Fletorja zyrtare e Republikës së Maqedonisë Nr. 50/2010, 147/2013, 41/2014

³⁷ Williams, C.C., Baric, M. dhe Renooy, P. (2013) *Adresimi i punës së padeklaruar në IRI të Maqedonisë*. Dublin: Eurofound.

³⁸ Organizata ndërkombëtare e punës, (2011). *Labour Inspection Country Profile: Maqedoni*. Marrë nga:

http://www.ilo.org/labadmin/info/WCMS_114938/lang-en/index.htm

³⁹ Ibid

⁴⁰ Prezantimi i Mladen Frckovski, Këshilltar pranë MPPS, në konferencën për luftimin e punës së padeklaruar, punëtorja e CRPM dhe CSD, 27 nëntor, 2014, Shkup

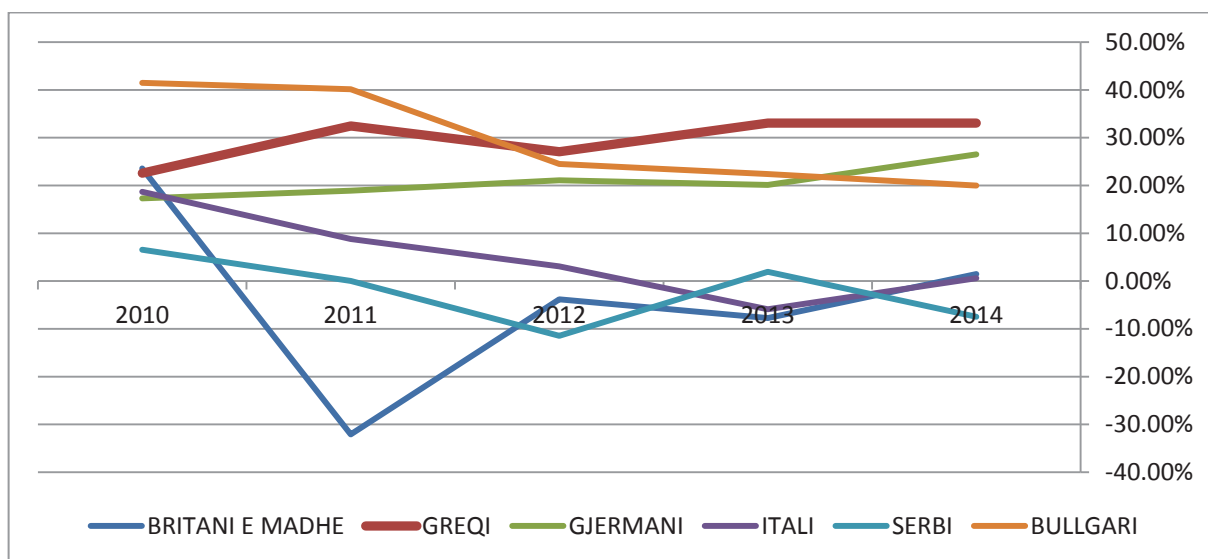
⁴¹ Analizë: *Ndërmjet implementimit dhe realitetit të strategjisë kombëtare për përfshirjen e romëve – Dekada e Romëve 2005-2015*, Komiteti i Hesinkit i RM, 2014

6. Pajtueshmëria tatimore de Shmangia e tatimeve

6.1 Bizneset dhe pajtueshmëria tatimore

Indeksi për ekonominë e fshehur e mat pajtueshmërinë e përgjithshme tatimore me dy nën-indekse – xhiron e fshehur në segmente të ndryshëm (importe, raportimin e të ardhurave më të pakta ose raportimin e fitimit më të pakët nëpërmjet raportimit të kostove të cilat nuk duhet të ulin fitimin para tatimit) dhe rishpërndarjen (mashtime me TVSH, mospagimin e detyrimeve doganore ose taksën e akcizave). Duke krahasuar indekset me Bullgarinë (Figura 5), dallimi më i madh vjen lidhur me tregtimin e paligjshëm përtej kufirit. Përkundër faktit se në mesin e 10 nën-indekseve për ekonominë e fshehur, komponenta e importit/eksportit të paligjshëm është 2.2 dhe vetëm e treta nga fundi (me nën-indekset e mëposhtme të lidhura drejtpërdrejtë me të – fshehja e detyrimeve doganore, akcizave dhe mashtimit me TVSH), sinjalizon një mosfunksionim të shtetit dhe ekonomisë. **Fshehja e importeve në përgjithësi, pjesërisht ose keqdeklarimin e kodeve doganore me qëllim të**

Figura 24 - Statistikat krahasuese për 6-të importuesit më të mëdhenj në Maqedoni. Burimi: Baza e të dhënave të Comext, 2015

shmangies së detyrimeve doganore ose TVSH-së paraqet një factor të rëndësishëm që e nxit ekonominë e fshehur.

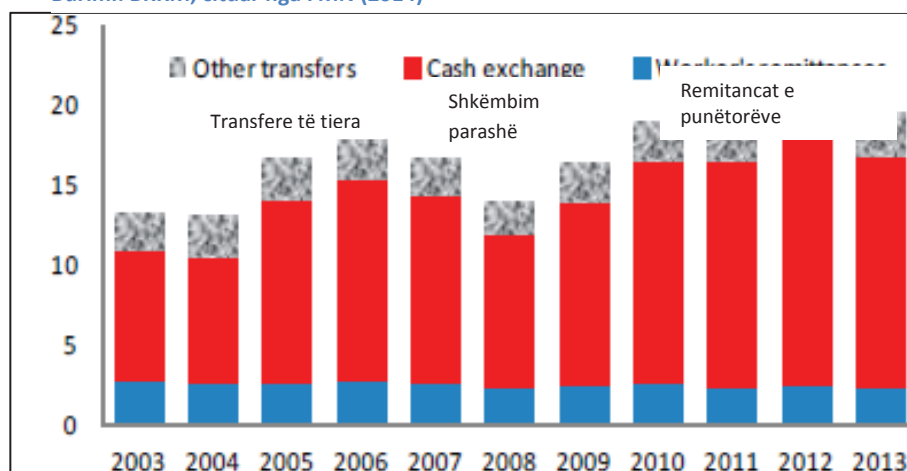
Figura 24 siguron të dhëna për mospërputhjet e raportimit të importeve nga Maqedonia dhe eksporteve përkatëse të raportuara nga partnerët tregtarë. Për shkak të faktit që importet zakonisht raportohen me valuim CIF dhe eksportet me FOB (edhe pse kjo mund të mod ndodh në rastin e tregtisë me grupe kompanishë/filiale) importe janë zakonisht më të larta sesa eksportet. Efekti CIF/FOB mbi statistikat krahasuese varet nga distance e partnerëve; lloji i mallit të tregtuar kështu me rradhë, mirëpo prap se prap duhet të jetë marginal. Në pesë vitet e fundit, importi nga BM, Greqia dhe Gjermani janë rritur prej 50% deri në 150%, kurse eksporti nga shtetet e tjera ishte nën 25% (siç është raportuar nga partneri tregtar). Importi nga Greqi, Gjermani dhe Bullgaria llogaritet si një pjesë e

rëndësishme e eksportit të fshehur në Maqedoni – rreth një e treta e importit nga Greqia dhe një e katërta nga Gjermani janë të fshehura nga doganata. Për shkak të mungesës së të dhënave, statistikat krahasuese për partnerë të rëndësishë rus dhe kinez nuk u mundësuan, mirëpo mund të supozohet, në bazë të asaj që dimë për shtetet fqinje, se ndodh një fshehje e madhe (përfshirë çmimin e transferit në rastin e importit të naftës) edhe për importin që vjen nga këto shtete. 6-të importuesit më të mëdhenj në Maqedoni përbëjnë 50-55% të importit total në Maqedoni, ndërsa importi i fshehur nga Greqia, Gjermani dhe Bullgaria përbën 9% të importit total. Nëse konsiderohen të gjithë importet, përqindja e fshehjes mund të vlerësohet prej 16% deri 20%.

Importi i fshehur nuk mundëson për kompanitë vetëm shmangien detyrimeve doganore dhe taksave në kohën gjatë importit, por gjithashtu ofron shanse më të mëdha për zinxhirin e furnizimit deri tek klienti për të nënraportuar të ardhurat, për të mos deklaruar rrogat e punëtorëve, dhe kështu të fshehet vlera e shtuar e rrjedhimisht taksat e TVSH-së dhe fitimit. **Mospërputhje të rëndësishme ekzistojnë në importin/eksportin e ushqimit/kafesë/çajit që sugjeron fshehje më të lehtë të veprimtarive ekonomike në sektorin e shitjes me pakicë, restoranteve dhe shërbimeve përkatëse.** Pasiqë tregjet e gjelbërta shesin shumë ushqime të importuara së bashku me prodhimin e pajegjistruar vendor, lidhja e prodhimit-importit-punës-shitjes-blerjes së fshehtë paraqet një pjesë të rëndësishme të ekonomisë së fshehur në vend dhe llogaritet si një hendek i madh tatimor për Maqedoninë. **Mashtrimi i përhershëm me TVSH-në së bashku me kapacitetet e dobëta të gjyqësorit dhe procedurave të të ngadalshme hetimore ndikon në vonimin e rimbursimit të TVSH-së, e rrjedhimisht kjo krijon stimule për bizneset që t'i fshehin veprimtaritë e tyre ekonomike.**⁴²

Pasiqë ekonomia dhe konsumi në Maqedoni varet në masë të madhe nga remitancat, një pjesë e madhe e së cilës gjithashtu fshehet, korniza makroekonomike mund të mos sinjalizojë ç'ekuilibra (ndërmjet importit, shitjes dhe të ardhurave). Tranferet private përbëjnë prej 13% (në 2003) dhe 21% (në 2012) të BPV-së (FMN, 2014). Këto transfere private ndihmojnë shumicën dërmuese të Maqedonasve (persona të papunësuar dhe

Figura 25 – Transferet private (si përqindje e BPV-së).
Burimi: BKRМ, cituar nga FMN (2014)

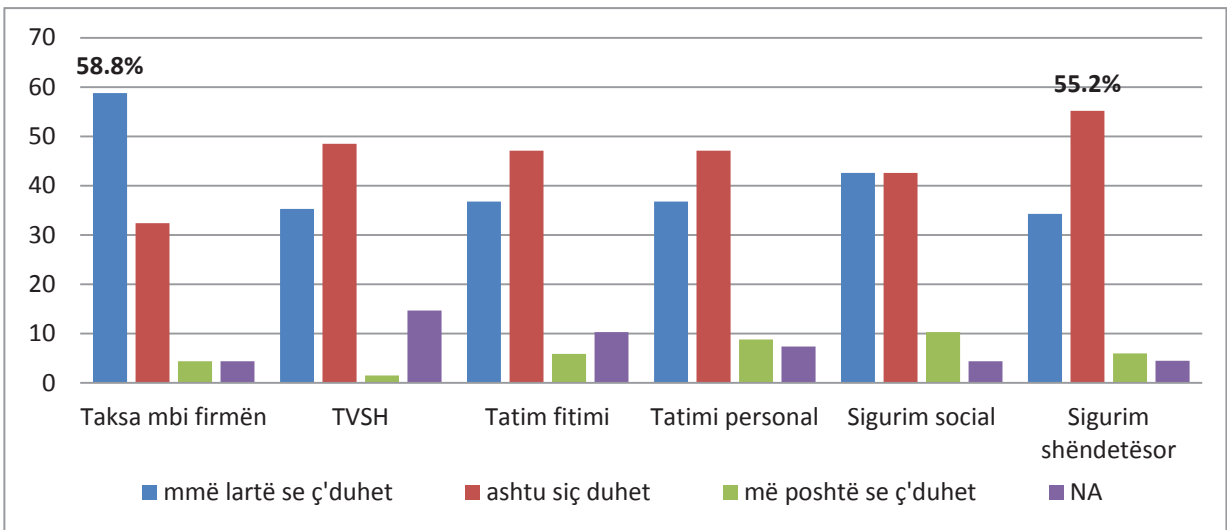

⁴² Intervistë detajore, maj 2015, me Konfederatën afariste të Maqedonisë (BCM). <http://www.bcm.mk/>

ekonomikisht joaktiv) të mbijetojnë pa të ardhura zyrtare.

Remitancat zyrtare përbëjnë 2.5% të BPV-së, mirëpo nëpërmjet shkëmbimit me para të gatshme në Maqedoni hyjnë edhe 14% remitanca të BPV-së. Natyrisht, një pjesë e këtyre shkëmbimeve përfshijnë veprimtari afariste të individëve të cilët janë ose plotësisht të peregjistruar ose në anën e afarizmit zyrtar. Cila pjesë e remitancave dhe transfereve private korrespondon me cilën pjesë të importit të fshehur është vështirë pët t’u përcaktuar ose vlerësuar, mirëpo studimet e rastit nga vendet fqinje siç është Kosova (Danielsson, 2015), Bullgaria dhe Evropa Juglindore (CSD, 2000, 2002, 2004) sugjerojnë se kjo nuk është përjashtim. Arsyeja për atë shumë të madhe të remitancave qëndron në faktin që një pjesë e tyre vijnë gjithashtu nga puna e fshehur në Evropën Perëndimore dhe prandaj dërguesit e parave parapëlqejnë të qëndrojnë nën radar.

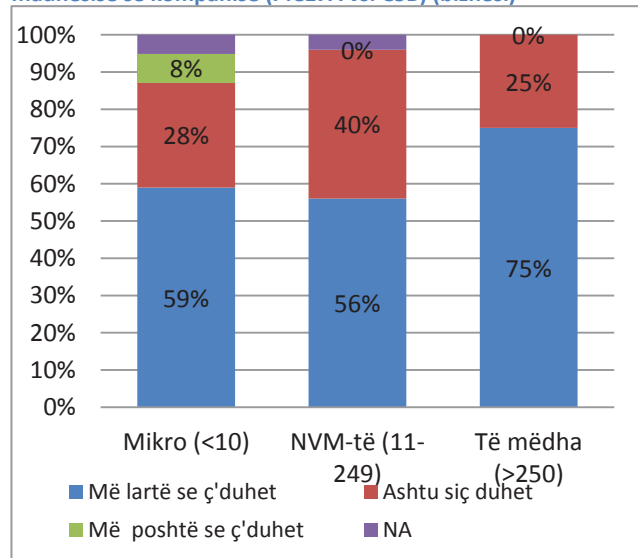
Figura 26 - Si do të vlerësonit ekzistimin e tatimeve të llojllojshme në Maqedoni (në %)? (P. C17) (afarizmi)

Adresimi i mashtrimit dhe shmangies tatimore, duke qenë vetëm një pjesë e politikave që synojnë veprimtaritë e fshehura ekoomike, nuk është vetëm një mënyrë për të rritur të ardhurat qeveritare, por gjithashtu është mënyrë për të rritur korrektësinë e sistemit tatimor, si dhe të përmirësojë pëlqimin e taksave dhe besimin e qytetarëve dhe bizneseve, avancojë të drejtat e njeriut dhe të sigurojë mbrojtje të përshtatshme grupeve më të rrezikuara në shoqërinë e Maqedonisë.

Pajtueshmëria tatimore është një pjesë e qënësishme e çdo nisme afariste, por shpesh here taksat mund të paraqesin ngarkesë për bizneset dhe arsye që të drejtojnë një pjesë të veprimtarisë së tyre në fushën joformale. Prandaj opinionimi i kompanive lidhur me politikën tatimore është posaçërisht i rëndësishëm për krijimin e politikave të cilat garantojnë

Figura 27 – Si e vlerësojnë kompanitë “Firmarinen” sipas madhësisë së kompanisë (P.C17A vs. C5B) (biznesi)

pajtueshmëri tatimore.

Të dhënat zbulojnë se **për shumicën e kompanive të intervistuar, sistemi aktual tatimor nuk paraqet problem për zhvillimin e biznesit të tyre (42%), ose paraqet një problem të pakonsiderueshëm (23%),** pa dallim të madhësisë së kompanisë së tyre. Problemi i zbuluar më i madh është konkurrenca jokorrekte, e cila vlerësohet si problem i madh nga 67% e kompanive, sidomos mikro kompanive.

Në fakt, gjysma e kompanive të intervistuar u pajtuan se sistemi tatimor është i mirë dhe stimuleus për zhvillimin e biznesit, konkretisht 17% plotësisht u pajtuan me këtë pohim, kurse 33% u pajtuan pjesërisht. Nga ana tjetër – 21,4% pjesërisht nuk u pajtuan me këtë pohim, ndërsa 15,7% assesi nuk u pajtuan. Nuk ka dallime lidhur me madhësinë e kompanisë.

Kështu, nuk ka mospajtim të madh lidhur me madhësinë e taksave të ndryshme. Në fakt, shumica e kompanive të intervistuar konsiderojnë se madhësia/shuma aktuale e taksave është e përshtatshme. Më pak se gjysma e kompanive pohuan se ato janë më të larta sesa që duhet të jenë, kurse një numër i vogël konsideron se ato janë më të ulëta sesa që duhet të jenë (Figura 26). Përkundër asaj që pritej, mikro firmat ishin më pëlqyes të tatimeve ekzistuese dhe besojnë se shuma/madhësia e tyre është e përshtatshme krahasuar me kompanitë e vogla/mesme dhe të mëdhaja, të cilat ishin të prirur të besojnë se ato janë më të larta se ç'duhet.

Taksa e vetme me të cilën shumica e të intervistuarve raportuan se nuk ishte e pranueshme për pohimin 'ashtu si ç'duhet' ishte tatimi mbi firmën (firmarina)⁴³. Afër 60% e të gjitha kompanive u pajtuan se kjo taksë, që mbledhet nga komunat, është më e lartë se ç'duhet, ndërsa Figura 27 tregon se nuk ka mospërputhje të madhe lidhur me këtë perceptim nëse merret parasysh madhësia e kompanisë. Shpesh herë të intervistuar besojnë se tatimi mbi

Figura 28 – Faktorët më të rëndësishëm për ekzistimin e ekonomisë së fshehur (P. C14) (afarizmi)

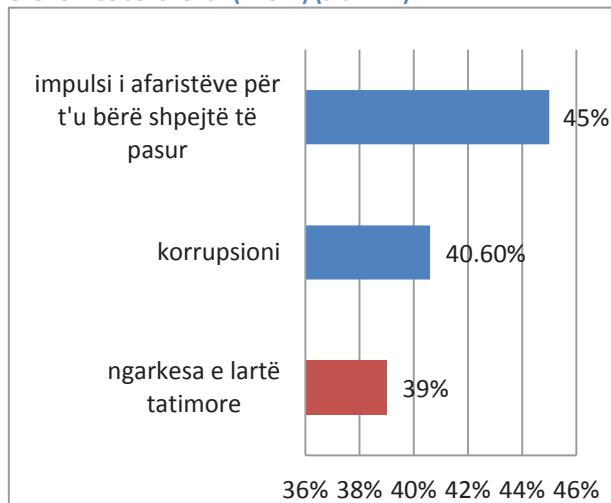
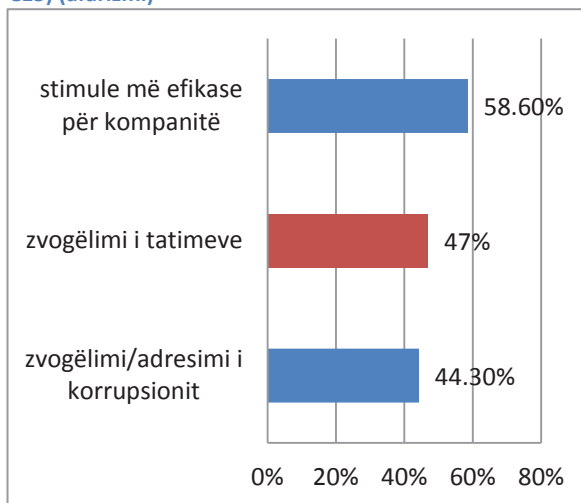

Figura 29 – Masat për zbutjen e ekonomisë së fshehur (P. C15) (afarizmi)

firmën është:

⁴³ Tatimi mbi firmën (firmarina) nuk duhet të ngatërrohet me tatim fitimit e firmë. Kjo është një takes që mbledhet dhe shpenzohet në nivel komunal. Është taksë e sheshtë që çdo degë/zyrë, kompani duhet ta paguaj.

Burimi: Pyetësi për afarizmin i 70 kompanive të intervistuar, i realizuar gjatë tetorit 2014

- Hutues dhe i paarsyeshëm
- Mungesë të të kuptuarit të qartë çfarë përfshin kjo taksë dhe çfarë fiton kompania nga kjo
- Mungesë të proporcionalitetit të taksës sipas madhësisë së firmës. Në vend të kësaj, kjo paraqet taksë të sheshtë për kompanitë/degët (që është jokorrekte për firmat më të vogla).

Sidoqoftë, përveç kënaqësisë së përgjithshme me sistemin tatimor në vend, **taksat konsiderohet të luajnë një rol të rëndësishëm në përfshirjen në veprimtari të fshehura ekonomike**. Konkretisht, 'ngarkesa e lartë tatimore' konsiderohet të jetë faktori i tretë sipas rëndësisë për ekzistimin e ekonomisë së fshehur, të përzgjedhur nga 39% të përfaqësuesëve afarist, pas 'impulsit të afaristëve drejt pasurimit të shpejtë' (45%) dhe 'korrupsionit' (40.6%), (Figura 28). Rrjedhimisht, tre masat kryesore të propozuara për zbutjen e ekonomisë së fshehur përfshijnë – 'futja e stimuleve më efektive për bizneset', të përzgjedhur nga 58,6% e bizneseve; 'ulja e taksave' (47%) dhe 'zbutja/adresimi i korrupsionit' (44,3%), (Figura 29).

Është evidente se bizneset janë më të prirur për masa stimuluese sesa ndëshkimore, që është në kundërshtim me politikat kryesore, të cilat Qeveria i zbaton për të adresuar ekonominë e fshehur.

Figura 30 - Sa shpesh kompanitë prirën të raportojnë të ardhura më të vogla sesa ato realet? (P. C12_C) (afarizmi)

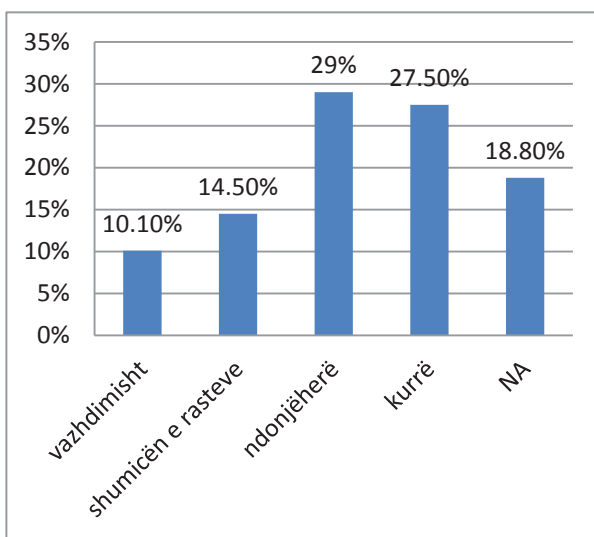
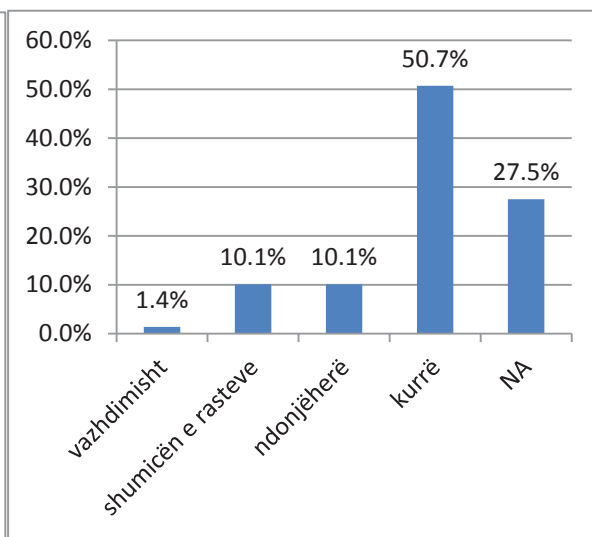

Figura 31 - Sa shpesh kompanitë prirën të manipulojnë me TVSH-në? (P. C12_L) (afarizmi)

Kompanitë përdorin teknologji të llojllojshme për të shmangur ose manipuluar me deklarimin e taksave. Konkretisht, afër më shumë se gjysma e kompanive konfirmojnë se ekziston praktika e deklarimit të të ardhurave më të pakta sesa ato realet në mesin e kompanive nga sektori i tyre, ku 10,1% pohojnë se kjo ndodh gjatë gjithë kohës, 14,5% në shumicën e rasteve dhe 29% ndonjëherë (Figura 30). Në pajtim me këtë, për afërsisht të njëjtat përgjigje vlejné edhe për deklarimin më të ulët të xhiros se sa realja, ku 5,9% e kompanive pohojnë se kjo ndodh gjithmonë në sektorin e tyre, 16,2% në shumicën e rasteve dhe 32% ndonjëherë (Figura 32).

Pyetësori për popullsinë siguron një konfirmim relativ të këtyre gjetjeve, të cilat janë të dukshme nëpërmjet të dhënave për lëshimin e llogarive/kuponave fiskale. **Më pak se gjysma (46,7%) e qytetarëve deklaruan se gjithmonë marrin llogari fiskale kur blejnë ushqime; çdo i treti qytetar gjithmonë pranon llogari fiskale kur blen rroba dhe këpucë, alkool dhe duhan; dhe çdo i katërti kur blen libra.** Edhe pse rastet e mosmarrjes së llogarisë fiskale kurrë janë të rralla (më pak se 10% e të anketuarve), tendenca e bizneseve për të fshehur një pjesë të fitimit/xhiros prap se prap është e evidente.

Figura 32 - Sa shpesh kompanitë prirën të raportojnë qarkullim më të ulët sesa ajo realja (P. C12_G) (afarizmi)

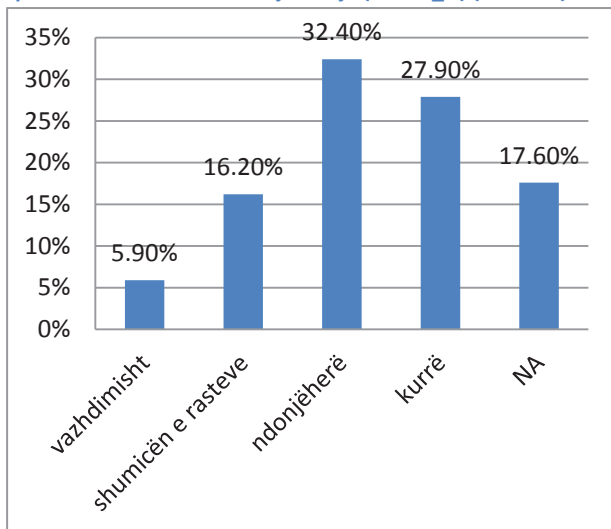
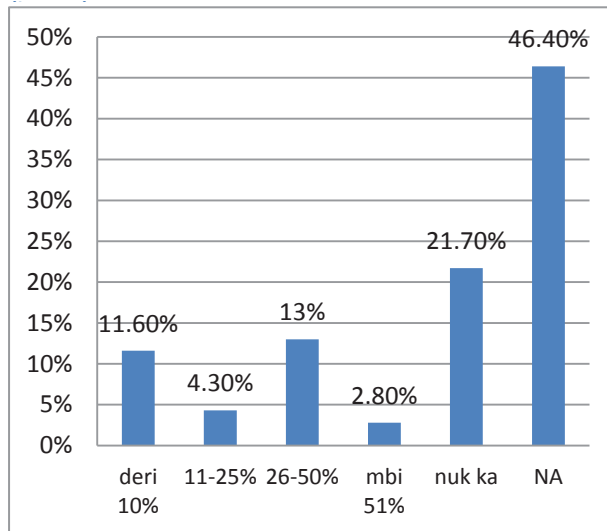

Figura 33 - Përqindja e kompanive që paguajnë tatime më të ulëta sesa që duhet me zbatimin e trukeve kontabiliste (P. C25)

Mirëpo, kur bëhet fjalë për ‘manipulimin me TVSH-në’ dhe ‘zbatimin e trukeve të kontabilitetit për të paguar taksa më të ulëta’, opsionet duket se janë më të kufizuara, kështu më pak se një e treta e kompanive të intervistuar deklaruan se kjo ndodh në sektorin e tyre.

Implementimi i rritur i masave ndëshkimore duket se ka prodhuar rezultate deri diku, duke pasur parasysh se pothuajse gjysma e përfaqësuesëve afarist pohuan se kurrë nuk iu shmangen pagesave të detyrimeve doganore, taksave ose akcizave. Prandaj, përqindja e kompanive të cilat i shmangen pagesave të taksave vazhdimisht është mjaft e vogël 4,3% ose në shumicën e rasteve 8,6%, kurse është pak më e lartë tek kompanitë që ndonjëherë (17,1% i ikin pagesës së taksave, detyrimeve doganore dhe akcizave.

Figura 34 - 'Sa shpesh ndodh dhënia/marrja e rryshfetit në sektorin e juaj' (P.C12_E) (afarizmi)

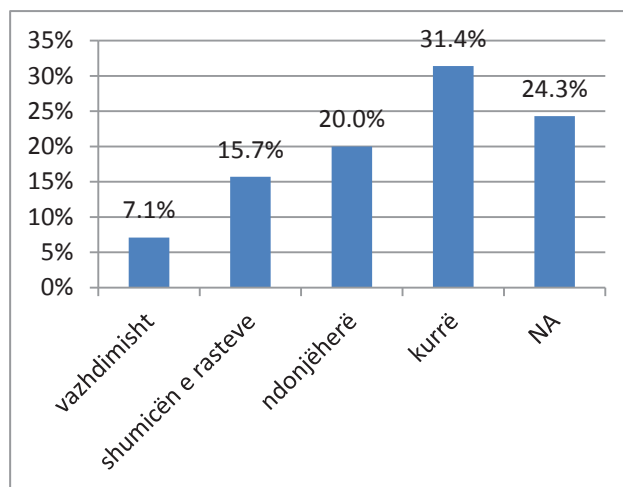
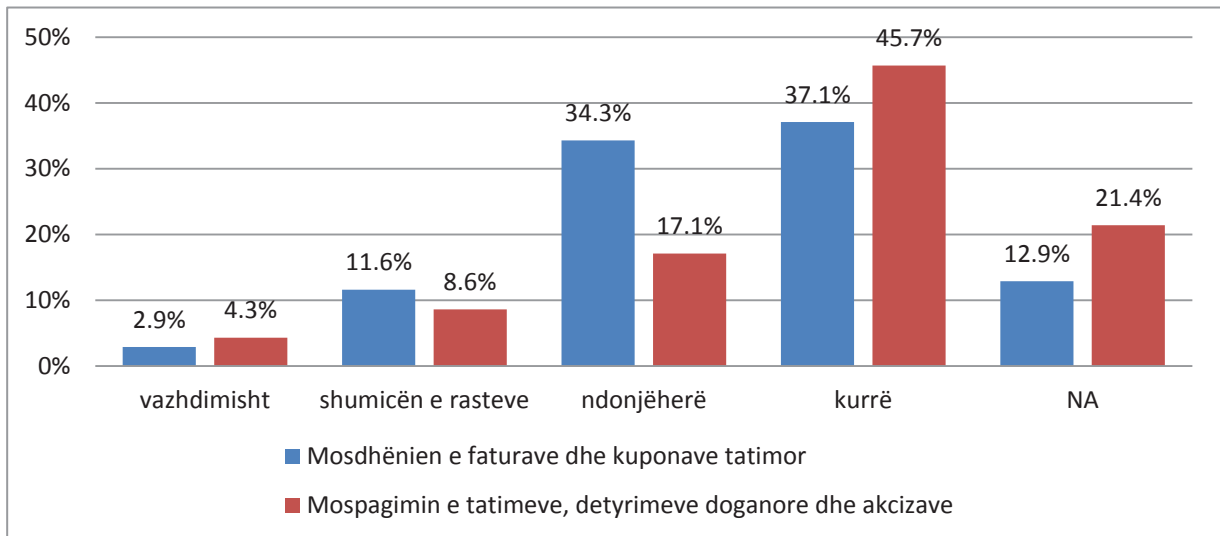

Figura 35 - Pikëpamja e afaristëve për përfshirjen e kompanive në sektorin e tyre në 'mos dhënien e vërtetimeve dhe faturave' (Q.C12_F) dhe 'Mos pagesën e taksave, tatimeve dhe akcizave' (P.C12_D) (afarizmi)

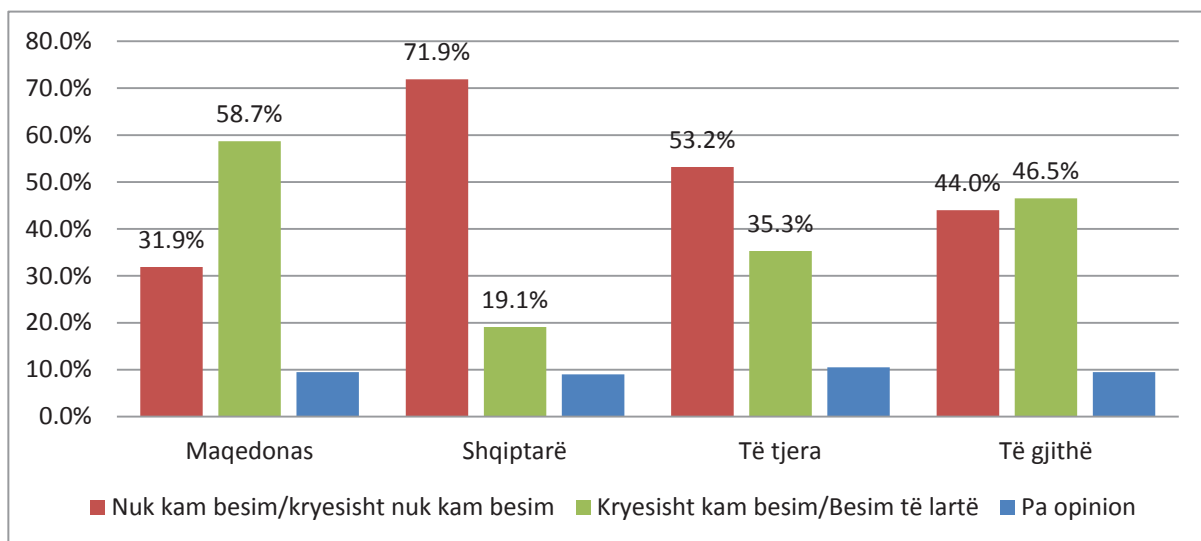
Megjithëse ende ka hapësirë për përmirësim, është evidente që mungesa e lëshimit të vërtetimeve dhe llogarive fiskale nuk bën pjesë në faktorë serioz që e nxisin ekonominë e fshehur. Në fakt, shumica e përfaqësuesëve afarist deklaruan se kurrë (37%) nuk i shmangen dhënies së llogarive fiskale dhe faturave, kurse 34% ndonjëherë iu shmangen. Rrjedhimisht, përqindja e kompanive që tashmë kanë krijuar praktikë të moslëshimit të llogarive dhe faturave është relativisht e vogël. The data on Të dënat rreth perceptimit të përfaqësuesëve afarist për veprimtarinë e dhënies së ryshfeti në sektorin e tyre përkatës tregojn një përqindje relativisht të lartë të përfshirjes në veprimtari ryshfeti, e cila e thekson nevojën për përpjekje plotësuese në adresimin e korrupsionit dhe elementeve të ndryshme të ekonomisë së fshehur. Për shembull, 43% e tyre pohuan se, në një apo tjetër mënyrë, kompanitë në sektorin e tyre janë të përfshirë në veprimtari ryshfeti. Nga ana tjetër, 31% e përfaqësuesëve afarist janë përgjigjur se ryshfeti (marrja ose dhënia) nuk ndodh kurrë në sektorin e tyre.

6.2 Qytetarët dhe pajtueshmëria tatimore

Rezultatet e pyetësorit për popullsinë të tetorit të vitit 2014 sugjerojnë se pajtueshmëria tatimore e të anketuarëve dallon në masë të madhe sipas të ardhurave të tyre mujore të amvisërisë. Në përgjithësi, ato tregojnë se sa më të vogla janë të ardhurat, aq më pak mundësi për individin që të paguajë taksat e tij. Më tutje, përkatësia etnike e qytetarëve dëshmoi të jetë vendimtare për pajtueshmërinë tatimore pasi që maqedonasit duket se kanë ndërgjegjësimit dhe pajtueshmëri më të madhe tatimore sesa të anketuarit shqiptarë. Kjo me siguri ka të bëjë me mospasjen e besimit në institucione, si dhe mungesën e transparencës në relacion ndërmjet pagimit të taksave dhe ofrimit të të mirave dhe shërbimeve publike. Të dhënat nga pyetësori i CRPM (Figura 36) tregojnë qartazi nivelet e mosbesimit/kryesisht mosbesimit në institucione, në veçanti në Qeverinë e Maqedonisë, të të anketuarëve shqiptarë (71,9%) krahasuar me mesataren (44%), kurse maqedonasit (31,9%) dhe komunitetet e tjera etnike (53,2%). **Në bazë të kësaj, në këto nivele të mosbesimit, mungesa e pajtueshmërisë tatimore dhe ndërgjegjësimit tatimor në mesin e shqiptarëve**

Figura 36 – Niveli i mosbesimit në QeM sipas përkatësisë etnike (P3 v. P5.1), (popullsia).

Burimi: Pyetësori në terren i CRPM 2014, mostra përfaqësuese e popullsisë e 1104 të anketuarve

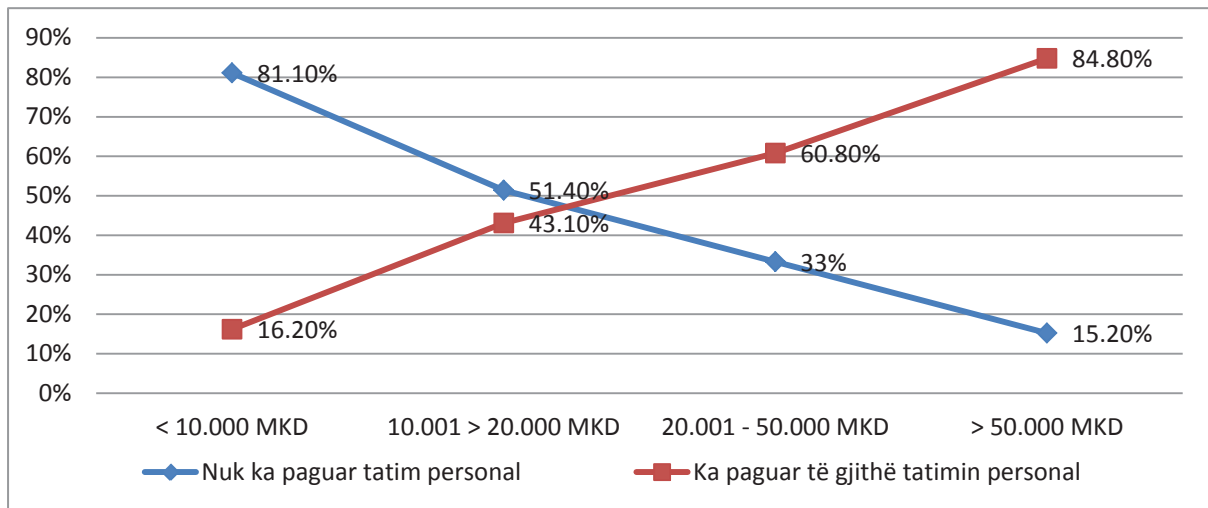

dhe komuniteteve tjera etnike, megjithëse nuk duhet toleruar, duket e arsyeshme.

Ashtu siç QeM kushton sa më tepër përpjekje për Partneritetin e Qeverisë së Hapur, si dhe e shton madhësinë dhe shtrirjen e shërbimeve të saja elektronike, qasja në internet bëhet sa më shumë e rëndësishme. Qasja në internet nuk nënkupton vetëm qasje në shërbime, por dhe në informacione dhe buriem që i mbrojnë të drejtat e punëtorit dhe liritë individuale. Siç u tregua më herët, 74,2% e puntëroëve me arsim fillor shumë rrallë kanë qasje në internet ose nuk kanë fare qasje. Fatkeqësisht, me qasje të pabarabartë në internet ka gjasa që disa grupe të rrezikuara (me arsim të ulët, të papunë afatgjatë, grupe etnike, etj.) do të kenë nivel më të lartë të mosbesimit në institucionet qeveritare dhe eventualisht pajtueshmëri më të ulët tatimore.

Fushatat për ngritjen e ndërgjegjësimit synojnë në rritjen e besimit dhe nxisin pajtueshmëri të përgjithshme, kurse Qeveria e Maqedonisë rrallë herë i realizon ato.⁴⁴ Mirëpo, me këto nivele të mosbesimit institucional, ndërgjegjësimi dhe rezultatet optimale mund të arrihen vetëm me **ristrukturimin e fushatave të ndërgjegjësimit që më mirë të përshtaten me**

Figura 37 - Sa tatim të tatimit personal vjetor paguajnë qytetarët sipas të ardhurave të tyre mujore në amvisëri? (P.D27_B vs. P.27_B) (Popullsia). Norma e shkëmbimit valutlor 1 EUR = 61.5 MKD.)

kontekstin e grupeve që tregojnë nivele të larta të mosbesimit dhe nivele të ulëta të ndërgjegjësimit/pajtueshmërisë tatimore, përkatësisht shqiptarët dhe pakicat tjera.

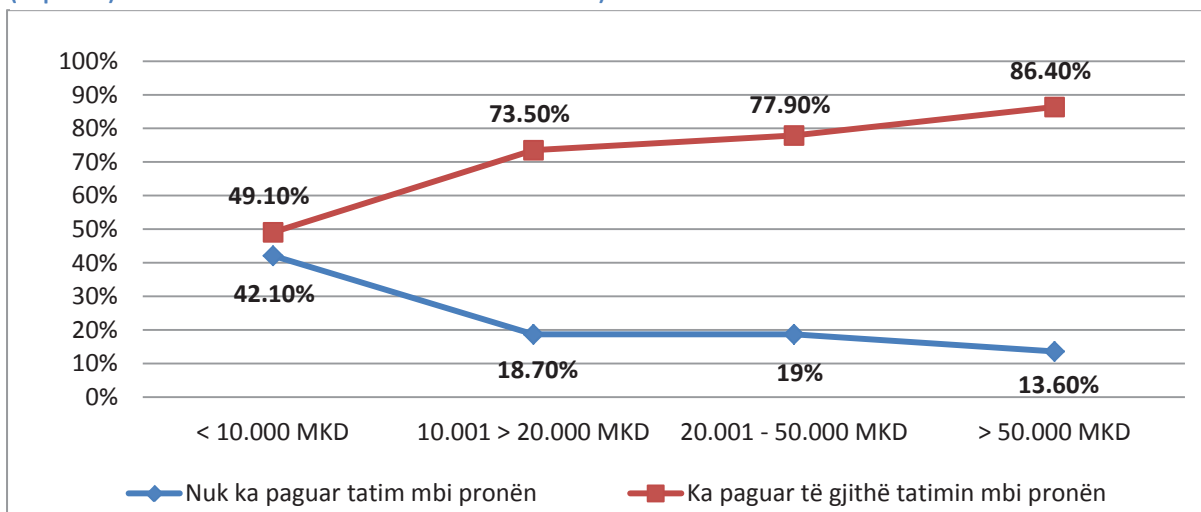
Prap se prap, partitë politike nuk i promovojnë këto qëllime gjatë fushatave politike por më shumë nxisin për “të mësuarit e pamundësisë” (White, 1992) që ta lehtësojnë kontrollin mbi elektoratin e tyre ngjashëm me kontrollin electoral etnik në Bullgari. Më tutje, partitë politike etnike priren të financohen nga grupe dhe individë me influence, të cilët përfitojnë nga rolet e tyre zëvendësuese të institucioneve formale (p.sh. huazues privat të parave sesa bankat, sigurim privat sesa policia, ndërmjetës politik që ofrojnë mbrojtje nga inspektimet shtetërore, etj.) dhe bizneseve që kanë premiumin-geto (fitime më të larta për shkak të konkurrencës së vogël për tregti në grup). Këto interesa ekonomike lëvizin lirshëm nëpërmjet kapaciteteve të ulëta të zbatimit nga shteti dhe pranojnë premium edhe më të larta sesa do të pranonte shteti nëse mblidhenin taksat dhe nëse kishte më shumë konkurrencë formale.

Si argumentin shtesë, shumica e taksave që aktualisht imponohet nga Qeveria e Maqedonisë dëshmoi të jetë relativisht e parëndësishme për pajtueshmërinë tatimore sepse një numër relativisht i ulët i të anketuarëve pohuan se nuk paguajnë taksat sepse i konsideronin shumë të larta. Prandaj, çështja e besimit në institucione (formale dhe joformale) ka fuqi më të konsiderueshme rreth vendimeve për pajtueshmërinë tatimore sesa normat tatimore.

⁴⁴ CRPM/CSD (2014), *Analiza e hollësishme mbi përhapjen dhe tendencat e ekonomisë së fshehur në Maqedoni. E gjeni në: <http://www.crpm.org.mk/?p=13971>* (f.63; Verzioni anglez)

A Siç tregon Figura 37, shumta të ardhura familjare është sidomos vendimtare në rastin e pajtueshmërisë për tatimin personal. Përderisa shumica e atyre të ardhurat e të cilëve tejkalojnë 20.000 MKD deklaruan se e kanë paguar tërë shumën e tatimit personal muajin e fundit, një përqindje tronditëse prej 81,1% e qytetarëve më të varfur me të ardhura familjare më pak se 10.000 MKD në muaj deklaruan se nuk e kanë paguar këtë taksë, madje

Figura 38 - Sa tatim mbi pronë paguajnë qytetarët sipas të ardhurave të tyre familjare mujore? (P.D27_B vs. P.27B) (Popullsia). Norma e shkëmbimit valutore 1 EUR = 61.5 MKD).

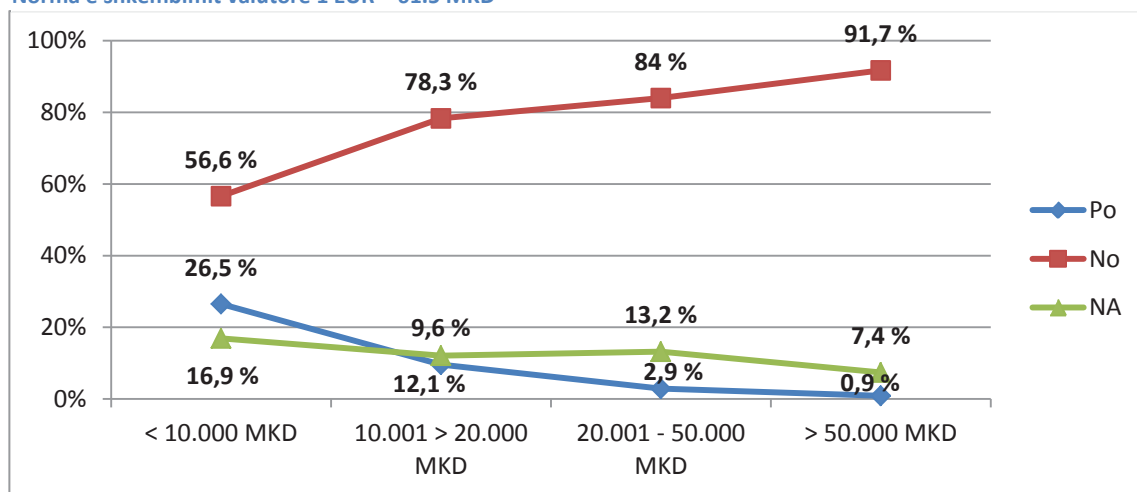

as një pjesë të saj⁴⁵.

Rezultatet e pyetësorit sugjerojnë se familjet me të ardhura të ulëta janë veçanërisht të rrezikuar me sistemin aktual sepse mund t'iu nënshtrohen ndjekjeve penale për mospagesë të taksave. Prandaj, taksat paraqesin një ngarkesë shtesë për gjendjen tashmë të brishtë të familjeve ekonomikisht të marginalizuara, një problem që duhet adresuar me seriozitet nga qeveria.

Siç tregon Figura 38, tatimpaguesit kanë gjasa më shumë ta paguajnë taksën mbi pronën/pasurinë sesa tatimin personal pa marrë parasysh të ardhurat e tyre familjare

Figura 39 - Vallë pajtoheni me pohimin në vijim: 'Nuk paguaj tatim, është shumë i lartë'? (D27_B) (Popullsia) Norma e shkëmbimit valutore 1 EUR = 61.5 MKD

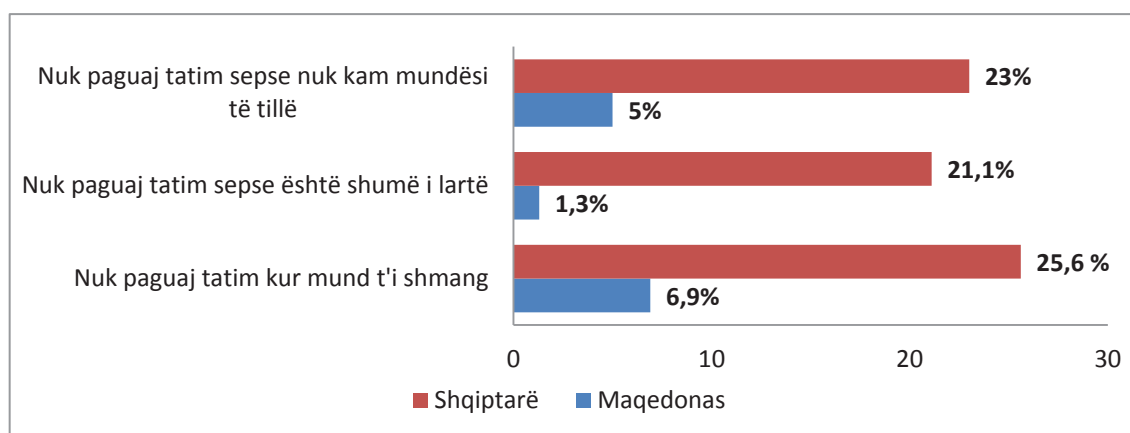

⁴⁵ Shënim: Të anketuarit që deklaruan se nuk kanë obligime të tilla dhe ato që nuk janë përgjigjur fare, nuk ajnë të përfshirë në rezultate.

mujore. Prap se prap, rezultatet e paraqitura konfirmojnë se sa më të larta të jenë të ardhurat familjare aq më i lartë morali tatimor për dallim nga më të varfërit.

Përkundër përqindjes së madhe të familjeve me të ardhura të ulëta që pranuan se nuk paguajnë taksa, një pjesë relativisht e popullsisë pranuan se nuk paguajnë taksa sepse i konsideronin shumë të larta. Më shumë se tre të tretat e familjeve me të ardhura mujore prej mbi 10.000 MKD u shprehën se nuk pajtohen me pohimin e tillë, dhe madje edhe në mesin e familjeve me të ardhura më të ulëta, vetën një e treta e të anketuarëve u pajtuan. Prandaj, rezultatet e paraqitura në Figurën 39 sugjerojnë se statusi i punësimit dhe niveli i të ardhurave familjare janë më vendimtare për moralin/pajtueshmërinë tatimore sesa normat aktuale tatimore.

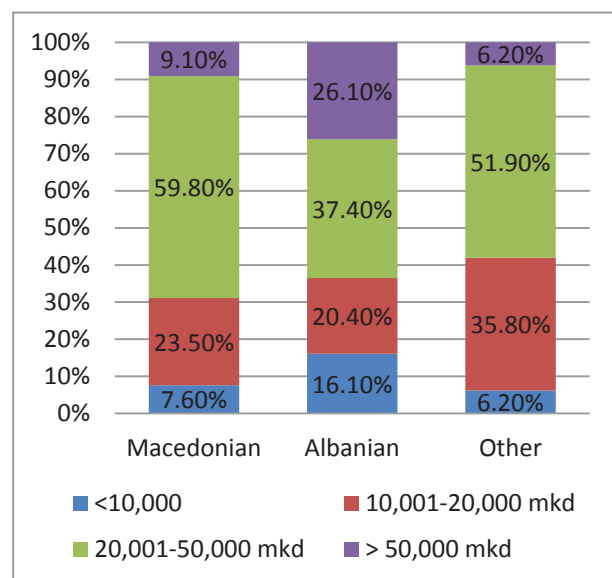
Figura 40 – Sa është përqindja e popullsisë që pajtohet me pohimet individuale në vijim? (Popullsia).

Përveç të ardhurave familjare, edhe përkatësia etnike e individëve është vendimtare për pajtueshmërinë tatimore. Përderisa “vetëm” 11% e të anketuarëve të përgjithshëm me përkatësi maqedonase pranuan se nuk paguajnë taksa, e njëjta shkelje u raportua edhe në rastin e pothuajse një të tretës së shqiptarëve të anketuar. Më tutje, shqiptarët ishin më shumë të gatshëm të pranojnë se nuk paguajnë taksa nëse mund t’i shmangin ose të protestojnë kundër lartësisë së taksave. Për më tepër, një e katërta e të anketuarëve nga ky komunitet pohuan se nuk i paguajnë taksat “sepse nuk e kanë atë mundësi.”

Këto shifra tregojnë për një pajtueshmëri shumë të ulët tatimore tek shqiptarët, që sugjeron mungesë të besimit në institucionet shtetërore brenda këtij komuniteti. Prandaj mbeten thelbësore masat për rritjen e përfshirjes sociale, qeverisjes së mirë në nivel lokal

Figura 41 – Të ardhurat mujore të amvisërive sipas përkatësisë etnike (P.D5 vs. D27_B), (popullsia). Norma e shkëmbimit valutë 1 EUR = 61.5 MKD

dhe ndërgjegjësimit të përgjithshëm rreth detyrimeve tatimore me qëllim të nxitjes së së pajtueshmërisë tatimore. Sidoqoftë, është e rëndësishme të vërehet se numri i shqiptarëve që nuk paguajnë taksa mund të varet gjithashtu nga gjendja relativisht e keqe ekonomike e këtij komuniteti, siç sugjeron pjesë e mëhershme, dhe është një variabile thelbësore që e përcakton nivelin e pajtueshmërisë tatimore. Më tutje, Figura 41, së bashku me faktin se vetëm 22% e familjeve maqedonase janë mët ë mëdhaja se katër anëtarëshe krahasuar me 68% të familjeve shqiptare dhe 41% të familjeve të tjera (p.sh. të ardhura më të ulëta për frymë në familje për shkak të numrit më të madh të anëtarëve të familjes), **regon për një rrezik më të madh ekonomik për të gjitha pakicat (me përjashtime) dhe kështu më shumë ndjeshmëri ndaj besimit në institucione, shmangie të tatimeve dhe veprimtari të fshehur ekonomike.**

Kutia 4 – Zyra për të ardhura publike (ZAP). Burimi: Intervista të hollësishme me ZAP-in

5 problemet kryesore me të cilat ballafaqohen inspektorët e ZAP-it gjatë kryerjes së detyrave të tyre:

- Paaftësia për të vendosur kontakte me taksapaguesit për shkak të adresës së pasaktë ose të vjetër që e bën vështirë nisjen e kontrollit. ZAP-i është i detyruar të përdor metoda të tjera që marrin shumë kohë për gjetjen e selisë së taksapaguesve.
- Mungesa e menaxherëve (taksapaguesve) sidomos kur menaxherët nuk janë banorë të Maqedonisë.
- Mungesa e evidencës së kontabilitetit.
- Mosbajtja e rregullt e evidencës (librave).
- Mungesa e bashkëpunimit të taksapaguesve për të përcaktuar faktet për qëllime tatimore.

4 metodat më të zakonshme të evazionit tatimor sipas përvojës së ZAP-it:

- Regjistrimi i firmave fiktive me qëllim të krijimit të dokumentacionit fiktiv; firmat e tilla që shpesh herë mund të çregjistrhen shpejtë me qëllim të zhdukjes së gjurmëve të dokumentacionit.
- Disa taksapagues përdorin fatura fiktive dhe praktika mashtruese, sidomos për sistemin e TVSH-së, me qëllim të përcjelljes së një fletëparaqitjeje tatimore fiktive që bën zbrazje të paligjshme të buxhetit.
- Nxjerrja e parave të gatshme nga firma nëpërmjet kredive me qëllim të shmangies së tatimeve.
- Inspektorët ballafaqohen me vështirësi për verifikimin e autenticitetit të dokumentacionit për xhiron e firmës.

Maqedonia, si shtet me të ardhura mesatare, e cila ende po e reformon autoritetin e saj tatimor, sistemin tatimor dhe masat përkatëse kundër evazionit tatimor dhe mashtrimit, lehtësisht mund të supozohet se Maqedonia duhet të press ë paku një normë të ngjashme të BPV-së nga evazoni tatimor dhe mashtrimi (7,95) ose së paku 700 mln. EUR në baza vjetore.⁴⁶ Ta bëjmë këtë më qartë, kjo është e barabartë me 2 buxhete vjetore (22 bilion MKD në vit) të Fondit Kombëtar për Sigurim Shëndetësor të Maqedonisë.

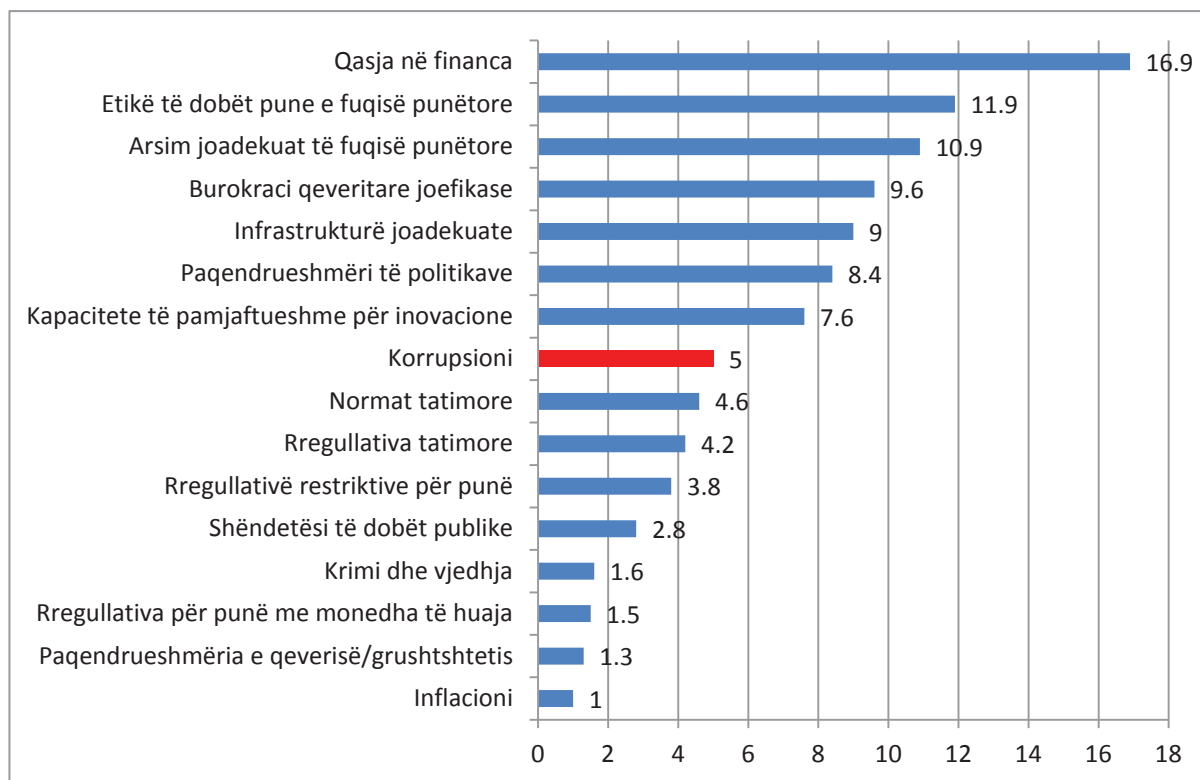
⁴⁶ Kalkuluar duke marrë 7.9% të BPV-së së Maqedonisë për vitin 2013 që është vlerësuar në 10.2 bilion USD ose 9.02 bilion EUR.

7. Mjedisi afarist dhe ekonomia e fshehur në Maqedoni

Në Maqedoni, shumica e punëtorëve dhe punëdhënësve joformal nuk punojnë në shtëpi, që tregon një lloj organizimi në formë të firmave. Proporcioni i punëdhënësve jobujqësor e joformal të cilët nuk punojnë në shtëpi është 95,2%, kurse për ato në bujqësi proporcioni është më i lartë (Novkovska, 2008). Theksi është vënë në tregun bujqësor të tezgave në ‘tregjet e gjelbërta’ si një veprimtari që është më e ndikuar nga veprimtaria e fshehur ekonomike, për dallim nga veprimtaritë në ndërtimtaritë, shërbime shtëpiake dhe bujqësore, i cili aktualisht kontribuon me 12% në ekonominë e Maqedonisë.

Rrjedhimisht, krijimi i një departamenti ose organizate që do të merret me ekonominë joformale do të ishte gurthemeli jetësor. Dekker et al⁴⁷ zbuluan se vetëm 8 nga 31 shtete evropiane (26%) kanë themeluar një organ kushtuar luftimit të punës së padeklaruar. Kjo është ose një agjenci e vetme e ngarkuar për luftimin e punës së padeklaruar ose një komitet qendror koordinues për adresimin e punës së padeklaruar. Në Maqedoni, asnjë organ i vetëm nuk është përgjegjës për adresimin e punës së padeklaruar, prandaj, duhet të realizohen hulumtime për ekonominë e fshehur për të zvogëluar çregullimet strukturore të ekonomisë.

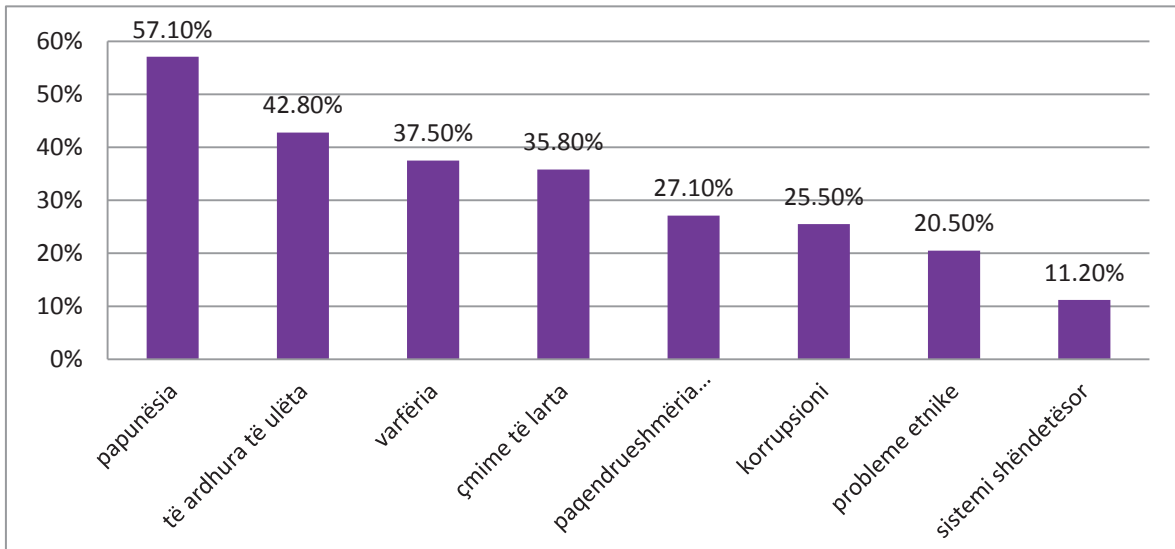
Figura 42 – Pengesat (16) e bërjes së biznesit në Maqedoni, në %. Forumi Ekonomik Botëror – Raporti i Konkurrueshmërisë Botërore 2010 – 2015 (afarizmi)

⁴⁷ Dekker et al., 2010, *Bashkimi i forcave në luftën kundër punës së padeklaruar në Bashkimin Evropian*, DG Employment, Çështjet sociale dhe mundësitë e barabarta, Bruksel. <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=471&langId=en> Data e hyrjes 29 qershor 2015.

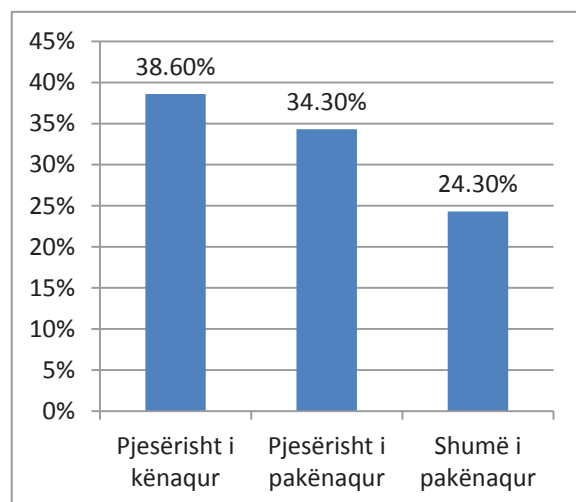
Sidoqoftë, Organizata ndërkombëtare e punës ka mbështetur fushata ndërgjegjësimi për ekonominë joformale në Maqedoni, kurse kjo pa pasur efekt pozitiv në qytetarët pasi që madhësia relative e ekonomisë së fshehur në Maqedoni ka shënuar rënie në dekadën e fundit 45% në v. 2001 në 34% në v. 2010. Për më tepër, Maqedonia rradhitej si ‘shteti i katërt më i mirë’ reformator nga 178 shtete nga Banka Botërore në vitin 2009, në fushën e ekonomisë. Prandaj, po bëhen përmirësime së bashku me shtimin e progresit, e cila mund të ndihmojë në adresimin e çështjes së ekonomisë joformale.

Figura 43 - Tre probleme themelore me të cilat ballafaqohet Maqedonia (afarizmi). Burimi: Pyetësi kombëtar i afarizmit, tetor, CRPM 2014

Perceptimet dhe përvojat dallojnë varësisht se në cilën anë të spektrit të ekonomisë së fshehur gjendet subjekti. Përfaqësuesit e afarizmit shprehin mendime disi të ndryshme krahasuar me qytetarët, ndërsa niveli i korrupsionit është problem më i madh me të cilën ballafaqohet vendi, pastaj vjen paqëndrueshmëria politike, papunësia, klima e keqe për zhvillim të biznesit dhe të ardhurat e ulëta. Mirëpo, nëse krahasohen këto rezultate me raportin e konkurrueshmërisë së Forumit Ekonomik Botëror, korrupsioni si problem për afarizmin zë vendin e 7-të në vitin 2014 (nga 16). Kjo mospërputhje ndodh me siguri për shkak të metodologjive të ndryshme të zbatuara për grumbullimin e të dhënave.

Figura 44 - Kënaqësia me ligjet/procedurat që ndikojnë në biznese (afarizmi)

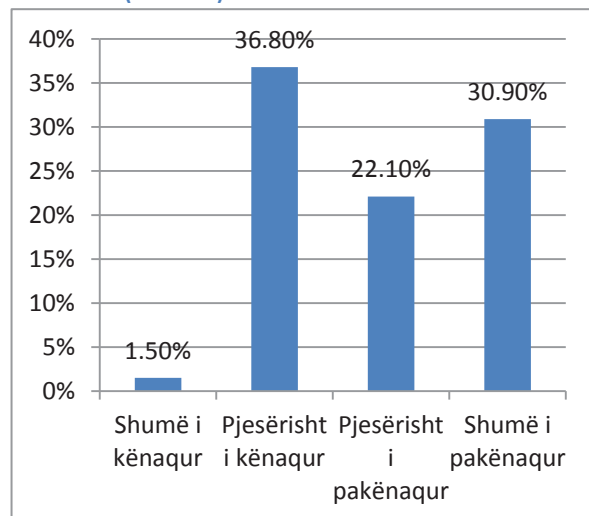

Sipas Zyrës shtetërore të statistikave (ZSHS), në vitin 2014 kishte 70.659 biznese aktive që krahasuar me Bullgarinë, për shembull, me popullsi 3,7 herë më të madhe (3,4 biznese për 100 qytetarë), numri i subjekteve afariste është 5,3 herë më i madh se i Maqedonisë ose 373.383 subjekte afariste (5,1 firma për 100 qytetarë).

Natyrisht, numri i subjekteve afariste nuk është faktori i vetëm më i rëndësishëm për

vlerësimin se sa mirë mund t'i parashikojnë nevojat dhe shqetësimet e tyre përballë politikëbërësve, megjithatë i përshkruan disa dimensione, siç është fuqia e lobimit dhe ndikimi në procesin afatgjatë të politikëbërjes. Në pajtim me këtë, përfaqësuesit e kompanive kanë disa mendime të ndara për cilësinë e procedurave dhe zyrtarëve politik, puna e të cilëve ndikon drejtpërdrejtë në biznesin e tyre. **Një e treta janë pjesërisht të kënaqur me cilësinë e ligjeve dhe procedurave administrative, të cilat drejtpërdrejtë ndikon në biznesin e tyre, kurse një e treta tjetër janë pjesërisht të pakënaqur.** Çdo i katërti përfaqësues afarist është shumë i pakënaqur me cilësinë e procedurave të tilla. Ndoshta arsyeja qëndron në perceptimin e më shumë se gjysmës së kompanive që ligjet janë pjesërisht të paparashikueshëm (27,5%), në masë të madhe të paparashikueshëm (26%) dhe janë bërë më të paparashikueshëm gjatë tre viteve të fundit (opinionin e gjysmës së përfaqësuesve të anketuar).

Figure 45 - Satisfaction with public officials dealing with businesses (business)

Përveç këtij perceptimi se sektori i biznesit është i informuar para kohe ndonjëherë (40%) ose kurrë (24%) lidhur me ligjet dhe dispozitat që ndikojnë në afarizëm; madje edhe kur janë të informuar, qeveria vetëm ndonjëherë (41,1%) ose kurrë (28,6%) e merr në konsideratë opinionin e bizneseve/asociacioneve të biznesit. Kjo shpie në interpretimin se **paparashikueshmëria e ligjeve krijohet nga 'insajder' të panjohur me interesa të mbrojtur nga ligjvënësit.**

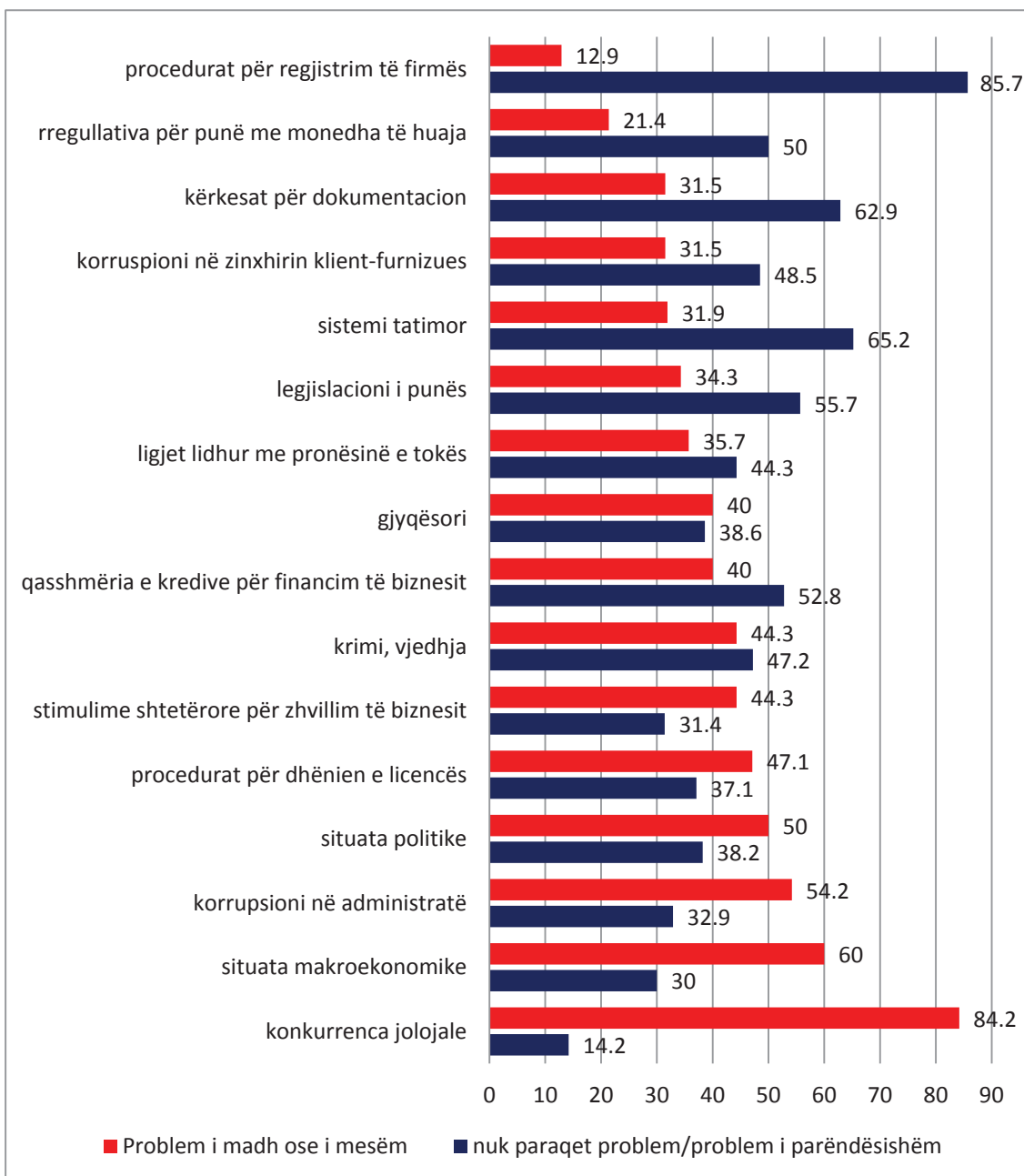
Paparashikueshmëria e ligjeve së bashku me perceptimet negative për mungesën e 'veshit' të qeverisë dhe mungesën e ndarjes së informacione në kohë rreth një ligji të ri duhet të shërbejë për qeverinë dhe politikëbërësit si tregues për sigurim të cilësisë për produktet që i krijojnë. Ndryshimet e shpeshta dhe të vrullshme nuk mundësojnë kohë të mjaftueshme për afaristët të përshtaten dhe, më vonë, të respektojnë plotësisht ligjet e reja, edhe përkundër dëshirës së tyre për ta bërë atë. Institucione të caktuara si ZSHS-ja, siç u tregua në analizën e hollësishme⁴⁸, tregojnë fleksibilitet të caktuar kur kanë të bëjnë me kompanitë në kuptimin e pajtueshmërisë tatimore dhe iu japin kompanive informacione relevante. **Ky fleksibilitet shpesh herë nxitet nga fakti që administratorët që nuk janë të lidhur me pushtetarë në majë i shohin aleancat e paligjshme ndërmjet liderëve partiak, ligjvënësve dhe firmave të caktuara që përfitojnë nga ndryshimet e legjislacionit, prandaj ky është reagimi korrekt për firmat që s'kanë lidhje.** Burimi i problemit me paparashikueshmërinë e ligjeve, në asnjë

⁴⁸ Mickovska R. A; Shurkov E. *Analiza e hollësishme mbi përhapjen dhe tendencat e ekonomisë së fshehur në Maqedoni* (CRPM/CSD 2014). Marrë nga: <http://www.crpm.org.mk/?p=13971>

mënyrë, nuk është në fazën e implementimit, por thellësisht i rrënjosur në fazën e hartimit/miratimit dhe tregon një kontroll serioze të shtetit.

Konkurrenca jokorrekte konsiderohet nga afarizmi si problem më i madh për zhvillimin e bizneseve të tyre. Kjo është në përputhje me të dhënat e pyetësorit të BB-së ku kompanitë janë më shumë të shqetësuar për kompanitë joformale, të cilat paraqesin konkurrencë jokorrekte për ta. Më shumë se gjysma shohin kërcënim në gjendjen makroekonomike dhe administratën e korruptuar. Sa i përket madhësisë së kompanisë, mund të vështrohen perceptime të ndryshme. Nga njëra anë, gjyqësori dhe gjendja makroekonomike paraqet problem më të madh për sipërmarrjet e vogla/mesme sesa mikrokompanitë.

Figura 46 – Problemet kryesore për afarizmin në Maqedoni (P. C8) (afarizmi)

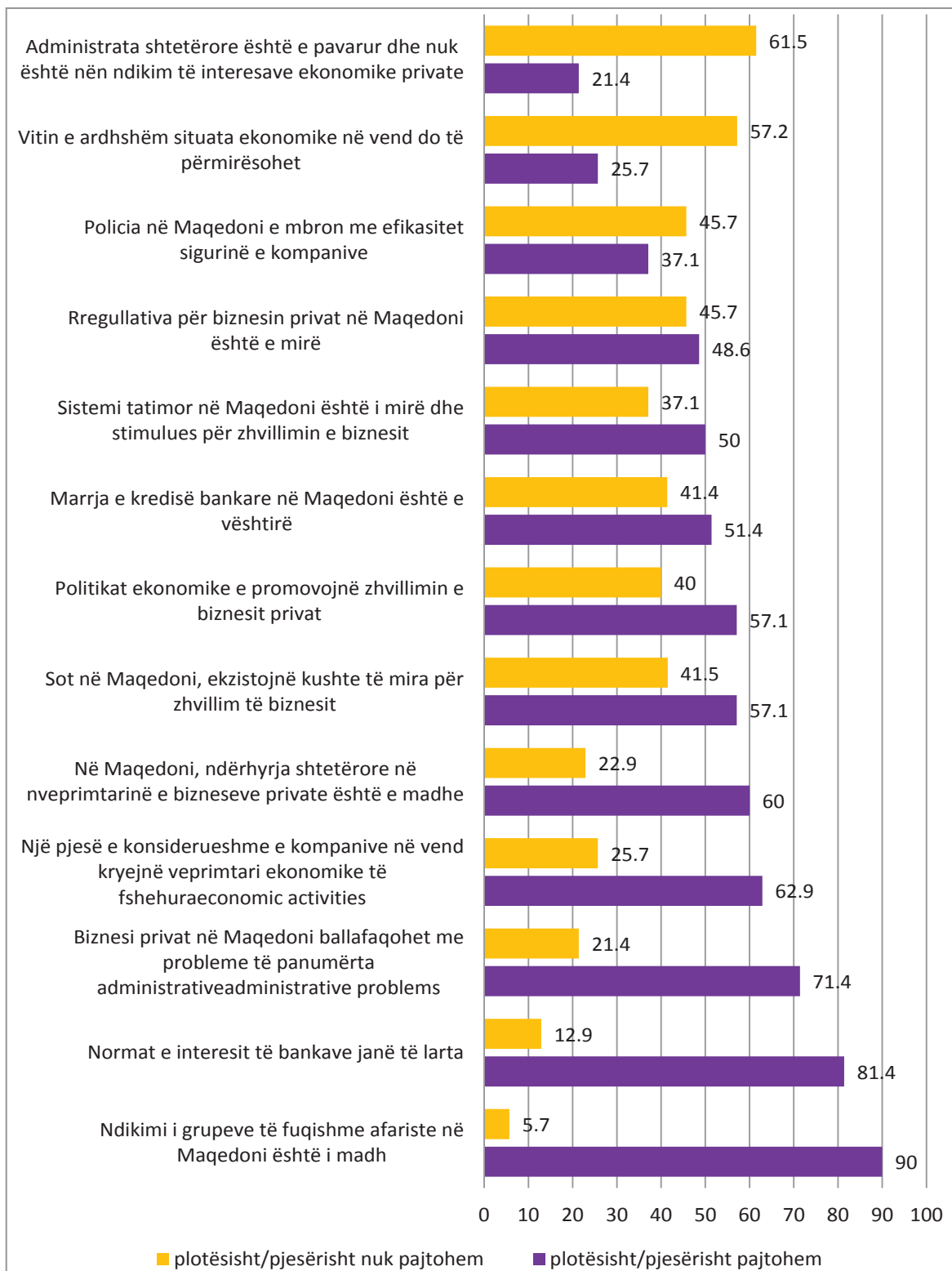

Nga ana tjetër, konkurrenca jokorrekte paraqet problem më të madh për

mikrokompanitë. Mikrokompanitë tashmë punojnë me margjina më të vogla të fitimit, capital reserve më të vogël, ndërsa prodhimeve dhe shërbimeve të tyre zakonisht iu mungojnë ekonomitë e shkallës që nënkuton se konkurrenca jokorrekte lehtësisht mund të pengojë dhe sfidojë veprimtaritë e tyre afariste.

Të dhënat tregojnë se problemet e bizneseve mund të përmbliidhen në tre burime kryesore: (1) bizneset e tjera që funksionojnë pjesërisht ose plotësisht e shkelin ligjin; (2) korrupsioni në administratë; dhe (3) gjendja e paqëndrueshme makroekonomike. Pasiqë thelbi i këtyre

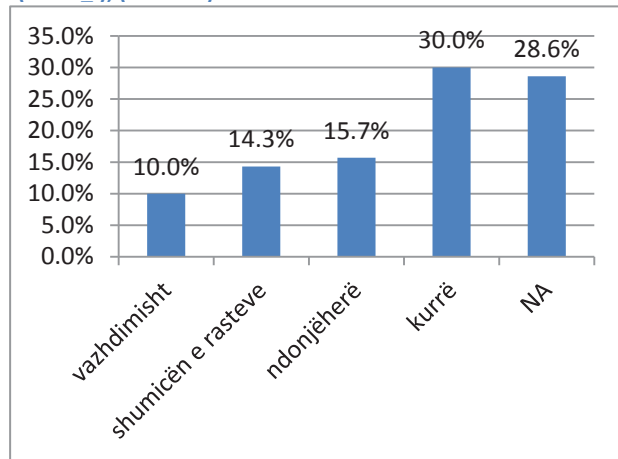
Figure 47 - Level of agreement with issues related to functioning of businesses (Q. C9) (business)

çështjeve është krejtësisht ndryshe, të gjitha duhet të adresohen veç e veç. Rrjedhimisht,

Figura 46 iu siguron politikëbërësve një hartë për përcaktimin e gjendjes aktuale, si dhe vlerësimin e politikave të tashme dhe të ardhshme pasi që tendencat mund të ndiqen ashtu siç përditësohen të dhënat. Përgjigjet e dy pyetjeve tregojnë dretëpërdrejtë, me hollësi, disa elemente të mjedisit afarist, të cilat janë përgjegjëse për kënaqësinë/pakënaqësinë e kompanive. Ashtu si në rastin e mëhershëm, kjo figurë mund të përdoret si hartë për krijim të politikave për arritjen e efikasitetit të mjedisit afarist dhe synimin e politikave të duhura. Të dhënat lënë të kuptohet se **mbizotëron kontrolli shtetëror në Maqedoni:**

Figura 48 - Realizimi i furnizimeve publike pa tender (P.C12_I), (afarizmi).

- **90% e kompanive pajtohen pjesërisht/plotësisht se 'ndikimi i grupeve të fuqishme afariste në Maqedoni është i madh'**
- Më shumë se 80% pajtohen pjesërisht/plotësisht se 'afarizmi privat ballafaqohet me problem administrative të panumërta që është në pajtim me 60% ose më shumë të anketuarve që besojnë se administrate shtetërore është e varur dhe nën ndikim të interesave ekonomike private.
- Më shumë se 60% pajtohen pjesërisht/plotësisht se ekziston ndërhyrje e madhe nga shteti në veprimtarinë e afarizmit privat.
- **Më shumë se 60% pajtohen pjesërisht/plotësisht se një pjesë e konsiderueshme e kompanive kryejnë veprimtari të fshehura ekonomike.**

Figura 49 -Realizimi i të hyrave dhe të dalave joligjore të mjeteve financiare (P.C12_K), (afarizmi).

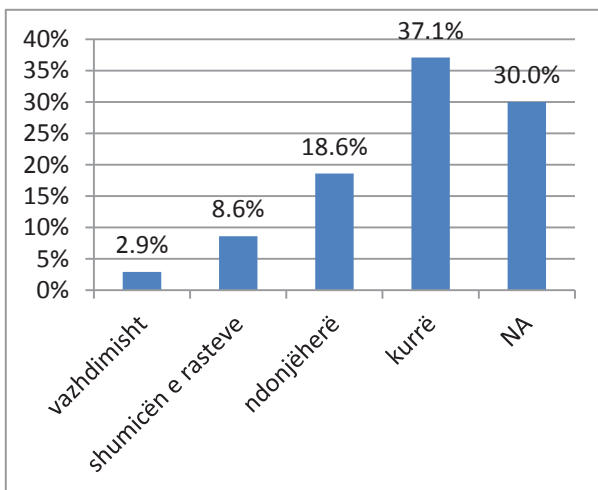
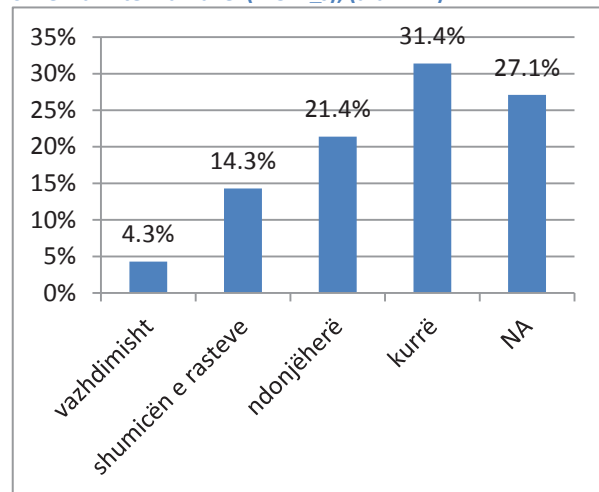

Figura 50 - Realizimi i marrëveshjeve në natyrë ose shkëmbim të mallrave (P.C12_J), (afarizmi)

- Më shumë se 80% pajtohen pjesërisht/plotësisht se normat e interesit të kredive janë të larta, gjë që e pengon qasjen e përgjithshme në kapital, e cila gjithashtu ishte theksuar si problem më i madh për afarizmin në vitet 2014-2015⁴⁹.

Nuk është shumë e zakonshme për kompanitë të paguajnë me para të gatshme kur bëhet fjalë për marrëveshje të mëdha me para të gatshme. Në fakt, vetëm 4% pohuan se ekziston praktikë e vazhdueshme e pagesës me para të gatshme, ndërsa 13% në shumicën e rasteve realizojnë pagesa me para të gatshme. Shumica e kompanive (37%) kurrë nuk realizojnë pagesa me para të gatshme për këto lloje të marrëveshjeve.

Kutia 5 – Metodatat më efikase për adresimin e ekonomisë së fshehur sipas Zyrës për të ardhura publike të Maqedonisë.
Burimi: Intervista të hollësishme me ZSHS-në

a. Metodatat më efikase të përgjithshme për adresimin e ekonomisë së fshehur janë:

- Informimin e subjekteve për regjistrimin e detyrueshëm të veprimtarisë së tyre ekonomike
- Ngritjen e vetëdijes për pagesën vullnetare të detyrimeve tatimore
- Ndhimë këshillëdhënëse gjatë regjistrimit dhe shlyerjen e detyrimeve
- Thjeshtësimin e procedurës për regjistrim dhe dorëzimin e formulareve për kthim të taksave.

b. Metodatat më efikase konkrete për adresimin e ekonomisë së fshehur janë:

1. **Funksionimi i “linjës telefonike 198 – denoncim të parregullësive”** dhe denoncim të parregullësive në mënyrë elektronike që ndihmon në lokalizimin e taksapaguesëve që kryejnë punë të padeklaruar.
2. **Realizim të vizitave të taksapaguesëve të paregjistruar tashmë të identifikuar** që ndihmon në edukimin dhe udhëzimin e taksapaguesëve për realizimin e drejtë të veprimtarisë së regjistruar.
3. **Futjen e një regjistri të taksapaguesëve të cilët kryejnë veprimtari të përkohshme.** E zgjeron shtritjen e grumbullimit të taksave nga taksapaguesit e paregjistruar, e legalizon veprimtarinë e tyre dhe siguron pagesën e taksave.
4. **Zbritjen e pragut për regjistrim për qëllime të TVSH-së** prej 2.000.000 MKD në 1.000.000 MKD (prej 33.000 EUR në 16.500 EUR). Me rritjen e numrit të taksapaguesëve të cilët kanë detyrim ligjor të regjistrohen për qëllime të TVSH-së, pati një ulje të subjekteve juridike të cilët nuk e kalkulojnë TVSH-në dhe kështu sigurohet konkurrenca korrekte në treg.
5. **Edukim fiskal për të rinjtë.** Realizimi i projektit Edukimi fiskal i të rinjve (nxënës të shkollave të mesme dhe student) i shpjegoi benefitet sociale pagimit të taksave me qëllim të krijimit të parakushteve reale për nxitjen e ndërgjegjësimit social të taksapaguesëve të ardhshëm.
6. **Realizimi i kontrolleve (inspektiveve) tatimore.** Përfshirë, por jo të kufizuar vetëm në: zbulimin e taksapaguesëve të paregjistruar, identifikimin e parregullësive, përcaktimin e pasaktë të bazës tatimore, etj.

Sa i përket veprimtarive të prokurimit, perceptimi i përfaqësuesëve të afarizmit është ai se përafërsisht një e treta e kompanive kurrë (30%) nuk realizojnë prokurime pa procedure të duhur tenderimi. Nga ana tjetër, gati gjysma (46%) e të anketurëve pohuan se kompanitë i anashkalojnë dispozitat ligjore kur bëhet fjalë për procedurat e tenderimit. Shumica e tyre i ikin procedurës së tenderimit vetëm ndonjëherë 15%, kurse 14,3% në shumicën e rasteve. Një pjesë e konsiderueshme prej 10% pohuan se kompanitë vazhdimisht realizojnë prokurime pa mos iu përmbajtur procedurave të përcaktuara ligjore të tenderimit.

⁴⁹ Forumi Ekonomik Botëror (WEF), Raporti për Konkurrueshmërinë Botërore 2014 – 2015. *Barrierat e bërjes së biznesit në Maqedoni*. Marrë nga: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2014-15/MKD.pdf>

Lidhur me pyetjen **“Sa shpesh kompanitë realizojnë marrëveshje në natyrë/shkëmbim të mallrave brenda sektorit tuaj?”** (Figura 50) përfaqësuesit e afarizmit pohuan se 31.4% e kompanive kurrë nuk realizojnë marrëveshje të këtilla. Të anketuarit deklaruan se 14% e kompanive realizojnë marrëveshje në natyrë ose shkëmbim të mallrave në shumicën e rasteve, kurse rreth 20% të kompanive e praktikojnë këtë lloj marrëveshjeje vetëm ndonjëherë. Sipas perceptimit të përfaqësuesëve të afarizmit, **të hyrat dhe të dalat joligjore të mjeteve financiare** (Figura 49) nuk është shumë e zakonshme në mesin e kompanive. Në fakt, deri në 37% konsiderojnë se kompanitë kurrë nuk realizojnë të hyra dhe të dala joligjore të mjeteve financiare, kurse një pjesë e konsiderueshme e vogël 18,6% ndonjëherë, kurse 8,6% nuk mendojnë kurrë se kompanitë realizojnë të hyra dhe të dala joligjore të mjeteve financiare.

8. Konkluzione dhe rekomandime

Maqedonia ka një **problem serioz** me madhësinë dhe përhapjen e ekonomisë së fshehur, si dhe komponentëve të llojllojshme të saj. Indeksi i ekonomisë së fshehur në këtë hulumtim ka konfirmuar se edhe sektori i afarizmit edhe ai i amvisërisë e perceptojnë ekonominë e fshehur si një pengesë të madhe për kryerjen e veprimtarive të tyre dhe si një **praktikë gjerësisht të pranuar**. Punësimi i fshehur është komponenta që dallohet si çështja më problematike dhe urgjente për t'u adresuar. Kjo veçanërisht vlen për **grupet më të rrezikuara, siç janë grupet me të ardhura të vogla, amvisëritë me të ardhura të vogla**, të cilët shpesh herë viktimizohen nëpërmjet punësimit të fshehur në sfondin e normës së papunësisë në vend. Një e treta e të punësuarëve nuk i deklarojnë plotësisht të ardhurat e tyre, kurse një tjetër 6% nuk kanë kontrata pune fare. Morali tatimor rritet sipas nivelit të të ardhurave, mirëpo madje dhe në nivelet më të larta sesa rroga mesatare në Ç1 2015, një e pesta e njerëzve kanë deklaruar se prap se prap do të përcaktohenin për të fshehur të ardhurat. **Kjo e fundit tregon se ekzistojnë problem strukturore afatgjate, të cilat kërkojnë durim, këmbëngulësi dhe vendosmëri për t'u adresuar**. Këto rezultate, përkundër mospërputhjeve të dukshme në burimet e të dhënave të ndryshme, janë në konformitet me rezultatet e Pyetësorit për fuqinë punëtore, Sistemit kombëtar për kalkulime të llogarive, si dhe me studime të tjera kombëtare, ndërkombëtare dhe akademike.

Qeveria e Maqedonisë e kupton problemin, dhe nën presion nga BE-ja, është angazhuar në masë të madhe për krijimin e politikave të veprimit për të adresuar ekonominë e fshehur. Duke e emëruar Ministrinë e Punës dhe Politikës Sociale si coordinator të planit të veprimit për luftimin e ekonomisë së fshehur qartë tregon të kuptuarit e qeverisë se punësimi i fshehtë është ai që kërkon vëmendje shumë urgjente. **Politika e përgjithsme ekonomike e qeverisë drejt uljes së normave tatimore dhe përmirësimit të procedurave për bërjen e biznesit meriton lëvdata pasi që duket se ka kontribuar në uljen e mospajtueshmërisë tatimore**. Mirëpo, autoritetet në Shkup duhet të rishqyrtojnë me kujdes strategjinë e tyre afatgjate, pasi që të ardhura e përgjithshme qeveritare kanë shënuar rënie graduale nën 30% të BPV-së pas vitit 2011, që paraqet një tregues shqetësues të **kapaciteteve të saja për të ofruar shërbime publike në të ardhmen**. Kjo nënkupton një ulje të vullshme të efikasitetit për ofrimin e të mirave publike, e cila duket se nuk do të materializohet.

Qeveria e Maqedonisë duhet të përshpejtojë përpjekjet e saj për adresimin e ekonomisë së fshehur **duke siguruar bashkëpunim dhe bashkërendim** ndërmjet institucioneve dhe ministrive kryesore, siç janë Ministria për punë dhe politikë sociale, Ministria e financave dhe Ministria e ekonomisë. Për më tepër, ekziston nevoja për një përfshirje më të madhe të **Parlamentit të Maqedonisë dhe partive politike** në gjetjen e zgjidhjeve afatgjate sepse duket se problem do të qëndrojë i njëjtë pa marrë parasysh strukturën qeveritare. **Partitë**

etnike shqiptare duhet veçanërisht të jenë aktive në ofrimin dhe përcjelljen e ideve sepse të dhënat tregojnë se çështja e ekonomisë së fshehur është më e përhapur në mesin e shoqërisë shqiptare. Edhe më e rëndësishme, këtu janë të përqendruara edhe grupet më të rrezikuara sociale. Zgjedhjet politike herët në vitin 2016 do të ofrojnë një platformë të përshtatshme për shkëmbimin e opinioneve dhe angazhimin me ide afatgjata rreth politikave për të adresuar ekonominë e fshehur.

Aleatë të rëndësishëm të Qeverisë së Maqedonisë në përpjekjet e saja për të adresuar ekonominë e fshehur duhet të jenë organizatat e shoqërisë qytetare, si dhe partnerët social. Rekomandohet që këto duhet ulur në një vend për t'u takuar dy deri katër herë në vit nën ombrellën e ministries udhëheqëse për të rishikuar përparimin e arritur dhe sigurimin e ideve të reja. Puna e tyre duhet të ndihmohet edhe nëpërmjet **themelimit të një mekanizmi të rregullt monitorimi**, siç është Indeksi i ekonomisë së fshehur, si dhe evaluime të politikave *ex ante* dhe *ex post*, duke u bazuar në **standardet më të mira të evaluimit të BE-së**. Delegacioni i BE-së gjithashtu duhet të përfshihet në punën e Task Forcës për të siguruar përkrahjen e BE-së dhe pjatueshmërinë me procesin e përgjithshëm të anëtarësimit në BE.

Ekonomia e fshehur është një dukuri shumë e ndërlikuar dhe **kërkon zgjidhje sistemike dhe të ndërlikuara** e jo vetëm fushata që synojnë manifestime të izoluara. **Formalizimi i bizneseve** gjithashtu mund të jetë një **proces i gjatë dhe i ndërlikuar që ndikon në strukturën e tregut, riekulibrimin e fuqisë së tregut të aktorëve dhe konsumatorëve ekzistues, si dhe punësimin**. Prandaj, qeveritë duhet t'i hartojnë politikat e tyre kundër ekonomisë së fshehur duke i pasur parasysh ndikimet mbi procesin dhe duke siguruar të jetë transparent dhe i drejtë. **Rradhitja e reformave** ka rëndësi supreme për kufizimin e kostos sociale të tranzicionit në ekonominë formale dhe parandalimit të përparësive jokorrekte për pronarët afarist, të cilët janë të afërt me zyrtarët e kontrollit dhe zbatimit të ligjit në krye të procesit të legalizimit. Me qëllim të hartimit dhe implementimit të një programi afatgjatë gjithëpërfshirës për adresimin e ekonomisë së fshehur, është me rëndësi që të ekzistojë:

- **Një system i përgjithshëm për matjen e ekonomisë së fshehur** i pranuar gjerësisht nga politikëbërësit, shoqatat afariste dhe shoqëria qytetare, i cili do të mundësojë një vlerësim të hollësishëm, besueshëm, vlefshëm, kohor dhe sensitive të ndryshimeve të dinamikës së saj, shkaqeve, koston dhe efektet. Indekset për ekonominë e fshehur mund të shërbejnë si përsëritja e parë drejt krijimit të një sistemi të tillë;
- Duhet të themelohet një **mekanizëm efikas ndërministror për bashkëpunim dhe bashkërendim publik privat** për të luftuar ekonominë e fshehur. Task Forca e propozuar nga CRPM dhe CSD për luftimin e ekonomisë së fshehur mund të shërbejë si një sekretariat për këtë mekanizëm. **Bashkërendimi duhet të planifikohet në nivele të ndryshme** – edhe **analitike** edhe **strategjike** (p.sh. me

Vlerësimin e kërcenimeve nga krimi i organizuar që implementohet rregullisht nga Ministria e punëve të brendshme) dhe **operative** (p.sh. me inspektime të njëkohshme nga njësi të ndryshme të kontrollit ose me shkëmbim të ndërsjellë të informacioneve;

- Task Forca për ekonominë e fshehur duhet të përpilojë **një strategji dhe plan veprimi me reforma të rradhitura në mënyrë të prështatshme** që të pranohen nga politikëbërësit, shoqatat afariste dhe shoqëria qytetare.
 - Plani i veprimit duhet të sigurojë **monitorim të rregullt të ekonomisë së fshehur** përballë implementimit të reformave me sistemin e matjes të përshkruar më lartë.
 - Plani i veprimit duhet të sigurojë analizë të kostos-benefitit dhe impaktit në strategjitë e llojllojshme të formalizimit, të cilat mund të zbatohen për të garantuar një proces transparent dhe të drejtë;
- Mekanizmi ndërministror për bashkëpunim dhe bashkërendim publik privat duhet të sigurojë **ndërveprueshmëri teknike dhe afariste ndërmjet sistemeve të informacionit** të të gjithëve të angazhuar në luftimin e ekonomisë së fshehur.

Ekonomia e Maqedonisë dhe konsumi shtëpiak në veçanti është shumë i varur nga remitancat, transferet familjare private, prodhimin e paevidentuar dhe shitjen e prodhimeve bujqësore me pakicë, si dhe ofrimin e shërbimeve të llojllojshme amvisërive dhe individëve, jashtë tregut formal. Megjthëse disa remitanca përdoren si investime, shumica e tyre shkon në ekonominë e fshehur, madje dhe në firma të paregjistruara (organizata familjare joformale të zejtarisë relativisht të përhapura). Një pjesë e konsiderueshme e të papunësuarëve afatgjatë janë në fakt të përfshirë në ekonominë e fshehur dhe/ose mbështeten drejtëpërdrejtë ose tërthorazi në remitanca dhe ekonomi të fshehur nëpërmjet të afërmit të tyre. Kështu, **një politikë pragmatike për nxitjen e shpërmarrësisë dhe investimeve në sektorin formal bazuar në remitanca** mund të kontribuojë në krijimin e vendeve të reja të punës, rritjen ekonomike dhe të zbus ekonominë e fshehur:

- Të përmirësojë mënyrën se si **vlerësohen dhe maten remitancat** nga autoritetet shtetërore, pasi që tranferet zyrtare (të kalkuluara nëpërmjet Sistemit ndërkombëtar për raportim të transaksioneve) paraqesin vetëm një pjesë të vogël (prap se prap një përqindje të madhe të BPV-së, 2,5%) të të gjitha remitancave;
- **Thjeshtësimi dhe zvogëlimi i kostos së transaksioneve** që ka të bëjë me remitancat me qëllim të zvogëlimit të fshehjes së tyre. Dërgimi i remitancave në shtëpi, zyrtarisht, është jashtëzakonisht i shtrenjtë dhe regresiv. Por, prap se prap, çfarëdo mënyrë që njerëzit gjejnë për të dërguar para në shtëpi mund të optimizohet me nidhmën e një sistemi financiar modern, ndërsa diferenca në kostomund të përdoret për qëllime productive sociale.

- Shumë remitanca po vijnë vetvetiu nga burime të ekonomisë së fshehur të vendit nikoqir (nuk habit fakti edhe nga sektorë të ngjashëm – ndërtimtari, kujdes për fëmijë dhe të moshuar, paga të ulëta dhe me shkathtësi të ulëta në shërbime, transport, prostitucion, etj.). Prandaj, është i nevojshëm bashkëpunimi **ndërmjet autoriteteve kombëtare veçanërisht Brenda BE-së për të luftuar ekonominë e fshehur në raste të shtete individuale.**
- **Përkushtim të fuqishëm politik në përkrahje të projekteve për diasporën –** qofshin biznese fillestare, qendra për përkrahje të afarizmit ose filantropi e pastër. Porosinë që politikanët dhe organizatat e shoqërisë qytetare duhet t’ua përcjellin pranuesëve dhe dërguesëve të remitancave është se **angazhimi si investitorë dhe mentorë në afarizmin e Maqedonisë kontribuon më mirë sesa vetëm dërgimi i parave të gatshme.**
- Madje edhe në raste kur dërguesi nuk ka përvojë dhe shkathtësi të mjaftueshme për të pasur atë rol (investitor, mentor) dhe nuk ka mjaft financa për të investuar, por ka mjaftueshëm për të mbështetur familjen e tij, qeveria mund të ndihmoj duke:
 - **Garantuar kursimet e diasporës madje dhe remitancave** (bono për diasporën) të cilat mund të përdoren për të financuar projekte të përgjegjshme sociale private ose publike. Qeveritë e Indisë dhe Kinës e kanë arritur këtë me sukses, së bashku me shtete të tjera në zhvillim.
 - **Siguruar trajnime të nevojshme (ose financuar ato trajnime) të personelit** dhe shërbimet e nevojshme këshillëdhënëse nëpërmjet biznes inkubatorëve për bizneset fillestare nga diaspora, të cilët do të dëshironin të ndihmojnë familjet ose vartësit e tyre të fillojnë një biznes me ndihmën e tyre. Thëks të veçantë dhe përkrahje duhet kushtuar iniciativës e cila do të formalizonte bizneset e paregjistruara dhe në përgjithësi, do të zvogëlonte ekonominë e fshehur.
- **Zhvilluar skema të bashkëfinancimit për angazhimin e të papunëve** me lloje të ndryshme të përkrahjes dhe projekteve (papunësinë e të rinjve, papunësinë afatgjate, etj.). Papunësia afatgjate tashmë është shndërruar në humbje permanente të aftësisë për punë për shumicën e këtij grupi, e cila gjë kërkon përkrahje të vazhdueshme sociale qeveritare.
- **Përmirësuar normën e suksesit të programeve të destinuara për punësimin e pjesëtarëve të grupeve të rrezikuara (shfrytëzuesit e ndihmës sociale dhe të papunët romë) nëpërmjet bashkëpunimit me partnerë të jashtëm social dhe OJQ.** Agjencia e punësimit ka krijuar një përvojë të mirë për implementimin e programeve të ndryshme për punësim. Mirëpo, ekzistojnë disa mangësi të caktuara në gjenerimin e punësimeve të sukseshme, veçanërisht në mesin e

grupeve më të rrezikuara të cilët janë furnizuesit dhe ofruesit më të shpeshtë të veprimtarive të ekonomisë së fshehur. Subvencionimi i punësimit të shfrytëzuesëve të ndihmës sociale dhe integrimi i popullsisë romë në ekonominë formale është e rëndësishme për zvogëlimin e tensioneve sociale.

- **Patur përkushtim të fuqishëm politik për luftimin e pabarazisë në të ardhura** në nivel kombëtar e sidomos rajonal lidhur me grupet e rrezikuara (grupet me të ardhura të ulëta, me arsim të ulët, gratë, të papunësuarit afatgjatë, etnicitetet). Agjendat e partive politike duhet të pasqyrojnë një strategji të qartë për zvogëlimin e pabarazisë në të ardhura në mesin e elektorateve të tyre përkatëse, të cilat shkojnë përtej punësimit proporcional të grupeve etnike në administratën publike e të cilat rrjedhin nga Marrëveshja Kornizë e Ohrit në vitin 2001 (MKO). Megjithëse këto parakushtet përmirësojnë pozitën e përgjithshme të grupeve etnike në Maqedoni, prap se prap tregojnë mungesë të fokusit në grupet e rrezikuara, e cila edhe më shumë përkeqësohet nga korrupsioni dhe klientelizmi që e dëmton sistemin politik dhe shoqërinë në tërësi.

Maqedonia ka një **sistem tatimor relativisht të thjeshtë** dhe norma tatimore relativisht të ulëta për tatim fitimin dhe tatimin mbi të ardhurat, si dhe për TVSH-në edhe pse shërbimi tatimor mbetet rigjid, ashtu si mbetet e lartë përqindja e bizneseve të pakënaqura me disa aspekte të sistemit tatimor. Mirëpo, kontributet për sigurim social janë në problem në vete sepse njerëzit në masë të madhe konsiderojnë se nuk e marrin mbrojtjen e duhur sociale për të cilën (duhet të) paguajnë. Kapaku për sigurim social është shumë më i lartë sesa i Bullgarisë (afër dyfishit), krahasuar me rrogën mesatare, dhe gjithashtu dhe norma është më e lartë, prandaj ekziston një stimul i madh për të mos deklaruar rrogat e plota ose të pjesërishtme. Është me rëndësi që autoritetet të përqendrohen në gjetjen e një ekuilibri afatgjatë, i cili do të kërkonte më pak ndërhyrje më vonë, madje dhe nëse kërkon përkrahje më të forte të buxhetit për momentin. Më poshtë është dhënë një listë e ideve e cila mund të ndihmojë në lehtësimin e gjendjes me mospagimin e sigurimit social:

- **Të rritet gatishëria për pajtueshmëri tatimore:** Sigurimi social aktualisht nuk ia vlen paguhet sipas perceptimit të punëdhënësve dhe punëtorëve privat dhe kjo është një faktor vendimtar për evazion. Zvogëlimi konstant i kapakut dhe normave të sigurimit social merrtjen e bazës së atyre që paguajnë mund të jetë i dobishëm. Aktualisht, duket se sistemi pensional funksionon mirë fillimisht për zyrtarët e privilegjuar publik dhe drejtuesit e sipërmarrjeve shoqërore. Të dhënat nga Maqedonia tashmë sugjerojnë se zvogëlimi i normave për sigurim social mund, në fakt, të rris të ardhurat nëpërmjet pajtueshmërisë më të madhe tatimore⁵⁰.

⁵⁰ Shurkov, E, Mickovska R.A. , (2014) “Gjuetia e hijeve – Dinamike e evazionit tatimor në Maqedoni” Policy Brief nr. 33, dhjetor 2014. Marrë nga: http://www.crpm.org.mk/wp-content/uploads/2015/03/PolicyBrief33_ENG.pdf

- **Të rriten kapacitetet e administratës** për të zbuluar mospaguesit dhe për të mbledhur borxhet e saj. Kjo mund të përfshijë futjen në zbatim të një sistemi për menaxhim me rrezikun (inspektime selektive të atyre që kanë ndikim më të madh të mundshëm negativ), mirëpo masa më e rëndësishme do të ishte të bashkohet administrimi tatimor me atë që është përgjegjëse për grumbullimin e kontributeve për sigurim social.
- Ekzistimi i **përrjashtimeve të llojllojshme në bazën tatimore për TVSH është një stimul i fuqishëm për mashtrim me TVSH-në**, kështu zgjerimi dhe harmonizimi i bazës tatimore do të shërbente si një instrument i rëndësishëm për të kufizuar ekonominë e fshehur.
- **Të përshpejtohet rimbursimi i TVSH-së** në përputhje me ndërveprueshmërinë e rritur institucionale dhe shkëmbimin e të dhënave. Sipas mendimit të kompanive, rimbursimi i TVSH-së po vonohet shumë dhe e rrit ngarkesën e përgjithshme financiare dhe administrative të kompanive, kështu duke e rritur stimulin për të vepruar brenda ekonomisë joformale.
- **Të shfuqizohet taksa mbi firmat (firmarina)**, e cila edhe pse nuk është e lartë, krijon shumë huti dhe frustracione. Taksa mbi firmat është një taksë e sheshtë që paguhet nga firmat, pa dallim madhësisë së firmës, punëtorëve ose xhiros. Në mënyrë alternative, politikëbërësit mund të konsiderojnë mundësinë e pagesave gjysmë vjetore, tremujorshë me këste me qëllim të shpërndarjes së ngarkesës në një periudhë kohore më të gjatë, si dhe të zbus efektet e saj negative sidomos mbi mikro bizneset, të cilat kanë nevojë për më shumë kohë për të grumbulluar të ardhura dhe fitim.
- **Të investohet në Administrimin e ri të propozuar tatimor pa formularë** (sistem i ri IT për Zyrën e të ardhurave publike). Në pajtim me Studimin, do të nevojitet një investim prej 5 milion EURO për tre vite të njëpasnjëshme për të zhvilluar këtë system. Kjo tregon se, në pajtim me përvojën e implementimit të sistemeve të tilla në administrata të tjera tatimore, sistemi i ri IT me vetëm 1% të rritjes së taksave dhe kontributeve, kthimi i investimit paguhet menjëherë pas vitit të parë të implementimit të sistemit të ri IT. Sistemi i ri duhet të rris efikasitetin dhe ndërveprueshmërinë e agjencive të ndryshme.

Fshehja e importeve tek doganata është një ndër veprimtaritë e më të fuqishme të ekonomisë së fshehur, e cila siguron fitim të shpejtë për shkelësit, por dhe dërgon valë tronditëse të joformalitetit drejt vlerës dhe zinxhirit të shitjes me pakicë. Gjendja e doganave të Maqedonisë tregon disa treguesë alarmues. Qytetarët dhe afaristët e perceptojnë si shumë të lartë korrupsionin në dogana. Statistikat krahasuese dëshmojnë se, për shembull, vetëm 67% e mallit të eksportuar zyrtarisht nga Greqia në Maqedoni në vitin 2014 (siç raportojnë doganat greke) është importuar zyrtarisht në Maqedoni nga

Greqia (siç raportojnë doganat e Maqedonisë)⁵¹. Kufizimi i importit të fshehur në Maqedoni mund të arrihet nëpërmjet:

- **Të theksohen lidhjet ndërmjet trafikimit&kontrabandës dhe financimit të partive politike nëpërmjet kursimeve të paligjshme nga taksat dhe detyrimet e importit.** Importi i fshehur mund të gjurmohet deri tek grupe konkrete të mallrave, e pastaj mund të lidhet me importuesit kryesorë të përfshirë dhe nëse kanë financa nga partia ose lidhje familjare me vendimmarrësit. Megjithëse baza e të dhënave ComExt ka qenë gjithmonë publike, ajo rrallë herë apo aspak nuk përdoret nga gazetarët investigativ, zyrtarët e doganave, agjencia për të ardhura ose zyrtarët e zbatimit të ligjit.
- **Të imlementohen rotacione (rotacion të zyrtarëve, rotacion të turneve, kontrole të rastësishme të krijuara nga kompjuteri) në Dogana për të parandaluar zakonet e marrëdhënies korruptive ndërmjet zyrtarëve doganor dhe shoferëve të kamionëve/kompanive.** Të futen kontrole të rastësishme nga njësitë mobile, të pavetëdijshëm se çfarë do të kontrollojnë, itinerare të rastësishme, etj.
- **Të forcohen programet** për informatorë në tërë shtetin dhe në organet doganore. Ky program brenda doganave duhet të sinkronizohet me menaxhimin e rotacioneve, kontroleve të rastësishme dhe kjo mund të ketë efekt të konsiderueshëm në parandalimin e korrupsionit dhe fshehjes.
- **Të futen sisteme IT të sofistikuara,** të cilat mund të lidhin doganat e Maqedonisë, por gjithashtu dhe me fqinjët e tyre për të patur të dhëna reale dhe zbulim automatik të mashtrimeve, si dhe të etiketohen me të kuqe importuesit ose importi.
- **Inspektorati shtetëror i punës (ISHP) duhet të krijojë një sistem raportimi që është kompatibil me softuerin dhe sistemet kryesore për menaxhim me të dhëna.** Një shikim më i hollësishëm i parregullësisve që i zbulojnë siç janë punëtorët e paregjistruar, pagat e papaguara, pagat në zarf, etj., si dhe kontekstin në të cilin ndodhin, mund t'u jep analistëve dhe këshilltarëve pranë MPPS-së dhe AP-së, si dhe hulumtuesëve të jashtëm, një instrument të fuqishëm për analiza gjithëpërfshirëse të tregut të punës dhe parregullësisve të tij, të cilat mund të ndërliken me ekonominë e fshehur. Mirëpo, ky sistem raportimi duhet të jetë kompatibil dhe të pranohet edhe nga institucionet dhe agjencitë përkatëse që ofrojnë të dhëna publike për aktivitetet e tyre, siç janë Policia financiare (PF), Inspektorati shtetëror i tregut (ISHT), Doganat, etj. Ky kompatibilitet për menaxhim me të dhëna ndërmjet institucioneve do të rrisë ndërveprueshmërinë e tyre, si dhe do iu mundësojë hulumtuesëve të dhëna të

⁵¹ Siç është marrë nga databaza ComExt e Eurostat: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/newxtweb/>

bollshme të cilat mund të shpiejnë në rekomandime më të shpejta për politika, evaluime të politikave të bazuara në fakte, si dhe të dhëna dhe informacione kthyesë për avancimin e implementimit të politikave, e cila është vërë në dukje si problem i vazhdueshëm në Raportin e progresit të BE-së.

- **Policia financiare (PF) duhet të implementojë sistemin e njëjtë për menaxhim me të dhëna sikur dhe ISHP-ja dhe të sigurojë shkëmbim të dhënash me Zyrën për të ardhura publike (ZAP).** Për më tepër, ajo duhet të zhvillojë një sistem për shkëmbim të dhënash me gjykata, të cilat i procedojnë rastet e autorëve të krimeve/kundërvajtjeve, sidomos në drejtim të të ardhurave të humbura dhe tarifave të grumbulluara. ZAP-i mund të ketë një rol udhëheqës në krijimin e lidhjes ndërmjet PF-së dhe gjykatave për shkak të përvojës së tyre të madhe në shkëmbimin e të dhënave dhe në implementimin e sistemeve të raportimit dhe menaxhimit me të dhëna. Këto të dhëna do të sigurojnë njohuri për shtritjen e këtyre krimeve, si dhe për efikasitetin e PF-së dhe gjykatave në procedimin e rasteve të tilla, e cila është e rëndësishme për dekurajimin e krimeve të reja dhe inkurajimin e moralit tatimor.

Maqedonia, sikur dhe shumica e shteteve të BE-27, zbaton masa që synojnë punën e padeklaruar dhe evazionin tatimor, të cilat **kryesisht përqendrohen në masa represive dhe ndëshkimore**, përveç disa masave të paradokohshme që synonin formalizimin e punës dhe bizneseve. QeM duhet të konsiderojë, së pari, **ndryshimin e ekuilibrit ndërmjet masave ekzistuese ndëshkimore** (gjoba ndëshkimore progresive) dhe së dyti, **ekuilibrin ndërmjet masave ndëshkimore dhe lehtësimeve**. Bizneset pohojnë se mungojnë lehtësime – duke theksuar se kjo është arsyeja kryesore për të fshehur veprimtarinë ekonomike. Së bashku me masat parandaluese siç janë **masat më të avancuara për edukim dhe përhapje që synojnë grupet më të rrezikuara** duhet të jenë në gjendje të rindërtohet ekuilibri i masave në favour të mundësisit të formalizimit.

Mirëpo, ekziston **mungesë evidente e evaluimit të masave dhe politikave të llojllojshme**, sidomos vlerësime të hollësishme të cilat shkojnë përtej treguesëve themelor numerik. Kjo, në shkëmbim, parandalon vlerësimet më valide të efektivitetit të politikave të ndryshme dhe masave konkrete. **Politikëbërja bazuar në fakte është domosdoshmëri për të arritur ekuilibrin e përshtatshëm ndërmjet masave ndëshkimore, parandaluese dhe lehtësuese.**

Në fund, por jo më pak e rëndësishme, **paparashikueshmëria e ligjeve** është paraqitur si një **problem i madh** nga më shumë se gjysma e bizneseve. Kjo duhet të shërbejë si një tregues i rëndësishëm për qeverinë dhe politikëbërësit. **Ndryshimet e shpeshta dhe të thella nuk iu mundësojnë kohë të mjaftueshme bizneseve të përshtaten dhe më vonë plotësisht t'i zbatojnë ligjet e reja, përkundër gatishmërisë së tyre për të bërë atë.**

Shtojcat

1. Metodologjia dhe karakteristikat e mostrave

Të dhënat në këtë raport janë marrur kryesisht nga dy pyetëtorët reprezentativ kombëtar, të cilat CRPM-ja i realizoi gjatë muajit tetor të vitit 2014.

Mostra e **pyetëtorit të popullsisë** u bazua në regjistrimin e popullsisë së vitit 2002 dhe u realizua në tërë territorin e Maqedonisë nëpërmjet intervistave të drejtëpërdrejta që zgjatnin 30 deri 40 minuta. Pyetëtori u përshtat sipas pyetëtorit të popullsisë të CSD-së në Bullgari për të siguruar krahasueshmërinë e rezultateve. Përderisa disa pyetje të caktuara u përshtatën për kontekstin e Maqedonisë, u shtuan dhe pyetje plotësuese me qëllim të të përfshirjes së të gjitha niveleve të shoqërisë së Maqedonisë dhe politikave lokale. Përbëhej prej dy pjesëve: ekonominë e fshehur dhe informacionet e përgjithshme demografike. Pjesa për ekonominë e fshehur përbëhej prej pesë nënpjesëve: mallra dhe shërbime; shpenzime dhe kursime; perceptimet rreth ekonomisë së fshehur; punësimi; dhe tatimet. Pyetjet e reflektuan përvojën aktuale të të anketuarëve për ekonominë e fshehur, duke e ndjekur qasjen e viktimizimit dhe perceptimeve të tyre për këtë dukuri. Indekset për ekonominë e fshehur bazohen kryesisht në përvojën aktuale të pyetjeve të pyetëtorit.

Pyetëtori për afarizmin u realizua në tërë territorin e Maqedonisë, nëpërmjet një pyetëtori në terren dhe një mostre të përpiluar në bazë të të dhënave për strukturën e kompanive në Maqedoni, sipas madhësisë, sektorit dhe shpërndarjes rajonale, që ishin të qasshme në Zyrën shtetërore të statistikave, raporti për afarizmin aktiv.⁵² Pyetëtori përbëhej prej gjashtë pjesëve: informacione themelore; perceptime të përgjithshme për temën dhe manifestimet e ekonomisë së fshehur; tatimet, perceptime konkrete për manifestimet e ekonomisë së fshehur; veprimtaria e doganave në relacion me importin/eksportin e mallrave; pagesat në natyrë/kompensimet, si dhe dhënia e dokumentacionit kontabilist.

Pyetëtorin e përpiloi CSD-ja, pas përvojës së krijuar në Bullgari për të siguruar krahasueshmërinë e të dhënave dhe u pranua dhe pilotua nga CRPM. Intervista të drejtëpërdrejta u realizuan me çdo përfaqësues të kompanisë që zgjatnin prej 40 deri 60 minuta. Kompanitë u pyetën të vlerësojnë degën ose sektorin e tyre të veprimtarisë ekonomike (ashtu si e kuptonin ata – me ata lojtarë referent të tregut me të cilët konkurrojnë) nga pikëpamja e karakteristikave të ndryshme të ekonomisë së fshehur në vend të pyetjeve direkte për sjelljen e tyre si përfaqësuesë më të mirë për matjen e fshehjes.

⁵² Databaza e Zyrës shtetërore të statistikave për subjektet aktive afariste. E gjeni në adresën e shkurtuar të URL-së: <http://goo.gl/xlrJ3Z>

Të dhënat e pyetësorëve u futën në databazat e SPSS dhe u përpunuan duke e përdorur SPSS-në.

a. Pyetësi për popullsinë: karakteristikat e mostrës

Mostra për popullsinë përbënte 1116 të anketuar, me karakteristika kombëtare të përfaqësimit në Republikën e Maqedonisë. 52,1% e të anketurëve ishin meshkuj dhe 47,9% femra. 35,8% ishin në moshë prej 18-34 vjeç, 36,9% 35-54 vjeç dhe 27,3% 55 vjeç e më shumë.

Sa i përket nivelit arsimor, 2,2% ishin me arsim më të ulët se ai fillor, 15,4% - arsim fillor, 48,7% arsim të mesëm, 8% të lartë dhe 25,4% arsim universitar.

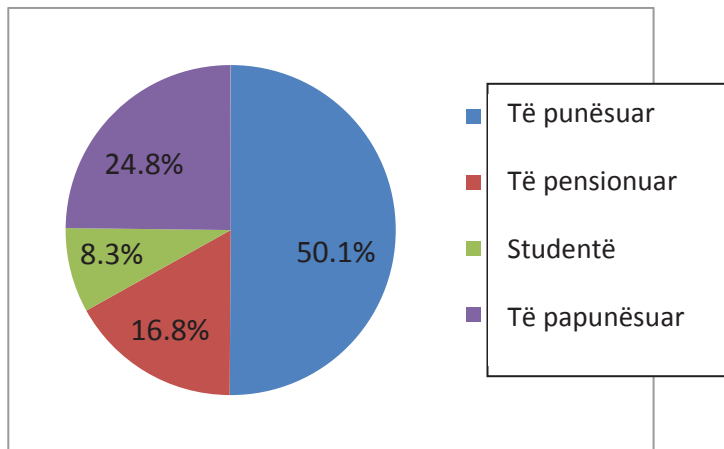
Sa i përket gjendjes martesore, 27.5% ishin beqarë/e, 63.2% të martuar ose jetonin me partner, 1.6%- të divorcuar dhe 7.4% ve.

Sipas përkatësisë etnike, 68,4% ishim maqedonas etnik, 22,8%

shqiptarë etnik, 2,4% turq etnik, 2,7% romë, 1,7% serb etnik, dhe 2% grupe tjera etnike. 23,2% jetonin në Shkup, 25,5% në qytet të madh, 16,1% në qytet të vogël dhe 35% në zonë rurale.

Sipas veprimtarisë ekonomike, shumica (50,1%) ishin të punësuar, 24,8% të papunësuar, 16,8% të pensionuar dhe 8,3% studentë.

Figura 51 – Intervista sipas statusit të tyre ekonomik (P. D7_7) (popullsia).

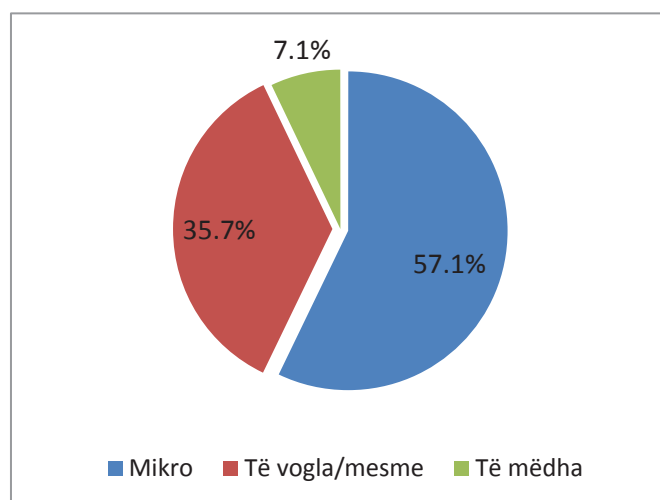

a. Pyetësi për afarizmin: karakteristikat e mostrës

Megjithëse mostra duket e vogël (70 kompani të intervistuar), CRPM-ja ka arsye të mjaftueshme të pranojë vlefshmërinë dhe besueshmërinë e rezultateve kryesisht për

shkak të strukturës sektoriale të mostrës se të intervistuarit ishin vendim-marrës kryesorë ose pronarë/partnerë. Mostra më të mëdha shpesh herë realizohen në kurriz të dy faktorëve: a) arritjen e personelit në nivel më të ulët, të cilët nuk janë të gatshëm ose të rehatshëm të flasin për çështje të ndieshme si ekonomia e fshehur ose anashkalimi; dhe/ose b) arritja kryesisht e tregtarëve individ dhe kompanive që përfaqësojnë një

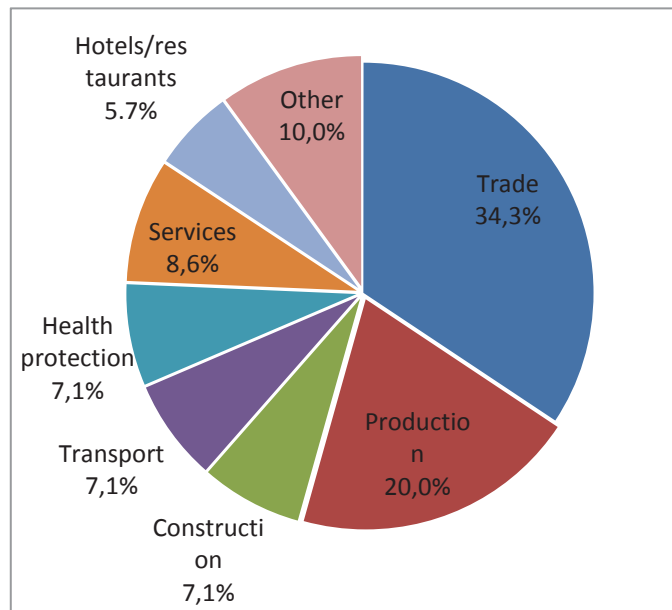
Figura 52 – Struktura e kompanive të intervistuar sipas madhësisë së tyre (afarizmi).

formë të vetëpunësimit dhe vlerësimet e tyre janë më pranë popullsisë së përgjithshme sesa me kompanitë e sektorit. Janë bërë dhe analiza të tjera të ngjashme bazuar në mostra të krahasueshme, siç është vlerësimi për taksën e sheshtë nga Stojkov, Nikolov dhe Smilevski (2008), e bërë sipas mostrës për 100 kompani, të cilat kanë prodhuar rezultate të shëndosha.

Nga 70 kompani të intervistuar, 40 prej tyre (57,1%) ishin mikrokompani me 1-10 punëtorë, 25 (35,7%) ishin sipërmarrje të vogla dhe të mesme me 11-250 punëtorë dhe 5 (7,1%) ishin të mëdhaja me mbi 251 punëtorë. Madhësia e kompanive duket e njëanshme për kompanitë e mëdha, mirëpo pyetësi më së miri i përshtatet ekonomisë sipas

Figura 53 – Ndarja e kompanive sipas sektorit të tyre (afarizmi).

xhiros së krijuar dhe kriterëve për vlerë të shtuar dhe kështu, do të jepte të dhëna më të vlefshme dhe të besueshme lidhur me ekonominë e fshehur.

Rreth një e treta (34.3%) ishin nga sektori i 'tregtisë' në kombinim me kompani të vogla dhe të mëdha tregtare, 20% nga 'prodhimi', 7,1% ndërtimi, transporti dhe mbrojtja shëndetësore, 8,6% shërbime, 5,7% hotele/ristorante dhe 10% nga sektorë të tjerë (shih Figura 53).

Shumica e përfaqësuesëve të intervistuar ishin pronarë (42,9%) dhe drejtorë (28,6%) të kompanive, 12,9% ishin menaxherë sektori, kurse të tjerët partnerë, anëtarë të bordeve ekzekutive, menaxherë financiarë dhe të tjerë. Sa i përket statusit juridik, shumica (67%) ishin kompani me përgjegjësi të kufizuar, 7,1% tregtarë individ, 7,1% aksionarë në kompani dhe 18,6% kishin status tjetër juridik.

Më pak se një e treta e kompanive (31,4%) deklaruan se janë anëtarë të shoqatave afariste ose grupeve të lobimit. Kjo ka të bëjë me madhësinë e kompanisë. Ndërsa të gjitha kompanitë më të mëdhaja dhe disi më pak se gjysma e sipërmarrjeve të vogla dhe të mesme deklaruan se janë anëtarë, më pak se një e katërta e mikrokompanive janë të anëtarësuar në shoqata të tilla.

Literatura

- **Danielsson, A.** (2015). Field notes on informality's culture of ubiquity: Recognition and symbolic power within informal economic practices in Kosovo, in Morris, J., & Polese, A. (Eds.). (2015). *Informal Economies in Post-Socialist Spaces: Practices, Institutions and Networks*. Palgrave Macmillan, pp.117-138
- **Dekker et al.**, (2010) *Joining up in the fight against undeclared work in the European Union*, DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Brussels. _Date accessed 29 June 2015.
- **Dzhekova et al.**, (2014) *Tackling the undeclared economy in Macedonia FYR*, University of Sheffield. http://www.grey-project.group.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2014/08/WP3-Tackling-the-Undeclared-Economy-in-FYROM_10072014.pdf Date accessed 29 June 2015.
- **Dzhekova et al.**, (2013) *'Out of the shadows: developing capacities and capabilities for tackling undeclared work in Bulgaria, Croatia and FYR Macedonia'* http://cordis.europa.eu/project/rcn/110102_en.html Date accessed 30 June 2015.
- **Chen, Martha, Alter** (2012). *The Informal Economy: Definitions, Theories and Policies*. Retrieved online on 07.03.13 from: http://wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/Chen_WIEGO_WP1.pdf
- **CSD** (2000) CSD Reports N6: *Corruption and Trafficking: Monitoring and Prevention*, Center for the Study of Democracy, Sofia, 2000
- **CSD** (2002) CSD Reports N10: *Smuggling in Southeast Europe*, Center for the Study of Democracy, Sofia, 2002
- **CSD** (2004) CSD Reports N15: *Transportation, Smuggling and Organized Crime*, Center for the Study of Democracy, Sofia, 2004
- **Elgin, C. and Öztunali, O.** (2012) *Shadow Economies around the World: Model Based Estimates*. Istanbul: Bogazici University, Department of Economics.
- **EU Inside** (2014) <http://www.euinside.eu/en/news/western-balkan-countries-suffer-high-unemployment-lack-of-reforms> Date accessed 30 June 2015.
- **Eurostat News Release**, 01.07.2014, Euro Indicators October 2014. Retrieved from: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6033691/3-31102014-BP-EN.PDF/fb5a7034-d11b-498c-b997-43a691c85c8f>
- **Eurofound** (2008) *Tackling undeclared work in the Former Yugoslav Republic of Macedonia* https://www.sheffield.ac.uk/polopoly_fs/1.278539!/file/EF13248EN-macedonia.pdf Date accessed 29 June 2015.
- **European Commission** (2006) *Country profile: Macedonia* http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia/economic_profile_en.htm Date accessed 1 July 2015.
- **European Commission Communication** COM(2007) 628 final. Retrieved from: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0628:FIN:EN:PDF>
- **Fajnzylber, P. and Maloney, W.** (2007) Informality, Productivity and the Firm, in Morris, J., & Polese, A. (Eds.). (2015). *Informal Economies in Post-Socialist Spaces: Practices, Institutions and Networks*. Palgrave Macmillan, pp. 157-178
- **Feige, E. L.** (1979). How big is the irregular economy? *Challenge*, 5-13.

- **Garvanlieva, V., Andonov, V., Nikolov, M.** (2012) *Shadow Economy in Macedonia*, Centre for Economic Analysis. http://www.cea.org.mk/documents/studii/CEA%20SHADOW%20ECONOMY%20IN%20MACEDONIA%20FINAL_4.pdf Date accessed 29 June 2015.
- **Grey Economy Action Plan** (2014), MLSP, 2013
- **Helsinki Committee of RM**, 2014, *Analysis: Between Implementation and Reality of the National Strategy for Roma Inclusion – Roma Decade 2005-2015*,
- **Hudson et al.**, (2012) *Evaluating the Impact of the Informal Economy on Businesses in South East Europe* <http://opus.bath.ac.uk/31397/> Date accessed 29 June 2015.
- **International Monetary Fund** (2015) *The Western Balkans 15 Years of Economic Transition* http://www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2015/eur/eng/pdf/erei_sr_030915.pdf Date accessed 1 July 2015.
- **International Monetary Fund (2014)** Former Yugoslav Republic of Macedonia, IMF Country report No 14/232, July 2014. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2014/cr14232.pdf> Date accessed 3 July 2015
- **International Labour Organisation** (2013). *Labour inspections and undeclared work in the eu*. Retrieved from: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/publication/wcms_220021.pdf
- **International Labour Organisation** (2011b) *Labour inspection country profile: The former Yugoslav Republic of Macedonia*. Geneva: ILO [Online]. Retrieved from: http://www.ilo.org/labadmin/info/WCMS_114938/lang--en/index.htm
- **Internet World Stats** (2014), retrieved from: <http://www.internetworldstats.com/stats9.htm>
- **Kadievaska-Vojnovik, Maja.** (2014) **Prospects of the Macedonian Economy in 2015**, available at <http://www.bis.org/review/r150112f.htm> [accessed July 14, 2015]
- **Mickovska R. A; Shurkov E.** *Background Analysis on the Spread and Trends of the Hidden Economy in Macedonia* (CRPM/CSD 2014). Retrieved from: <http://www.crpm.org.mk/?p=13971> (p.55-56)
- **Mojsoska-Blazevski, N.** (2011) *Supporting strategies to recover from the crisis in south eastern Europe: Country Assessment Report: The former Yugoslav Republic of Macedonia*. Geneva: ILO. Retrieved on 10.05.2014 from: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/publication/wcms_167032.pdf
- **Morris, J., & Polese, A.** (Eds.). (2015). *Informal Economies in Post-Socialist Spaces: Practices, Institutions and Networks*. Palgrave Macmillan.
- **Nikolov et al.** 2012, *Shadow Economy in Macedonia*, Centre for Economic Analysis (CEA) http://www.cea.org.mk/documents/studii/CEA%20SHADOW%20ECONOMY%20IN%20MACEDONIA%20FINAL_4.pdf
- **Nenovski, Tome;** (2012) “The Grey Economy in Macedonia: Macroeconomic Aspects, Implications and Possible Problem Solutions”, (20 Journal of Sustainable Development, Vol. 5, Issue 10, March 2014. Retrieved from: <http://www.fbe.edu.mk/JoSDv10.pdf>
- **Nonchev et.al.**, (2011) “The Hidden Economy in Bulgaria and the Global Economic Crisis”, Center for the Study of Democracy, Sofia, 2011.
- **Novkovska, B.** (2008) *Measuring Non-standard and Informal Employment in the Republic of Macedonia*

http://wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/Novkovska_Measuring_informal_empl_Macedonia.pdf Date accessed 1 July 2015.

- **Perry, G. (Ed.).** (2007). *Informality: Exit and exclusion*. World Bank Publications.
- **Public Revenue Office (PRO)** (2015), "How to protect ourselves from and act against the grey economy" 01.02.2010. Retrieved from: http://www.ujp.gov.mk/files/attachment/0000/0071/ISBN_978-608-4592-02-0_Brosura_Kako_da_se_zastitimi_i_deluvame_protiv_sivata_ekonomija_2010_08-7104_1.pdf
- **Schneider, F** (2001) *The Size and Development of the Shadow Economies of 22 Transition and 21 OECD Countries* <http://ftp.iza.org/dp514.pdf> Date accessed 1 July 2015.
- **Schneider, Friedrich; Williams, Colin** "The Shadow Economy," The institute of Economic Affairs 2013, pp 23-27, Retrieved on 01.06.2014 from: <http://www.iea.org.uk/sites/default/files/publications/files/IEA%20Shadow%20Economy%20web%20rev%207.6.13.pdf>
- **Schneider, F., Buehn, A. and Montenegro, C.** (2010) *Shadow Economies All over the World. New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. Policy Research Working Paper 5356*. Washington D.C.: World Bank Group.
- Schneider, F., & Enste, D. H. (2013). *The shadow economy: An international survey*. Cambridge University Press.
- **Shurkov, E, Mickovska R.A.,** (2014) "The Economics of Blurs and Shadows – The Hidden Economy in Macedonia" Policy Brief nr. 30, Sep. 2014. Retrieved from: <http://www.crpm.org.mk/wp-content/uploads/2014/12/Policy-Brief-N.30ENG1.pdf>
- **Shurkov, E, Mickovska R.A.,** (2014) "Hit and Miss – The Dynamics of Undeclared Labor in Macedonia" Policy Brief nr. 31, Nov. 2014. Retrieved from: http://www.crpm.org.mk/wp-content/uploads/2015/01/PolicyBrief31_ENG.pdf
- **Shurkov, E, Mickovska R.A. ,** (2014) "Hunting the Shadows – Tax Evasion Dynamics in Macedonia" Policy Brief nr. 33, Dec. 2014. Retrieved from: http://www.crpm.org.mk/wp-content/uploads/2015/03/PolicyBrief33_ENG.pdf
- **Stankovic and Stankovic** (2012) *Social and Economic Aspects of the Shadow Economy in the Republic of Macedonia*. Social Science research network http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2162922 Date accessed 30 June 2015.
- **Stojkov, A, Nikolov, M, and B. Smilevski** (2008) **Flat Tax Policy Assessment in Macedonia, Center for Economic Analyses, Skopje.**
- **Sugden, David** (2009). *Gray Markets: Prevention, Detection & Litigation* (paperback). Oxford Press. p. 360.
- **State Statistical Office** database on active business units. Available at shortened URL address: <http://goo.gl/xlrJ3Z>
- **Tudzarovska-Gjorgjievska, E.** (2015). *Corruption and Organized Crime Threat Monitoring Report, MCIC and CSD, Skopje*
- **Williams, C. and Rennoy, P.** (2013) "Tackling undeclared work in 27 European Union Member States and Norway: Approaches and measures since 2008." (**Eurofound, 2013, p.5**) Retrieved on 22.04.2014 from: <http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef13243.htm>

- **Williams, C.C., Baric, M. and Renooy, P.** (2013) *Tackling Undeclared Work in FYR Macedonia*. Dublin: Eurofound.
- **Williams, C. C.** (2014). *Confronting the Shadow Economy: evaluating tax compliance and behaviour policies*. Edward Elgar Publishing.
- **World Bank** (2000) *Poverty Reduction Paper*, Government of the republic of Macedonia
<http://lnweb90.worldbank.org/eca/eca.nsf/Sectors/ECSPE/AE1F227D6AC1B39085256A940073F4EB?OpenDocument> Date accessed 29 June 2015.
- **World Bank** (2012) *Evaluating the Impact of the Informal Economy on Businesses in South East Europe* <http://opus.bath.ac.uk/31397/> Date accessed 29 June 2015.
- **World Bank.** (2014) *Enterprise Survey 2013. Country Profile Macedonia*. Washington D.C.: World Bank Group.
- **World Economic Forum (WEF)**, World Competitiveness Report 2014 – 2015. *Barriers to doing business in Macedonia*. Retrieved from: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2014-15/MKD.pdf>
- **Yalamov, T.** (2012). Hiding, Circumvention, Public Procurement, and Shaping Laws: The Role of Networks and Bribery in Bulgaria. *Eastern European Economics*, 50(5), 93-111.

